

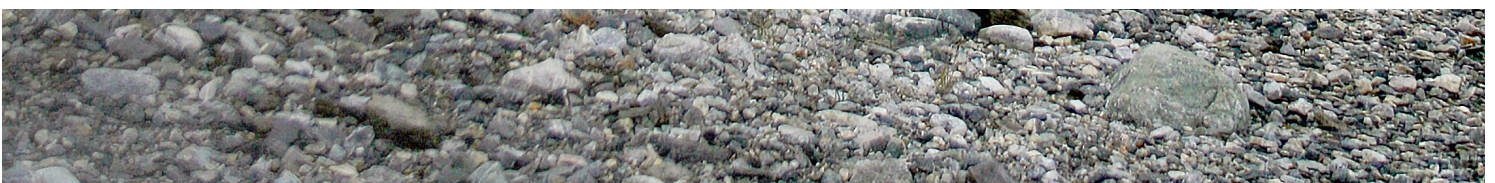
Sámi kulturipmárdus
mánáidgárddiin ja skuvllain
Samisk kulturforståelse
i barnehage og skole

NASJONALT SENTER
FOR KUNST OG KULTUR
I OPPLÆRINGEN

SÁMI LOHKANGUOVDDÁŠ
SÁEMIEN LOHKEMEJÁRNGE
SÁMIE LÁHKÁMGUOVĐÁŠJ
NASJONALT SENTER FOR SAMISK I OPPLÆRINGA

SISDOALLU INNHold

OVDASÁNIT FORORD	3
SÁMI ČALMMIT MÁNÁIDGÁRDĐIIN SAMISK BLIKK I BARNEHAGEN	6 40
TJAALEHTJIMMIE/ORNAMENTIHKKA - SÁMI ÁRBEVIERROMÁHTTU MÁNÁIDGÁRDĐIS JA SKUVLLAS ORNAMENTIKK - SAMISK TRADISJONSKUNNSKAP I BARNEHAGE OG SKOLE	12 45
DÁNSUN SKUVLLAS – SÁMI JA ÁLGOÁLB MOTFÁTTÁIGUIN DANS MED SAMISK OG URFOLKSTEMATIKK.....	17 50
SÁHTTÁ GO SABEHIIGUIN HERVET? KAN DET LAGES MØNSTER PÅ SKI?	22 55
NJÁLMMÁLAŠ ÁRBEVIERRU LEA KULTUVRRA ÁIBMU MUNTLIG TRADISJON PUSTER LIV I KULTUREN	28 61
SÁMI BIEBMU JA ÁRBEVIERUT - BOAHTTEÁIGÁI SÁMI ÁRBEVIROLAŠ JURDDAŠANVUGIIN? SAMISK MAT OG TRADISJONER – MED SAMISK TRADISJONELL TANKEGANG INN I FREMTIDEN?.....	32 65
RÁDNASTALLAM GIELLADOAIBMA SAMISK SPRÁKARENA	37 71

*Gihppaga Sámi kulturipmárdus mánáidgárd-
diin ja skuvllain lea ovdánahtán ja almmuhan:
Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplærin-
gen ja Sámi lohanguovddáš 2020*

Teaksta ja sisdoallu:

Doaimmaheaddjit: Berit Anne Bals Baal, Lisa Baal
ja Kathrine Pedersen

Ovdasiiddu govva: Gunnlaug Ballovarre

Hábmen/deaddilan: Trykkeriet, Nord universitet
Illustrašuvnnaid, govaid dahje teavsttaid ii
leat lohpi oddasit geavahit dahje atnit eará
oktavuođain.

*Samisk kulturforståelse i barnehage og
skole er utviklet og utgitt av: Nasjonalt
senter for kunst og kultur i opplæringen og
Nasjonalt senter for samisk i opplæringen
2020*

Tekst og innhold:

Redaktører: Berit Anne Bals Baal, Lisa Baal og
Kathrine Pedersen

Forsidebilde: Gunnlaug Ballovarre

Design/trykk: Trykkeriet, Nord universitet
Illustrasjoner, fotografier eller tekst må ikke
reproduseres eller benyttes i andre sammen-
henger.

Gihppaga sáhtta viežžat
lohanguovddas.no

Heftet kan lastes ned fra
kunstkultursenteret.no

OVDASÁNIT

Sihke sámi mánát ja oahppit, ja eará mánát ja oahppit galget beassat deaivvadit sámi kultuvrrain mánáidgárddis ja skuvllas. Nu bohtá ovdan sihke mánáidgárddiid rámmaplánas ja skuvlla oahppoplánas.

Dáidda, kultuvra ja hutkáivuoha lea oassi mánáidgárddi rámmaplánas, gos máid bohtá ovdan ahte mánáidgárddit galget čalmmustahttit sámi kultuvrra ja váikkuhit dasa ahte mánát sáhttet ovdánahtit árvvusatnima ja searvevuodadovddu sámi girjávuhtii.

Oahppoplánabuktosa bajitoassi muitala makkár sisdoallu oahpahusas galgá leat. Oahpahusa árvo vuodus bohtá ovdan ahte "oahpahusa bokte galget oahppit oazžut ipmárdusa sámi álgoálbmoga historjjás, kultuvrras, servodateallimis ja vuoigatvuodain. Oahppit galget oahppat ahte sámi kultuvra ja servodateallin lea girjái ja ahte leat variašuvnnat".

Sámi lohanguovddáš ja Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen leaba ovttas ovddidan ja doaimmahan gihppaga artihkkaliid. Ulbmil lea ovddidit sámi kulturáddejumi mánáidgárddiin ja skuvllain. Maid sisttisoallá sámi kulturáddejupmi? Oallugiidda soaitá leat čuolbman movt dainna fáttáin galgá bargat. Maid heive bargat dán ektui oahpahusas? Dát gihpa/girjjáš galggašii mánáidgárddiide ja skuvllaide veahkkin vai sámi kulturáddejupmi maid bohtá eambbo ovdan oahpahusas.

Artihkkaliin leat buorit rávvagat ja ovdamearkkat movt ja maid bargat mánáidgárddis ja skuvllas sámi kulturáddejumi ektui. Artihkkalat leat čállojuvvon iešgudet guovllus Sámis, ja daid vuolggasadji lea báikkálaš sámi kultuvra. Sámi kultuvra lea girjái, ja gávdnojit ollu variašuvnnat báikkiid ja guovlluid mielde. Mii sávvat ahte barggadettiin gihppagiin mánáidgárddiid ja skuvllaid oahpaheaddjit sáhttet ovttas smiehtadit ja ságastallat movt artihkkaliid árvalusaid ja sátneválljemiid sáhtta heivehit báikkálaš kultuvrii. Mánáidgardejodiheadji **Birgit Andersen**, Vuonak mánájároj-mánáidgárddis Divttasvuonas, lea čállán movt sámi čalmmiiguin sáhtta geahččat mánáidgárddi. Biepmu, duoji,

FORORD

Samiske barn og elever, og andre barn og elever skal få møte på samisk kultur i barnehage og skole. Dette fremkommer i både rammeplan for barnehagen og skolens læreplaner.

Kunst, kultur og kreativitet er en del av rammeplan for barnehagen, hvor det fremkommer at barnehagen skal synliggjøre samisk kultur og bidra til at barna kan utvikle respekt og fellesskapsfølelse for det samiske mangfoldet.

Læreplanens overordnede del viser til hva innholdet i opplæringen skal være. Gjennom opplæringen skal elevene få innsikt i det samiske urfolkets historie, kultur, samfunnsliv og rettigheter. Elevene skal lære om mangfold og variasjon innenfor samisk kultur og samfunnsliv.

Nasjonalt senter for samisk i opplæringa og Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen har sammen fremmet og administrert disse artiklene. Formålet er å fremme samisk kulturforståelse i barnehagen og skolen. Hva inneholder samisk kulturforståelse? For mange kan det være en utfordring å finne fram til hvordan man skal jobbe med dette. Hva kan man jobbe med i opplæringen i forhold til dette temaet? Dette heftet er ment som en hjelp til barnehager og skoler for å fremme bruk av samisk kulturforståelse i opplæringen.

Artiklene har mange gode anbefalinger og eksempler på hvordan og hva man kan jobbe med i barnehagen og skole i forhold til samisk kulturforståelse. Artiklene kommer fra forskjellige områder i Sápmi, og tar utgangspunkt i den lokale kulturen. Den samiske kulturen er mangfoldig, og det finnes variasjoner mellom steder og regioner. Det er vårt ønske at arbeidet med dette heftet vil bidra til refleksjon og samtale blant lærere i barnehagen og skolen om hvordan vi kan tilpasse innhold og ordvalg til lokale forhold.

Styrer i Vuonak mánájároj barnehage i Tysfjord, **Birgit Andersen**, har skrevet om samisk blikk i barnehagen. Ved bruk av mat, dukke, eventyr, natur og musikk er det mange

4

muitaleami, luonddu ja musihka bokte lea ollu maid sáhtta bargat ovddidan dihte sámi kultuvrra mánáidgárddis.

Boazodoalli ja biebmoberošteaddji **Máret Rávdná M. Buljo** čállá sámi biepmu ja árbevieruid birra álgoálbmot vuolggasajis. Son ávžžuha min earret eará máidnut ja giitit biepmu ovddas, sivdnidit biebmobázahusaid ja sávvat buori boahhteáiggi! Mii galggašeimmet eambo ieža gávdat biepmu meahcis ja lasihit oahpu iežamet borramušaid birra lagasbirrasis ja guovlluin. Son háliida ahte mis lea ehtalaš, bistevaš ja ráinnas biebmua boahteáiggiis nai!

Lullisápmelaš **Maja Dunfjeld** lea duojár ja dutki ja leage doavttirgrádstis čállán ornamentihka birra. Dán artihkkalis son čilge movt mii sáhttit sámi árbemáhtuin bargat mánáidgárddis ja skuvllas. Sámi árbemáhtus leat ornamentihkas guokte iešvuoda. Dat sáhtta sihke čikŋan dahje hearvan, ja das lea maiddái sierra mearkkašupmi.

Oahpaheaddji ja girječálli **Karen Anne Buljo** addá midjiide ovdamearkkaid movt mii kreatiivvalaččat sáhttit bargat fáttáin. Son oaihvilda ahte go mánná álgá stoahkat muitalus de lea muitalus lihkostuvvan. Go sámi mánáin eai leat sámi originála filmmat de lea dehálaš háhkat arenaid sidjiide min iežamet kultuvrras.

Doavttirgrádstipendiáhtta **Siri Nystø Ráhka** muitala giellaproševtta Rádnastallam birra, maid Divttasvuonas čadahit. Rádnastallam lea sámegielat astoáigedoaimma mánáide ja nuoraide. Das leat evttohusat doaimmaide mat ovddidit sámegiela somás vuogi mielde.

Koreográfá, filbmadahkki ja dánsu **Elle Sofe Sara** evttoha movt dánsain sáhtta bargat. Son čilge mii dánsa lea, manin ja movt dánsut. *Sámi dánsa* lea odđa doaba ja dan lea dehálaš buktit oidnosii oahpahasas, vai min guovlluin mánggabealátvuohka maid boahta oidnosii.

Oahpaheaddji **Lisbet Hansen** ja UiT Norgga arktalaš universitehta matematihka professor ja Sámi allaskuvla professor II matematihkas **Anne Birgitte Fyhn** leaba čállán movt Unjárgga oahppogáldus leat bargan fágaidrasttideaddji bargguin 1.-2. ceahkis matematihka ektui. Dán čállošis čilgeba suokkardalli dahje guorahalli oahpahasdahkosa, masa mánga fága leat čadnon.

muligheter for å fremme samisk kulturforståelse i barnehagen.

Reindriftsutøver og ildsjel for samisk matkultur, **Máret Rávdná M. Buljo** skriver om samisk mat og tradisjoner i et urfolksperspektiv. Hun oppfordrer oss blant annet til å prise og takke for maten, og signe matavfallet og ønske oss en lys fremtid! Vi burde selv oftere sanke mat fra naturen, og lære mer om vekster i vårt nærmiljø og område. Hun ønsker at vi har etisk, bærekraftig og ren mat i fremtiden også!

Maja Dunfjeld er duojár og forsker og har i sin doktorgrad skrevet om ornamentikk. I denne artikkelen forklarer hun hvordan vi kan jobbe med samisk tradisjonskunnskap i barnehage og skole. Ornamentikk har en dobbel egenskap i samisk tradisjonskunnskap. Den kan være både pynt/dekor og også ha en kommunikativ/budskapsbærende funksjon, og åndelig forståelse.

Lærer og forfatter **Karen Anne Buljo** gir oss eksempler på hvordan vi på en kreativ måte kan jobbe med temaet. Hun mener at når barnet begynner å leke fortellingen, da har vi lyktes med den. Da samiske barn ikke har originalfilmer på samisk, er det viktig å etablere arenaer fra vår egen kultur for barna.

Doktorgradstipendiat **Siri Nystø Ráhka** forteller om språkprosjektet Rádnastallam, som blir gjennomført i Tysfjord. Rádnastallam er et samiskspråklig fritidstilbud til barn og unge. Hun kommer med forslag til morsomme aktiviteter som fremmer samisk språk.

Koreograf, filmregissør og danser **Elle Sofe Sara** foreslår i sin artikkel hvordan man kan jobbe med dans i barnehage og skole. Hun forklarer hva dans er, hvorfor og hvordan danse. Samisk dans er et nytt begrep, som er viktig å fremme i opplæringen, slik at mangfoldet i vårt område trer tydelig frem.

Lærer **Lisbet Hansen** og **Anne Birgitte Fyhn** professor i matematikk ved UiT, Norges arktiske universitet, og professor II i matematikk ved Samisk høgskole, har skrevet om hvordan de på Nesseby oppvekstsenter har jobbet med tverrfaglighet i 1.-2. trinn i matematikk. I denne artikkelen forklarer de hvordan undersøkende

Sin jearaldat lei sáhtášii go son sabehiiguin maid hervet ja ráhkadit minstara? Sin bargu čájeha ahte dakkár suokkardalli oahpahus lea buorre ja maid buktá čiekŋalisoaippama ohppiide.

Buot dán čieža artihkkalis leat áigequovdilis ja miellagiddevaš fáttát. Mii sávvat ahte dat addet movtta ja inspirašuvnna bargat sámi kulturádejumii oahpahas. Beaiválaš deaivvadeamis gaskkal mánáid ja bargiid, ja gaskkal oahppi ja oahpaheadji galget oahpahas viiddis ulbmilat duohtandahkkojuvvot. Buot mánát ja oahppit leat iešguđetláganat. Oahpahas guovddáš gažaldat lea mii juohke mánái ja oahppái lea buoremus. Dan dihte lea dehálaš heivehit mánáide oahpahas vai buohkaide lea heivehuvvon oahpahas. Mii sávvat lihku bargguin!

opplæringsopplegg blir brukt og hvor mange fag er trukket inn. De stilte spørsmål ved om man kan dekorere og lage mønster med ski? Deres arbeid viser at en slik undersøkende opplæring er bra og at det også medfører dybdelæring for barna.

Alle disse sju artiklene har interessante og aktuelle tema. Vi ønsker at disse artiklene gir inspirasjon til å jobbe med samisk kulturforståelse i opplæringen.

Gjennom det daglige møtet mellom barn og voksen, og mellom elev og lærer, skal opplæringsens vide mål realiseres. Alle barn og unge er forskjellige. Det sentrale i opplæringen er hva som er best for det enkelte barnet og eleven. Det er derfor viktig at opplæringen er tilpasset barn og elever slik at alle får en tilpasset opplæring. Lykke til med arbeidet!

Sámi lohanguovddáš, 2020
Nasjonalt senter for samisk i opplæringa, 2020
Randi Juuso

SÁMI ČALMMIT MÁNÁIDGÁRDDIIN

Birgit Andersen

6

Mánáidgárddiid rámmaplána addá riikka mánáidgárddiide láidestusa das ahte mánát galget oahppat sápmelaččaid ja sámi kultuvrra birra. Muhto gos galgá álgit go gearddi gávdnojit unnán girjjit ja diedut? Ja mii lea sámi kultuvra ja gean duohken lea defineret dan? Oallugiin lea ain oalle oktageardánis, mihtilmas govva das makkár dat sápmelaš oba lea ge, muhto doallá go son dát govva deaivása? Ja mot galgá gaskkustit ná viiddis fáttá, sámi kultuvrra, go sápmelaččat leat hágganan njealji riikii, davágeahčen gitta lulli guovlluide? Mu vuolggasadji lea julevsámis, Divttasvuonas. Mus leat vásáhusat guovtti mánáidgárddis, okta lea julevsámi mánáidgárddi ja nubbi lea dárogiel dahje dáčča mánáidgárddis gos lea giellafálaldat sámi mánáide ja dasa lassin kultuvrralaš fálaldat buot mánáide. Lea váttis buot čáhkkehit ovttá

artihkkalii, go lea nu stuora ja viiddis fáddá. Muhto seammas dát lea maiddái hui dehálaš.

Kultuvra

Gullat dávjá dološ sámi kultuvrra birra, árbevirolaš eallingeainnuid birra, ja de lea hui dávjá gáržžiduvvon dušše boazodollui. Sámi kultuvra lea viidát ja eambbo go dát. Guolásteapmi, bivdu, šibitdoallu ja eanadoallu leat dássalaga boazodoaluin. Sápmelaččat leat maid leamaš oassin lonuhangávppašeamis ja kulturluoikamis. Iešguđetlágán kultuvrrat leat earáin oahppan. Mii fertet muitit ahte dát bealit leat maiddái oassin sámi kultuvrras.

Mat leat sámi stohkosat? Dat leat maiddái šibitdállodoallu sávzzaiguin ja gusaiguin. Dat lea oaggunstávrá, biila ja fanas. Muhto árbevirolaš beliid fuomáša buot álkimusat. Mot dasto galgat gaskkustit buot eará mii gávdno? Jus gearddi galgat sámi kultuvrra ollásit fáttmasti, de fertet nagodit oaidnit viidodaga mii gávdno. Juo, diedusge olu sápmelaččat leat boazodoalus. Muhto gávdnojit maiddái oba olu sápmelaččat geat eai leat boazodoalus. Soitet leat oahpaheddjit, doaktárat, advokáhtat, snihkkárat, bassit, johttibargit huksehusbargguin ja mánáidgárbargit. Lea hirbmat dehálaš mánáide oahpahit dán maiddái.

Kultuvra rievddada čadat ja mu máttarádjá ja máttaráhku árvvut eai dáidde leat seamma go mu mánáid dálá árvvut. Mu mánát bajásšaddet ođđaáigásaš sámi kultuvrras, oktan dihtordulbosiiguin ja smart-TV:in. Min iežamet biras dat hábme mot mii defineret dahje meroštallat mii lea sámi kultuvra. Maiddái sápmelaččat fárredit, ja sápmelaččat ásaiduvvet miehtá riikka. Ođđa buolvvat šaddet bajás ja sis leat ođđa vuogit mot eallit ja leat sápmelažžan.

Otná mánáide ii sáhte oahpahit ahte sápmelaččat orrot lávuin, godiin, fatnasis dahje čiehppasiin. Oallugiin leat otná dan beavvi ain lávut dahje goadit, ja soapmásat leat ain guolásteaddjit. Muhto mii orrut dábálaš viesuin. Ii ábut viggat govvidit ahte mii ain orrut meahcis, measta dego meahc-

Govva: Kathrine Pedersen/Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen

Govva: Birgit Andersen

cestálut, imašlágánat ja eksotálaččat. Muhto dađi bahábut eallá dákkár oaidnu ain otná dán beaivvi. Mun bealistan in jáhke ahte lea soardin dihte, baicca vuolgá diehtemeahtunvuodas. Livččii buorre jus mánáide baicca oahpahivččii-met girjái vuoda ja mánggabealatvuoda, doložis otná beaivái. Ja mot de galgat dán hástalus dohppet ja dustet mánáidgárddiin? Lea go vuogas ráhkadit klovdnalágan háhtaid? Sáhtá go guovvamánu 6. beaivvi dušše gohčodit sámebeaivin? Sáhtá go heajos dárogielain neaktit rollaid mat leat hui "dábálaš sápmelačča"-hámis? Ja sáhtá go de coggat molssafárdda, dahje kostyma, mii ii veahášge sulastahte gávtti? Vástáduš lea ahte dan ii sáhte.

Ii dáidde oktage bahodagain dahkat dákkáriid, muhto lea bahča ja lossat sidjiide geat dáruiduhttinproseassa fámuide leat vásihan. Dat bávččagahtá ahte sápmelačča árvi ii leat vel loktejuvvo dan dássái go galggašii. Dat bávččagahtá go stand-up guoimmuheaddjit govvidit juoidá mii sulastahtá sápmelaččaid. Ja dat bávččagahtá ahte sápmelaččaid ain govvidit eksotálažžan ja hirkmat erenoamážin. Mii leat áibbas dábálaš olbmot, dábálaš jurdagiiguin, dovduiguin ja beroštumiiguin. Muhto mis lea liige giella, nubbi kultuvra ja lassi gullevašvuotta.

Eat galggaše álo geassit ovdan erohusaid go galgat nuppi kultuvra birra muitalit, go mii leat oalle mihá seammalágánat olu surggiin. Čájet mánáide man olu seammalágánvuodas gávdnojit. Jus otná mánát bajásšattadettiin galget dohkkehit ahte sápmelaččat leat seammaárvosas olbmot juste seamma dásis go sii, de ferte gaskkusteamis vuoruhit dan mii lea dábálaš ja normála. Ferte dárkilit jurddašit dan birra álggus gitta lohppii. Lea biddjon stuora bargu riikka mánáidgárddiide. Muhto midjiide sápmelaččaide lea dát okta dain deháleamos dáhpáhusain otná servvodagas. Viimmat galget oahpásmuvvat sápmelaččaiguin dainna lágiin ahte ovdagáttut eai fievrriiduvvo ain viidáseappot. Mii leat oallugat geat váccidettiin skuvlla leat vásihan sihke psykalaš ja fysalaš hárdima. Munnje lea erenoamáš dehálaš ahte boahttevaš buolvvat eai galgga vásihit dán. Badjelgehččojuvvot go lea eará identitehta. Badjelgehččojuvvot go leat don. Ja manne lea ain dilli ná otná dán beaivvi? Ollu vuolgá diehtemeahtunvuodas. Amasvuotta baldá. Ballat das maid eat dovdda. Amas baldá, áitá ja orru nu imaš. Lea lunddolaš olbmuide ballat veahá das mii lea amas. Dakkár ballu lea min mángii várjalan ja gáhtten. Muhto nu guhká go sápmelaččat jotket leat apmasat ja gáidosat, de bisuhuvvo maiddáid dovdu ahte sápmelaš lea áittan. Muhto nu dat ii leat.

Go gearddi galgá gaskkustit sámi kultuvrra dakkár hámis mii lea sápmelaččaid iežaset ipmárdusa mielde, de lea vuogas viežžat cavgilemiid ja árvalusaid sámi kultuvrras. Mielas jearahallat ja oahppat earáin lea buorre vuohki go vuos rehálaččat dovddasta ahte lea amas fáddá. Dát lea mihá buoret go muitališgoahtit juoidá maid dušše gáttát doallat deaivása. Jus ovdamearkka dihte ii máhte olus gávtti birra, de ii galgga álgit gávttiin. Guovvamánu 6. beaivvi galgá gohčodit sámi našuvnnalašbeaivin dahje sámi álbotbeaivin, dahje juo dušše “guovvamánu gudát beaivi”, nu go maiddái lohket “miessemánu 17. beaivi”.

Muitalusat

Lohket fal sámi muitalusaid, dáid gávdná sihke internehtas ja girjjiin. Sápmelaččain lea rikkis máinnastanárbevierru ja mánáidgárdemánát gal liikojit gullat earret eará Stálu birra. Mánát lávejit liikot dasa mii lea veahá gelddolaš, issoras ja balddihahtti. Ja máidnasat sámi girjjiin leat oalle issorasat ja ilgadat. Dieđusge sáhtta heivehit ja láivudit máidnasa vai šaddá veahá vuohkaseabbon ja fiidnát gullat. Dárogillii gávdno girji “Lulesamiske eventyr og sagn» Thorbjørn Storjord namas. Sissel Horndal lea ráhkadan “Silbamánnu”-nammasaš girjji. Dán sáhtta jitnosit lohkat stuorebuš mánáide. Govat soitet leat veahá issorasat, nu ahte rávven álggos geahčadit govaid ovdal go lohkagoahtibehtet. De leat mánát ráhkkanan dasa ja muhtun ládje dego láivudan govaid nu ahte eai oro nu várálaččat. Gávdnojit mánáidgárddit ja skuvllat mat eai hálit geavahit

sámi máidnasiid obanassiige go mánát ballájit dain. Muhto manin bat de lea ortnegis lohkat boŋkibohkáid birra? Ii bat doppe leat stállu šaldi vuolde mii falleha bohkáid? Stuuramus boŋki-bohkká doarusta stálus vel čalmmiid eret. Dát lea dohkálaš go lea oahpes muitalus. Mánát leat unnivuoda rájes juo hárvánan dán muitalusii. Unnimus mánát maiddái liikojit ahte juoga lea veahá issoras, nu guhká go fal manná bures loahpaloahpas. Jus háliida vel eanet gelddolaš dahje ilgadis vásáhusa, de sáhtta dramatiseret muitalusa. Sáhtta álkit goarostit stálogárvvuid, ja vuodait ámadaju ruškadin vai neaktá hui duolvvasin. Ruoná goanstarásiid sáhtta gummebáttiiguin darvvihit mánáid vuovttaide. Buot lea iežadet kreativitehta duohken. Arctic lavvo vuovdá smávva lávožiid maid sáhtta geavahit sihke olgun ja siste. Sáhtta roahkka ieš maiddái goarrut lávu dahje lávvolágan gokčasa, ja de sáhtta dola ráhkadit silkebáhpiriiguin dahje goarrut láddis. Ja šaddá albma fiinnis jus vel nagoda led-čuovgga darvvihit dán dollii vai lávus šaddá albma lávodovdu.

Muhto ii dárbbas dušše stálu birra lohkat. Gávdnojit olu eará girjjiit sámi girječálliin, earret eará mu iežan girji “Emielle & Emierká odđa usttit”. Dát gávdno dárogillii, julevsámegillii, lullisámegillii ja davvisámegillii.

Luondu

Sápmelaš lea álo gáhtten ja suodjalan luonddu. Eanas mánáidgárddit vánddardit luonddus, sápmelaš ii leat áidna gii geavaha ja ávkkástallá

Govva: Birgit Andersen

luonddu. Dása sáhtta čatnat sámi guoskevaš fáttáid, nugo vánddardit meahcis, dolastit ja dolas bassit borramuša.

Mánáide sáhtta oahpahit mot doloža rájes leat ávkkástallan eanas oasi ealliin; čoliiguin leat márfon, čoarvvis leat ráhkadan boaluidd, suonain ráhkadan goarrunárppu, náhkis leat ráhkadan biktasiid ja gápmagiid. Ja go vel čovvi ge lea leamaš anolaš. Ja dihtet go ahte bohccogolga lea dego bohcci mas lea áibmu siste? Danne bohcco golga doallá lieggasa nu bures, ja danin geavahuvvojit ge bohcconáhkit, duoljit ja gápmasat dávjá sihke suodjin, biktasiidda ja gápmagiidda.

Mánáid sáhtta maid váldit mielde meara nala. Doppe besset oaggut ja vásihit meara, iskat čoliid ja nu guorahallat maid guolli lea borran. Iige leat nu vearráid diktat mánáid vásihit mot guolli jápmá ja čollejuvvo. Dát han lea oassi luonddus, ja lea áigi mánáide dan oahppat. Nu han olbmot leat birgen ja ceavzán buolvvas bulvii, namalassii ieža háhkan borramuša. Jus ii leat vejolaš vuolgit guollebivduid, de sáhtta ráhkadit stohkosiid mat heivejit fáddái, nugo oaggunstávrráid ja muhtunlágán fatnasa stoahkanšiljus. Sáhtta maiddái oastit buriid gum-mefatnasiid maiguin sáhtta stoahkat siste. Sáhtta sárgut guliid ja darvvihit smávva magnehtažiid daidda. Oaggunstávrráide ges sáhtta darvvihit ruovdebihtážiid mat leat máhkaš vuokkat. Juohke guolis sáhtta leat iežas sierra lávlla, ja dáid de sáhtta geavahit go mánát leat čoahkkanan. Mánát sáhttet vurrolaga oaggut gudege “guoli ja lávлага”. Dáinna lágiin sáhttet mánát njuovžilit oahppat sihke mearra- ja jávreguliid namahusaid.

Mánát maiddái galggaše oahppat ahte lundui ii galgga guođdit ruskaid ja mot muđui galgá guođdit luonddu gos lea vánddardan. Dat lea buorin sihke lundui, muhto maiddái earáide geat dáhttot geavahit dan. Mánát maid galggaše luonddu riggodagaid ávkkástallat. Luopmániid, joñaid, sarridiid, budehiid ja šattuid muđui. Soahkelasttain sáhtta ges ráhkadit deaja. Oahpat mánáide dola ja boaldámuša birra. Boaldinmuorain lea hirbmat proseassa ovdal go ollejit dollagáddái ja dollii. Ja dát muorat liggejit galbmon unnoraččaid, ja dahket maid vejolažžan málestit. Oahpat sidjiide mot muoraid ferte sahet, luoddu, bordit ja goikadit ovdal go šaddet boaldinmuorain. Sidjiide sáhtta oahpahit iešgudetlágán muorrašlájaid, gudemuččat bullet bures ja dasto beassi ja ruohttasiid birra.

Muđui lea maiddái njorostallan hui gelddolaš ja suohtas eanas mánáid mielas. Ii dárbbas gal ealli bohcco dása. Iige njorostallamii dárbbas duogášdieđuid ja čehppodaga ovdalaččas. Maritex gávppis Guovdageainnus sáhtta dingot mánáid-suohpana, ja dan mielde čuovvu vel čilgehus mot galgá njoarostit. Soames gii lea čeahppi snihket, sáhtta snihket stoagus-bohcco. Dasa sáhtta geavahit fiellobihtážiid dahje áidestoalppuid, ja darvvihit vel bohcco čorvviid dása. Ii ge dárbbas snihket dákkár stohkosa, sáhtta dušše čorvviid geavahit. Dahje gudduid.

Mánát galggaše beassat geavahit sihke niibbi, veahčira ja sahá. Nu guhká go rávis olbmot leat das lahkosiin, de manná bures vaikko vel soitet ge čuohtadit ja oazžut háviid. Ii olmmoš goit goassege oahpa geavahit niibbi jus ii beasa hárjehallat. Sámi kultuvrras lea dábálaš bajásgeassit mánáid dainna lágiin ahte šaddet searat, iešheanaláččat ja stargasat. Lean ieš bajásšaddan dainna lágiin ahte ieš lean muhtun muđui beassan mearridit sihke oaddima ja borrama. Áiggiid čada leat sámi mánát searválaga rávisolbmiguin oasálastán doaimmalaččat das mii dáhpuhuvvá sin birra. Eará mánát dáidet oazžut stoahkangievkkana gos máhkaš málestit rávisolbmuid lahkosiin, muhto sámi váhnen baicca lokte máná gievkanbeavde ala vai mánná beassá oasálastit olles málestanproseassas.

Borramuš

Gávdnojit vaikko man olu ráhkadanneavvagat árbevirolaš sámi borramuša hárrái. Lea vuogas málestit bohccobiergguin, láibut sámi láibbi dahje hillagáhku, dahje juo bassit guoli. Hillagáhku sáhtta ráhkadit juogo dolas, dábálaš ommanis dahje goikadit duolba, stuora gáhkkenruovddis. Dát lea sámiin árbevirolaš duolba láibi mii ráhkaduvvo iešgudet ládje. Muhtumat seaguhit sieráha, earát ges anisa dahje fenihkkala. Muhtumat seaguhit liema, earát ges eai lasit maidege erenoamáža dása. Mánát sáhttet roahkka searvat sihke láibumii ja goikadeapmái. Sáhtta roahkka láibut olgun, ja mánát sáhttet coggat plástasuorbmafáhcaid ovdal go duhppejit iežaset dáigeoasáža. Gal lea erenoamáš hersko borrat hillagáhku maid ieš lea ráhkadan álgu rájes.

Eará árvalus lea ráhkadit varrabánnegáhkuid. Ii dárbbas leat bohccovarra, sáhtta ovdamearkka dihte leat sávzzavarra. Iige leat daddjon ahte

Govva: Birgit Andersen

ferte čuovvut árbevirolaš málestándábiid. Sáhtta heivehit ja rievdadit vai šaddá eanet oddamállet borramuššan. Sámi taco? Geavat tortilla man deavddát saláhtain ja dábálaš taco-šattuiguin. Muhto de lonuhat biergodáiggi cábaduvvon bohccobiergguin. Dahje sáhtta geavahit biergodáiggi mii lea ráhkaduvvon bohccobierggus. Ja mot jus ráhkada pizza bohccobiergguin? Dahje ráhkada guollemállása ja guollegáhkuid vuodus.

Lávlun ja musihkka

Dál gávdnojit CD-skearrut main leat sámi mánáid-lávlagat ja luodit. Dáid gávdná maddái eará sajiin nugo Youtube ja Spotify, ja lea hui álki ohat ja gávdnat dáid. Mánát sáhttet ná hui vuohkasit oahpásmuvvat iešgudet sámi guovlluid musihkkii. Muhtun musihkkii sáhtta dánsestit. Eará musihkka bidjá du jurdagiid sisa. Muhtun šuoŋaide sáhtta sárgut govaid. Eará musihkka ges lea vuogas guldalit go veallá áibbas jaska, gitta čalmmiid ja jurddahallá guovssahasa birra.

Mánáide maid sáhtta oahpahit álkes lávlagiid, nugo Bea, bea lábbážan, Jakob áddjá, Suga fatnasa. Jus šuokŋa lea oahpis, de lea oalle álki mánáide oahppat. Ovdagihtii sáhtta hárhallat sániid. Dá lea hui vuogas vuohki oahpahit mánáide ahte vaikko vel sápmelaččain leage sierra giella, de gávdnojit seamma lávlagat sámegeillii ja dárogillii. Dás sáhtta lávket veahá dobbelii ja oahpahit mánáide áibbas álkes sániid nugo Bures, mii lea dearvvahansátni ja mearkkaša buorre beaivi.

Hábmendoaimmat

Hábmendoaimmain sáhtta geavahit sámi ivnniid ja diedusge sámi leavgga. Leavgga sáhtta ivdnet, ja sáhtta muđuige sárgut, ivdnet sámi njeljiin ivnniin ja ivdnehelmmuiguin buđaldit. Stuorámus mánát sáhttet bárgidit dahje botnit láiggi. Jus njeljiin láiggiin bárgida, de sáhttet mánát ovttasbargat nu ahte guhtege bárgida guvttiin láiggiin. Jus rávisolmmoš vel lea veahkkin, de nagodit mánát oahppat ministara dainna láiggiin.

ahte okta doallá gurutbeal láiggiin ja nubbi doallá láiggiid olgešbealde.

Sáhtá maid čoaggit gedggiid, lasttaid, skálžžuid, bihcebáziid ja sákkiid ja dáiguin hábmet ja ráhkadit feara maid. Lasihit vel sáhtá ullu, sistti, náhkiid, láiggiid ja čoarvebihtáziid. Nie čoggo gelddolaš välljenmunni jus mánát háliidit liibmedit. Olgun sáhtáši čadahit kreatiiva dáiddalaš proseassa ja ráhkadit juoidá mii galgá orrut doppe olgun go lea válmmas?

Resurssat

Jus orru dárbu vuoddomáhttui sápmelaččaid birra, de sáhtá oastit Sigbjørn Skåden "Samer"-nammasaš girjji. Dán berrejit buot bargit lohkat, vai sii sáhttet dieđuid fievriddit viidáseappot mánáide. Gávndno maiddá Facebook-joavku gos gávndá árvalusaid ja ideaid, govaid, video, musihka, máidnasiid ja hutkás proseavttaid. Dán joavkku namma lea "Samisk blick i barnehagen" ja doppe sáhtá juogo gávndat inspirašuvnna dahje jearrat veahki jus lea juoga maid ii dieđe.

Youtube lea buorre veahkin jus dárbaša govaid ja jienaid, ovdamearkka dihte máinnastanboddui. Sáhtáši stuora šerbmii bidjat filmma ealli dolas mas lea jietna, vai gullá mot dolla buollá ja muorat bešket. Dahje sáhtá guovssahasa bidjat libaridit šearpmas? Miksapix Interactive fállá vuogas appa dahje applikašuvnna man namma lea Nordlysbarna. Dán sáhtá viežžat dihtordulbosii

ja dan bokte sáhtá measta lávket sierra guovssahas-máilbmái. Doppe oahpásmuvvá guovssahasa historjái ja maiddá oahppá manin guovssahasa galgá diktit orrut ráfis iige hárdit dan. Sis leat maiddá eará sámi appat ja ávžžuhan geahčadit dáid. Áhkobiemmu, Bárdni gii stálu dájuhii ja Nieidagorži. Dáid gávndá sihke sáme- ja dárogillii.

Eará girjjit main leat dárogiel teavsttat, leat "Elle og Ándá i fjæra", "Elle og Ándá i gammen" ja "Elle og Ándá erter nordlyset". Girjjiin leat gávttehas dohkáin govat. Várdobáiki vuovdá dáid girjjiid.

Sámi musihka gávndá sihke Spotify ja Youtube vuogádagain. "Samisk blick i barnehagen"-nammasaš Facebookjoavkkus gávndá sámi musihkkalisttuid, ja lea musihkka iešgudet sámi guovlluin.

Neahttabáiki www.ovttas.no lea sámi oahpponeavvobálvalus. Neahttabáikkis gávnnat dieđuid sámi oahpponeavvuid birra. Dáppe lea hirbmat olu miellagiddevaš sisdoallu. Doppe lea sierra oassi mánáidgárddiide, ja dát leat juhkkjuuvvon čieža fágasuorgái. Maiddá Sámedikki neahttasiidduin gávndojit olu čujuhusat ja árvalusat.

Nu ahte dál ii leat eará go bargagoahit sámi guoskevaš fáttáiguin. Lea buorre juohkit doaimmaid mángga vahkkui, ja áinnas goaikkanasaid fállat miehtá jagi go gearddi lea nu suohtas ja gelddolaš. Lihkku bargguin!

TJAALEHTJIMMIE/ORNAMENTIHKKA - SÁMI ÁRBEVIERROMÁHTTU MÁNÁIDGÁRDDIS JA SKUVLLAS

Maja Dunfjeld*

Mánnga fágasuorggis geavahit mearkkaid, symbolaid ja ornameantaid gaskkusteapmái ja gulahallamii. Iešgudetge servvodagain ja kultuvrain addet konteavsttat iešgudetlágan sisdoalu ja dieđu ornamentihkkii. Danne lea lullisámi servvodagas juohke mearkka, symbola ja ornameantta sihke sisdoallu ja gaskkusteapmi čadnon lullisámi kultuvrii, norpmaide, árvvuide ja duohtavuodaáddejupmái. Seamma guoská hervenstruktuvrraide ja seagáš minstariidda. Ornamentihkka-sátne boahdá latiinnagiela sánis orne're mas oaivil lea "hervet" dahje "čikŋahearva". Lullisámi sátne dása lea tjaalehtjimmie (saS), ja das lea duppal funkšuvdna. Das lea mearkkašupmi mii ii leat dušše čadnon činaide, go das lea maddái vuoinŋalaš dimenšuvdna.

Lullisámi fágatearpmaid mearkkašupmi go oahpaha sámi ornamentihka

Go geavaha sámi fágatearpmaid, de deattuhuvvojit sámi norpmat ja árvvut. Ornamentihkka gaskkustuvvo sámi fágadajaldagaid ja kulturipmárdusa bokte, sihke visuála hearvan, muhto maddái albmeneapmin mas lea sierra diehtu.

Govus 2b. Guksie / guksi. Govva: Tore Viem

Govus 1a. Gulmien borth

Govus 1b. Væhta

Gulmien borth lea golmmačiegatsárggastat mii lea hui dehálaš sámi mearka, *væhta*. Danin dat lea oassin sámi ornamentihka álgooahpahas.

Gulmien borth geavahuvvo visuálalaččat sihke čorvviin ja muorrabuktagiin. *Gulmien borth* ráhkada go niibegežiin sárgu golbma sázu mat dego deaivvadit seamma čuoggás, mii lea lagat

sieve	sápmelaš - okta álbmot	saemie	okta sáhcu
akte sieve	eaŋkil, duppal dahje golbma bálddalas sázu		_____
göökte sievh	Symbolamearka álgo-álbmogiidda, sápmelaš		=====
golme sievh			golbma sázu
			=====

Govus 2. Sieve - baaltesievh / bálddalas sázut

* Buot govat dán artihkkalis leat čáli lobiin váldon girjies Dunfjeld, M. 2006. Tjaalehtjimmie. Form og innhold i sørsamisk ornamentikk. Snåsa: Saemien Sijte.

dan ovttá čiega go duon guokte eará čiega. Gulmien borth oaivvilduvvo leat hui dološ árbevierrun suoma-ugralaš giellajoavkku eamiálbmogiin, sihke Sámis ja nuorttas (Ruošša dutki Inanov, doaim. Kosmenko 1993). Sis lea seamma árbevierru mot ceahkkut, sáhcut dahje juo dead-dilit dán mearkka.

Ornamentihka oahpahusas lea maiddá *sieve*, sárggis dahje sáhcu, hui guovddážis ja das leat dušše okta, guokte dahje golbma parallealla sázu.

Jávohis máhttu

Artihkkala vuolggasadji lea "jávohis máhttu" ornamentihka oahpahallanmállen sámi mánáide sihke mánáidgárddiin ja skuvllas.

Dološ áigge, intensiiva boazodoalloáigodagas, juohke bearaš dárbbasii olbmuid geat máhtte ráhkadit bargoreaidduid, atnubiergasiid, biktasiid, činjad ja fievruid vai sáhtii oba bisuhitge eallinvuogi. Jus galggai sáhttit duddjot olu iešguđetlágan proseassaid bokte, de dat gáibidii mánggabealat máhtu, čehppodaga ja vásáhusaid. Nissonolbmot ja dievddut dárbbasjedje iežaset vásáhusaid vai ožžot čehppodaga ja ipmárdusa das makkár jurdagiid ja filosofija vuodul anolaš bargoreaidduid leat hutkojuvvon. Dan dihte serve mánát unnivuoda rájes juo hábmenproseassaide, ovdamearkka dihte ostet, dikšut náhkiid ja sistti biktasiid ja juolgesujiid ja eará atnubiergasiid váste.

Ovttasdoaimman mánáid, rávisolbmuid ja vuorrasiid gaskkas sosiála birrasis attii vásáhusaid ja máhtu mii šattai oassin juohkehačča persovnnalaš gealbbus. Seamma ládje oahpai máná iežas joavkku ja birrasa duohtavuodaádejumi ja sin norpmaid ja njuolggadusaid das mii lea riehta ja boastut, vuogas ja unohas. *Duodtie*-árbevierru lea fievruiduvvon buolvvas bulvii praktihkalaš doaimmaid bokte, muhto dasa lassin maiddá duožára láhttema bokte iešguđetlágan dilálašvuodain ja daguin. Oahppan dihte duoji, duodjemáhtolašvuoda ja duoji estetihka, de ferte bargoproseassaid geahčadit, daid birra reflekteret ja smiehtadit ja muđui leat áicil. Dasto ferte diedusge ieš hárhaddat daguid ja rituálaid. Go ieš dovda ja vuohtta ahte máhtta ja hálddaša juoida, de riešadit positiivvalaš dovddut barggu ektui.

Dán proseassas háreve hubmojuvvo daguid birra. Dat baicca ovdanbuktojuvvojit rupmaša bokte, sihke čalmmiiguin ja giedaiguin. Go máhtolašvuoda háhká daguid ja iežas vásáhusaid bokte, de dat gohčoduvvo jávohis máhttun. Dákkár árbevierrosirdimii gullá maiddá luonddumáhttu das mot viežžat ávdnasiid, geavahit reaidduid ja hábmet juoida mii lea anolaš. Dát addá estehtalaš dovdu ja maiddá ipmárdusa dasa makkár árvvut ja norpmat gusket dávviriidda ja biktasiidda. Buorre, vuogas hápmi ja sisdoallu stivre estetihka seammás go maiddá lea sadji ovdánahttit iežas persovnnalaš vuogi. Hápmi ja ornamentihka leat gárvves buktaga oassin, mas lea sihke praktihkalaš, estehtalaš ja kommunikatiiivvalaš doaimma. Iešguđet hámiid, ivnniid ja ornamentihka estehtalaš albmansiid vuodul lea vejolaš dulkot

Govus 3 c. Čoarveniibi hervejuvvon. Govva: Tore Viem.

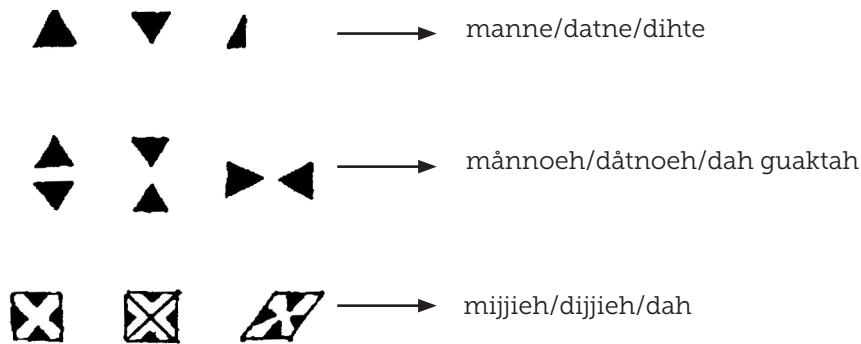
ja árvoštallat guđe guvlui dávvir gullá, makkár báikkis dat boahdá, makkár áigodahkii gullá ja dasa lassin geavaheaddji ja duojára identitehta. Dán sáhtá dahkat go geahčada dávvara estehtalaš hámi, ivdnegeavaheami ja ornamentihka. Dáinna lágiin ovdanbuktojuvvo sihke hápmi ja ornamentihka kultuvrralaš konvenšuvnnaid bokte. Dákkár

gulahallan eaktuda ahte sihke vuolggaheddjis ja vuostaiváldis lea seamma kultuvrralaš máhttu ja máhttiba dulkot kultuvrralaš konvenšuvnnaid.

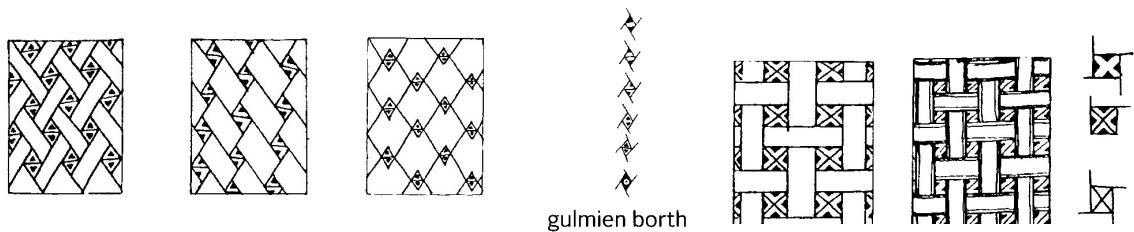
Muitalusat geavatláš doaimmain

Artihkal čájeha ovdamearkkaid mánáidgárddis

Seagáš ornameanttat lea ornamentihka visuála ovdanbuktin, mas lea sisdoallu ja gaskkusteapmi.

Govus 3a. Gulahallan/gaskesadteme - Hápmi ja sisdoallu

- Viermiejelmie-leahtah / fierbmečalbmehearva
- Fatná ja miediha diagonálalaččat
- Fleksibilitehta

- Gæstoe-leahtah/dabloe-leahtah/láskko – ceakko hearvastruktuvra
- Stargatvuoha

Govus 3 b. Diagonála hearvastruktuvrrat main gulmien borth/væhta lea oaive-elemeantan gaskkain. Gulmien borth/væhta addá iešguđetlágan sisdoalu ja dieđu.

Gåetie	Sijte		
		golmen skaavhte	golmen skaavhte/trekant - /gamme, lavvo
		golmen skaavhte jih gulmien borth	trekant med trekantstikk - bolig, hjem
		golme skaavhte jih gulmien borth bissie	gulmien borth /væhta trekantstikk - almetje/individ, menneske eller golme bissien aahkah/ tre åndelige hjelpere; Saaraahka, Joeksaahka, Oksaahka
	Bissie	Golme gulmien borth / bissie	tre åndelige hjelpere. Golme bisseen aahkah hellige
			golme væhtah / tre små tegn/ trekantstikk over symbolet hellig bolig hellig samfunn
			Saaraahka, Joksaaahka, Oksaaahka

Govus 4a. Gåetie / Sijte / servvodat

gáetie

15

Govus 4b. Gáetie / darfegoahti. Govva: Kjell-Åke Lundstrøm

ja skuvllas, mot sáhtta bargat sámi árbevirolašmáhtuin go lea vuolggasadjin ornameanta "golmmačiegat ja parallealla sázut".

Mánáidgárdi galledii duedtie-čájáhusa. Stoahkama bokte mánát besset dujiin geahčadit ornamentihka smávva mearkažiid ja hearvvaid. Mánát stohke ahte sii ledje uvlut main ledje hirmat stuora čalmmit. Buot maid oidne, šattai mihá stuorábun ja sii mánáidgárdeoahpaheddjiin ovttas dego girdiledje guorahallat ornamentihka sihke guvssiin (guksie) ja čoarveniibbiin. Go máhce mánáidgárdái fas, de besse sárgut ja málet maid ledje oaidnán. Álggos čáhceivnniiguin báhpirii. Go ledje ságastallan bohtosa birra, de válljejedje sázuid ja golmmačiegaga, guokte mihtilmas symbola, maid de málejedje tekstiilainniiguin bupmolii.

1.-4. luohkát manne dávvirvuorkkás gos galge geahčadit ja guorahallat duedtie/duoji maid máttut leat ráhkadan ja geavahan. Duodjeoahpaheddjiin oahppit dego girde dávvirvuorkái, ledje mahkáš šaddan uvlun main leat stuora čalmmit. Buot neaktá hui stuorisin, nu go atnubiergasiid ornamentihka ja hearvvat. Oahppit guorahalle ja sárgo tevnnegiid. Maŋŋel dopme fas skuvllii sárgut iešgudetge hámiid ja hearvvaid maid leat oaidnán. Golmmačie gatsárggástat lea hápmi ja hearva mii geardduhuvvo dávjá, ja oahppit ožžo bargun sárgut ja čuohppat dákkár hámi buđehii. Oahppit hárjehalle buđehiin ráhkadit deattamearka báhpirii, ja geavahedje čáhceivnniid. Oahppit geavahedje golmmačiegatsteampala iešgudet ládje sihke ravddain ja seagáš hearvvain; speadjalastit, jorahit ja paralleallasirddašeapmái. Dan maŋŋel ožžo oahppit bupmolávdnasa ja sámi

gulmiedahke	speilbilde	uttrykker konsekvenser av en handling	Gulmiedahke
ássjalommes, ássjelmes	tanke ,ide, mening, hensikt		
saemiej aerpimaahoe tjaalehtjimmien guektien gierten faamoem vadta. Saemien aerpieviekien mietie tjaalehtjimmie rieseginie, aaj jielemevuekide gaskestalla – aajmoen goerkelimmie.	I samisk tradisjonskunnskap har ornamentikken en dobbel egenskap. Den er både pynt/dekor og en kommunikasjon med (etiske) normer – inneholder åndelig forståelse .		

Govus 5. ja govus 6 Gulmiedahke/ Speajalgovva ja Ássjalommese, ássjeelmes / Jurdda, fuomášupmi, oaivil, ulbmil

tjaaledahke	sammensatte ornamenter	"Guktie dámede, nimhtie sjædta"	
-------------	------------------------	---------------------------------	---

Govus 7. Baakoeh raajroeh: Tjaaledahke / Sátnevájas: ehtalaš gohččun. Seagáš hearvvat muitalit ahte daguin leat váikkuhusat: "Guktie dámede nimhtie sjædta".

ivnnát tekstiilainniid vai besse deaddilastit hearv-
vaid dasa.

5.-7. luohkát skuvllas

Goappašat joavkkut skuvllas álget seamma ládje, álggos stoahkat ja dasto lagabuidda guorahallat ornamentihka čájáhús galledemiid bokte. Sáhtta finadit dávvirvuorkkáiin dahje galledit duojára juogo su ruovttus dahje bargobáikkis. Skuvlalanjas ožžo oahppit čitnastivttaid ja báhpira vai besse sárgut maid ledje oaidnán ja áican.

Golmmačiegat leat deháleamos sámi hápmi. Oahpaheaddji čájeha mot golmmačiegatsárggástat lea olggošaidnit ja mot dan ráhkada, govus 1a.

Go gárvvisin lea sárgojuvvon, de ivdne dán juogo bárkkuin dahje gunain. Bajildus lea livttis ja lea oaidnit dego mearka "væhta", govus 1b.

Manjel oahppit čuhppe dahje sárgo golmmačiegatsárggastagaid giedahallojuvvon muorrabihttái, fillui. Go oahppit nagodit sárgut ja boaldit minstara murrii, de lea boahhte lávki ráhkadit golmmačiegatsárggastaga čoarvái. Dasto vel iežaset guksái ráhkadit seagáš hearvvaid main lea čielga mearkašupmi.

Golmmačiegat hápmi geavahuvvo maiddái ehtalaš norpmaid ja árvvuid gaskkusteapmái ja gulahallamii, sihke eará olbmuiguin, ellii-
guin ja luondduin - dat sisttisoallá vuoiñjalaš ipmárdusa.

Konteksta mas golmmačiegat geavahuvvo, addá symbolaide iešguđetlágan sisdoalu ja oaivila. Dás lea golmmačiegat-symbolas *gætie* sisdoallu ruoktu, orrunsadji, sįjje ja dasto maiddái servvodat. Bajimus dásis skuvllas lea dárbu eambbo gaskkustit ja gulahallat mearkkaid ja ornameanttaid bokte. Golmmačiegaga bidjá de sámegeielat kontekstii; ovttaidlohku, guvttiidlohku ja eanetlohku.

Okta sáhu, duppal- ja golbma sázu čájehit sápmelačča ja eamiálbmoga identitehta. Parallealla

sázut leat geavahuvvon sábehiin mat leat máŋga duhát jagi boarrásat. Dát sázut leat ain anus guvssiin ja čoarveniibbiin mat ain otná dan beaivve leat atnubiernasat.

Go speadjalastá, joraha ja parallealla-sirddaša golmmačiegaga, de ráhkaduvvojit odđa ornameanttat main lea odđa sisdoallu ja oaivil. Nugo ovdamearkka dihte *ássjalommes/jurdda, fuomášupmi, oaivil ja ulbmil*. Go náitá oktii oahpes elemeanttaiguin, nugo bálddalas sázuiguin, de šaddá golmmačiegat speadjalastin-ornameantan, gulmiedahke. Fárrolaga dát elemeanttat čájehit daguid váikkuhusaid ja ehtalaš gohččumiid geavaheaddjái ja oamasteaddjái.

Loahppa

Mánáidgárddiid rámmaplána ja vuoddoohpaha bajitoassi, bidjá fágaid odasteami vuodđun, ja dasto dat čiekŋudit ulbmilparagrafa árvvuid oahpaha bajitdási prinsihpaiguin. Dát galgá maiddái loktet sámegeiela ja sámi kulturoahpaha árvvu, sihke mánáidgárddiin ja skuvllain

Dat addá saji čiekŋudit fáttáid dego sámi ornamentihka/ tjaalehtjimmie ja addá oahpaha eamidološ sámi árbevieruid sisdoaluin ja mearkkaid, symbolaid ja ornameanttaid gaskkusteamis. Dása gullet maiddái seagáš hearvvat, ravddat ja lullisámi ornamentihka hearvastruktuvrrat.

Artihkkalis leat välljen ornameantta dahje hearvva: "golmmačiegat ja bálddalas sázut". Dás čájehuvvo mot skuvllas sáhttet bargat ornamentihkain sámi árbevierromáhtu vuodul.

Sámi árbevierromáhtu mielde lea ornamentihkas duppal iešvuohta. Dat lea sihke čikŋan/hearvan, muhto das lea maiddái kommunikatiiva ja oaivilguoddi doaimma ja vuoiñjalaš ipmárdus. Dat ovddida identitehta ja nanne oktavuodaid sihke lagasguovllus ja máilmmiviidosáčat. Ornamentihka gaskkusta ehtalaš árvvuid ja norpmaid ja filosofalaš jurddašeamis luonddu- ja elliidhálddašeamis dáfus.

DÁNSUN SKUVLLAS – SÁMI JA ÁLGOÁLBMOTFÁTTÁIGUIN

Elle Sofe Sara*

Dát čálus lea erenoamážit heivehuvvon skuvllaide, muhto heive buohkaide geat háliidit diehtit eanet dánsuma birra, ja háliidit dánsut juogo skuvllas, mánáidgárddis, barggus, ruovttus dahje eará sajis.

Dán čállošis leat evttohusat mo sáhtta dánsumiin bargat. Ulbmil lea ahte juohkehaš galgá sáhttit jodihit dákkár oahpahusa mas dánsa lea fáddán dahje bargovuohkin. Ovdamearkkat čállošis leat dušše evttohusat. Oahpaheaddji berre ieš plánet oahpahusa mii heive ohppiid ahká, várret áiggi, ja gávdnat fáttá ja saji. Ii soaitte álo gávdnot stuora latnja gos čáhká dánsut. Danin lea ávžžuhus ahte oahpaheaddji pláne dánsumoahpahusa eará báikkiide nugo skuvlašilljui, lundui lahka skuvlla, guhkesfeaskárii, tráhppái, girjerádjosii dahje dohko gos lea vejolašvuohta.

Mii dánsa lea?

Dánsa lea go don dihtomielalaččat lihkadat

lihcadeami várás, vaikko dus ii leat praktihkalaš ágga lihkadit. Don ieš válljet lihkadit juoga ládje, omd. ritmmalaččat, luohtái, musihkkii, musihka haga dahje vissis dilálašvuođain. Olbmui ja gorudii lea lihcadeapmi ja dánsum lunddolaš, dat gullá olbmo lundui seamma ládje go hupman ja lávlun. Muhtumin sáhttet spontána lihkestagat boahit olbmui, ovdamearkka dihte njuikestallat váccidettiin, geiget gieđaid go lea hui bieggá ja sugadit dahje go lea buorre mokta. Smávvamánát dávjá dánso, maiddái ovdal go ohppet vázzit. Go jurddaša dáid beliid, de sáhtta roahkka dadjat ahte dánsum lea lunddolaš oassi juohke olbmo eallimis. Juohke olmmoš sáhtta dánsut, dánsum sáhtta vaikko movt, nu mo juohkehaš ieš mearrida. Lea maid vejolaš dánsum dušše čalmmiiguin, jus ii leat vejolašvuohta eará osiid gorudis lihkahallat.

Kreatiiva dánsa

Kreatiiva dánsa lea bargovuohki mas oahppit ožžot bargobihtáid maid čovdet gorudin, lihcadeami ja

* Buot govat: Elle Sofe AS

dánsuma bokte. Kreatiiva dánssas sáhtta dánsut nu mo háliida, ii leat mearriduvvon dánsunstiila. Kreatiiva dánssa ulbmil lea movttiidahttit ohppiid atnit iežas resurssaid ja kreativitehta ráhkadit lihkestagaid ja dainna lágiin gaskkustit gorudiin ja dánsumiin.

Hukset ohppiid iešluohttámuša

Dán oahpaheami válđojurdda ja árvu lea ahte buohkat máhttet dánsut, juohkehaš dánsu iežas vuogi mielde, iežas gorudiin ja juste nu mo olmmoš lea odne. Dat lea doarvái buorre, olmmoš lea doarvái buorre juste nugo odne lea. Deháleamos lea ahte oahppi lea das ja ahte dat geat leat searválaga, ovttas gávdnet čovdosiid. Go oahpaheadđi čájeha lunddolaš lahkoneami iežas gorudii ja dan geavaha reaidun dánsumis, de sáhtta nannet ohppiid iešdovddu. Danin berre oahpaheadđi ovdalgihtii čielggadit iežas miellaguottuid dánsumii, lihkeapmái ja gorudii. Buorre vuohki lea dadjat “mun illudan oahppat juoidá oddasa, šaddá somá bargat juoidá maid in leat goassege ovdal geahččalan”.

Go vuosttaš gearddi lea bargame kreatiiva dánsumiin, de lea dehálaš ahte oahpaheadđi lea plánen dakkár bargobihtáid maid oahppit hálddašit, vai ožžot dovddu ahte sii hálddašit dán doaimma dahje dovdet sii birgejit. Ohppiide ferte šaddat buorre vásáhus. Buorre vásáhus addá buori álggu go nuppes bargá seammá bargovugiin. Dadi mielde sáhtta addit veahá eanet hástalusaid ohppiide.

Dánsut skuvllas – manin ja mot

- dánsun ja lihkeapmi lea dearvvašlaš. Go olmmoš lihkada, de gorut luoitá endorfiinna mii dahká ahte šaddá buorre miella
- kreatiiva dánsumis beassá oahppi ohcat iežas hutkáivuoda ja dan máhtu sáhtta sirdit eará fágaide ja dilálašvuodaide
- oahppi oahppá ja oažžu hárrjáneami ovttasbargat earáiguin
- oahppi oažžu searvevuodadovddu go ovttas earáiguin ráhkada oktasaš bohtosa
- oahppi oahppá struktureret ideaid ja ráhkadit juoidá álggus lohppii
- oahppi hárrjána ovdanbuktit
- oahppi hárrjána leat dás ja dál ja fuomáša ahte gorutlaš vásáhus lea seammá dehálaš go teorehtalaš jurddašepmi, ja beassá dánsuma ja goruda bokte vásihit oahppama

Sámi dánsa

Sámis leat muhtin dánssat maid sáhtta gohčodit sámi dánsan. Dát dánssat gullet álbmotdánssa doahpaga vuollái, muhto doaba *sámi dánsa* ii leat dovddus. Válđoipmárdus sihke sámi servodagas

ja stuoraservodagas lea ahte Sámis ii leat árbevirolaš dánsa. Nu veadjá leat go sámi dánsa ii leat diedalaččat dutkojuvvon, mii eat dieđe maidege daid dánsaid birra.

Sámi dánsat ja lihkadanvuogit

SÁMI KADRILL

Ruoššabeale Sámis ja Čeavetjávrris Suomas lea Sámi Kadrill dánsa gos guovttes ja guovttes dánsot ovttas, unnimusat 2 pára oktanaga. Dát dánsa vuolggá várra ruoššamállet dánsain ja lea goit leamaš 1950-logu rájes.

8- DÁNSA

Ruoššabeale Sámis gohčodit iežaset árbevirolaš dánsa ná. Das lea ráidu mii lihkada vissis vuogi mielde.

SYDISDÁNSA

Dán dánsa vuolggá lea Ankaredes, lullisámi guovllus ruotabealde loahpas 1970-logu. Guovttes ja guovttes dánsaba fárrolaga ja dánsunmálle muittuha foxtrot, dološáigásaš dáčča dánsa, bug ja swinga. Dánsa rievddada das gii dánsu, ja sihke leahttu ja lihkastagat rievddadit.

RIBADEAPMI

Dánsasullasaš málle mii lávii heajain ja

doalloviesuin Guovdageainnus ja soaitá eará guovlluin maid. Árbevierru lei hui ealas 1960-loguin. Dán málles bártnit gaiko nieiddaid boahkánis. Lei juogalágan irggástallanvuohki.

GIEĐA VUOHTTUN

Juoiggadettiin lávejit muhtimat vuohttut gieđa. Dat gii juoigá, vuohttu gieđa ja čárvu čorpma čavga dahje loažža. Gieđa vuohttu dainna lágiin mo orru heiveme luohái.

Dat golbma dánsa, *sámi kadrill*, *8- dánsa* ja *sydisdansa* leat Sámis otná beaivvi ja dát dánsat leat dánsejuvvon Sámis unnimusat 30 jagi. Dainna lágiin dat leat sajáiduvvan dánsat Sámis, ja sáhtá dadjat dat leat sámi dánsat. Dát dánsat dánsejuvvojit sosiála oktavuodain ja guoimmuheamis.

Ribadeapmi ja *gieđa vuohttun juoiggadettiin* ges leat guokte lihkadanmálle mat leat leamašan ja leat sápmelaččaid gaskkas muhtin guovlluin davvisámis. Daid vuolggasaji ii dieđe sihkkarit, dat sáhtá leat hui doložis leamaš juo vierrun, go juoigan ja luohi leat leamaš doloža rájes vierut. Ribadeapmi ja gieđa vuohttun leat dánsunmállet Sámis. Dán guovtti dánsunmálles leat čuoovovaš elemeanttat guovddážis; álkis lihkastagat mat geardduhuvvojit, dat álget fáhkka ja spontána,

smávva variašuvnnat, improvisašuvdna. Leat hui sullasaš prinsihpat go luodis dahje juoigamis.

Ola Stinnerbom, ruotabeale Sámis, lea guorahal- lan sámiid dánsuma ovdal risttalašvuoda. Son lea maid čállán girjji *Jakten på den försvunna samiska dansen. Sámi dánsa lea odđa doaba ja dan lea dehálaš buktit oidnosii oahpahasas, vai min guovlluid mánggabealátvuolta boahhtá oidnosii. Go doaba sámi dánsa sajáiduvvá, dat addá iešdovddu ja lokte sámi kultuvrra, go oahpásnuv- vat dánsumálliide mat leat sámi vuolggasajis, oahpes fáttáid ja ideálaid vuodul.*

Muhtin lihkadandoahpagat davvisámegillii

(vižžojuvvon čájálmasas *Jorggáhallan, Elle Sofe Sara, 2012*)

Jorggáhallat – fáhkka jorggihit ja čájehallat iežas ja gávtti

Sojedit

Jorrat

Njuikestallat juolgetbeal alde – njuikestallat ovttá juolggi alde

Rámpon láhkái gieda vuohttut

Čeavžut

Jodášit

Bargobihttaevttohusat

Fáddá: Sámi dánsa

- Buohkat: Geahča sámi dánssaid filbmaliŋkkain. Makkár lihkestagat dahje oasis báhce buoremusat muitui? Manin juste dat? Juohkehaš dadjá ovttá dingga mii bázii muitui.
- Buohkat: Digaštallet mii sáhtá leat ágga go Sámis leat unnán dahje jávkan dánsumárbevierut go buohtastahtá eará álgoálbmogiiguin?
- Joavkkuin: Jearahala vuoras olbmossat maid son diehtá dán dánsumáliin dahje eará vieruin mat leat dego dánsum?

Čále dahje filbme jearahallama ja ovdanbuvtte luohkkái.

Álgoálbmotdánssat

Eanaš álgoálbmogiin leat árbevirolaš dánssat. Inuihtain lea hápmadánsa ja rumbodánsa, Maori álbmogis lea hakadánsa, Koryak álbmogis Kamtsjaktas Ruoššas lea boazodánsa. Sáhtát ohcat dánssaid Youtubes dahje geavahit neahttaressusa liŋkačoakkáldaga.

Bargobihttáevttohusat

Fáddá: Álgoálbmotdánsa

BUOHKAT: Makkár lihkastaga muittát buoremusat dain dánssain? Manin muittát juste dan?

BUOHKAT: Dain dánssain leat fáttát nugo loddedánsa, Kamchatka boazodánsa, Masai irggástallandánsa. Makkár fáttát heiveše sámi dánsii? Čállet evttohusaid távvalii.

JOAVKKUIN: Barget joavkobarggu (sullii 3 olbmo ovttas). Válljehekhet ovttá fáttá mii čuožžu távvalis, ja ráhkadehekhet dánsaevttohusa. 15 min bargoaigi, ja de čájehhekhet earáide. Ii dárbbas musihkka. Joavkkut sáhttet bargat klássalanjas, joavkolanjain, feaskáris, olgun dahje doppe gos lea sadji.

BUOHKAT: Dieđat go eará álgoálbmogiid mat eai leat namuhuvvon, čállet távvalii.

BUOHKAT: Leat go dain álgoálbmogiin dánsat? Ohcet dieđuid internehtas.

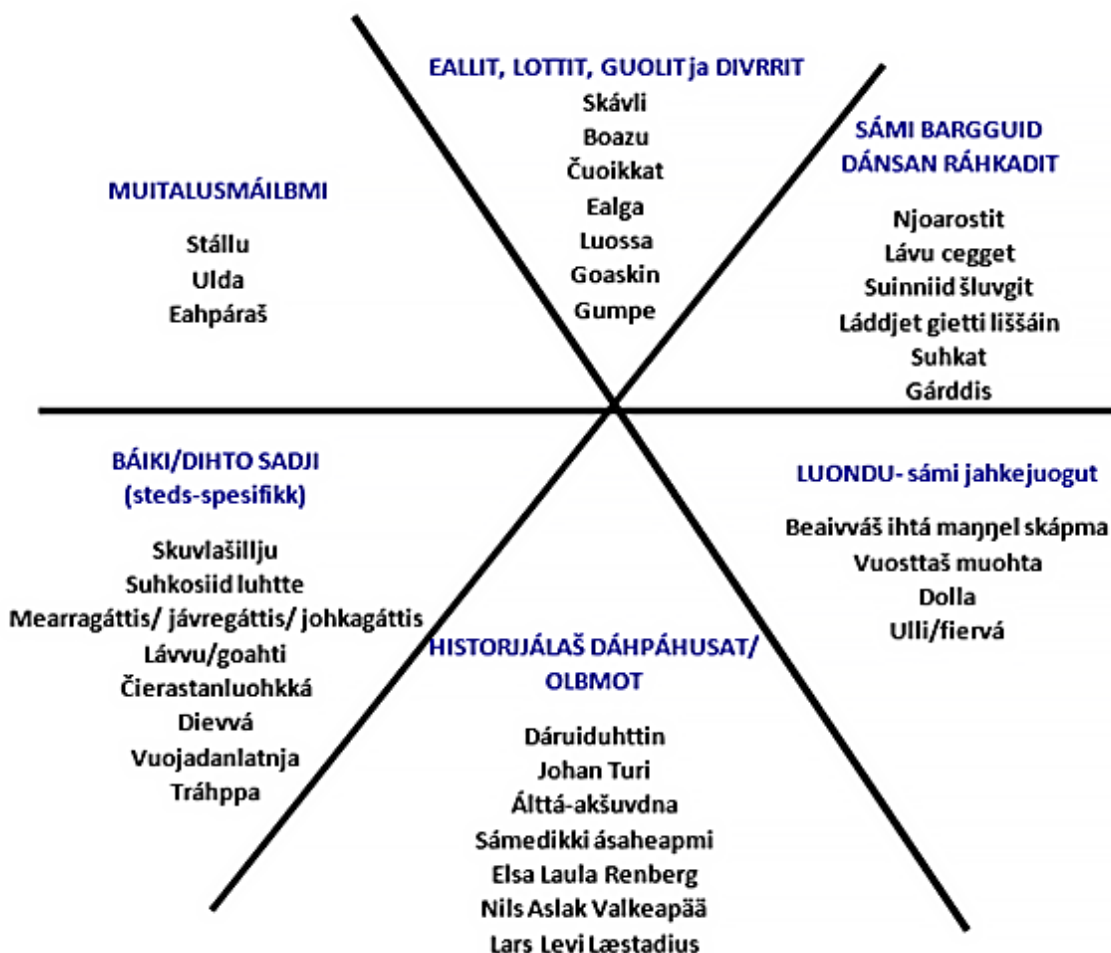
JOAVKKUIN: Vállje muhtin álgoálbmoga, ja ráhkat ovdanbuktima sin dánssain mas čájehat ovdamearkkaid ja čilget dánsa birra (manin, goas, geat, mo).

Ovdanbuktimis lea maid vejolaš oahpahit muhtin lihkastagaid skuvlaoappáide ja -vieljaide.

21

Evttohusat sámi fáttáide

Dás vuolábealde leat muhtin sámi gullevaš fáddáevttohusat, maiguin sáhttá bargat ja ráhkadit dánsaid ja ovdanbuktimiid.

SÁHTTÁ GO SABEHIIGUIN HERVET?

Lisbet Hansen ja Anne Birgitte Fyhn*

22

Unjárgga oahppogáldu lea unnitjuhkkon skuvla ja mánáidgárdi. Oassin SUM dutkanprošeavttas ¹, čadaha oahppogáldu suokkardalli oahpahasdahkosa matematihkas. Oahpaheaddji ja dán artihkkala vuosttaščáli, Lisbet Hansen, lea matematihka ja sámegeoloahpaheaddji 1. ja 2. luohkain ja son dávjá vällje dán guokte fága náitit oktii fágaidrasttideaddji bargguide. Dán čállošis čilgejetne suokkardalli dahje guorahalli oahpahasdahkosa masa mánaga fága leat čadnon. Oahppit eai nagot njuovžilit fievriddit dieđuid ja čehppodaga ovttasuorggis nubbái, ja dán čállošis boahtá ovdan mot oahppit lihkestuvve dáinna oahpaheaddji vehkiin. Jus sámi oahpahas ovdánahttimiin galgá lihkestuvvat, de ferte sámi kultuvra leat vuodus. Oahpahas ferte váikkuhit sámegeolannannemii (Keskitalo & Määttää, 2011).

2018 ođđajagimánu lei vuosttaš ja nuppi luohká ohppiin fágaidrasttideaddji bargu čuoigamis, matematihkas ja sámegeolas. Lágideapmi lei dáinna lágiin ahte oahppit galge suokkardit ja dutkat lagabuidda hearvvaid maid ieža ráhkadedje muohttagii sábehiiguin. Oahpaheaddji fertii ovdagihtii oazžut dihtosii man olu oahppit oba dihte ge hearvvaid birra. Nannen dihte ohppiid čehppodaga hearvvaid birra, attii oahpaheaddji oktasaš referánsarámmaid ohppiide. Oahppit hupme sin beaivválaš sámegeola, ja go gearddi leat guovttegielagat, de sii seaguhit soames dárogiel sáni ja doahpaga gillii. Oahppit guorahalle hearvvaid ja ovddidedje iežaset matematihkalaš idéaid sihke eará ohppiide ja oahpaheaddjái. Oahpahas lea vuodduuvvon oahppoplána árvo-uvddui (Máhtdepartemeanta, KD 2018a) go okta mihttu dáinna lea ohppiide addit vejolašvuoda ovdánit iežaset áicama ja jurddašeami, estehtalaš ovdanbuktinvugiid ja praktihkalaš doaimmaid bokte. Okta sierra mihttu oahpahasain lei ahte buot oahppit besse vásihit suokkardeaddji dahje guorahalli matematihka.

Oahpahasas ledje vihtta bargooasi, álggos guokte

ráhkananoasi skuvlalanjas, dasto guokte bargooasi olgun muohttagis ja loahpalaš bargooasi lei čoahtkáiageassu ja smiehtadeapmi siste. Dán artihkkala vuolggasadji lea artihkalčáli guoktá ságastallan mii lea báddejuvvon manjel čadaheami. Artihkal čájeha mot barggut rievddadit, muhtumin lea ohppiin iešheanalaš guorahalli bargu, eará háviid ges oahpaheaddji stivre doaimmaid. Dán teavsttas maid digaštalle mot dárogiel "monster"-sátni lea jorgaluvvon matematihka oahppoplánas, ja Lisbet dat lea ieš välljen dán jorgalit hearva-sátnin.

Dát oahpahasdagus lea fágaidrasttideaddji mánaga ládje, ii dušše matematihka ja sámegeola dáfus. Dat lea čadnon sihke lášmmohallamii ja duodjefágii (MD 2018b). Dat lea čadnon lášmmohallanfága guovddášelementii *lihkadeapmi ja rumašlaš oahppan*. Čuoigan ja lihcadeapmi sábehiiguin attii mánáide rumašlaš oahppama ja vásáhusaid. Sabehat ja čuoigan maid čadnojedje motorihkalaš gálggaid, ja dán maid sáhtii čatnat sámegeol sániide ja doahpagiidda. Dasto dát oahpahas maiddái lea čadnon duodjefága guovddášelementii *visuála gulahallan*. Dat bealli boahtá ovdan go oahppit geahččaladdet visuála gaskaomiid go sárgot ja ivdnejit iežaset minstariid ja hearvvaid báhpirii, dahje hervejit muohttaga go sábehiiguin ráhkadit láhtuid. Dát leat sihke 2- ja 3-dimensuvnnalaš hámis.

Suokkardalli matematihkkaohpahas

Blomhøj (2016) mielde leat pedagogalaš doahpagis *inquiry* nanu ruohttasat (sámegeolli suokkardallan). Son čujuha earret eará amerihkálaš oahpahasfilosofii John Dewey. Keskitalo ja Määttää (2011) guovttos čujuheaba ahte Dewey pedagogihkka lea seammasullasaš go Balto (2005) govvádus sámi árbevirolaš bajásgeassimis. Ovdamearkka dihte leat mánáid iežaset vásáhusat deattuhuvvon. Máná iešbirgejumi ja iešheanalašvuoda ovdaneapmi leat guovddáš čuoggát goappašagain.

* Buot govat: Lisbet Hansen

SUM¹: Sammenheng gjennom Utforskende Matematikkundervisning. Prošeavtta leat dorjon Dutkanrádi FIN-NUT-programma ja Unjárgga giella.

Balto deattuha ahte okta ulbmil sámi árbevirolaš bajásgeassimis lea ovdánahttit iešbirgejeaddji indiviiddaid geat cevzet ja birgejit hástaleaddji dilis. Jus vuđolaččat galgá juoidá oahppat, de dat gáibida ahte mánná ieš doaimmalaččat searvá ja berošta.

Blomhøj ovddida golbma gáibádusa suokkardalli matematihkkaoahpahussii. Vuosttažettiin ferte gávdnot juoga maid sáhtta suokkardallat ja guorahallat: Vuolggasadjin ohppiide ferte jearrat gažaldagaid dahje hábmet áššečuolmmaid maid sii nagodit ipmirdit ja čuovvulit. Nubbi gáibádus lea ahte fertejit ráhkaduvvot fágalaš ja pedagogalaš eavttut ohppiid suokkardalli doaimmaide. Goalmmát čuokkis lea ahte ohppiid bohtosiid ja jurdagiid vuodul galgá sáhttit hukset relevánta, oktasaš fágalaš čehppodaga ja gelbbolašvuoda. Dát lea maiddái sámi árbevirolaš mánáidbajásgeassima mielde. Blomhøj mielde dát leat suokkardalli barggu golbma muttu. Juohke muttus lea sierra ja čielga didákttalaš fokus.

1. Doaimmaid ceggen ja álggaheapmi
2. Ohppiid iešheanalaš bargu
3. Oktasaš refleksuvnnat ja fágalaš oahppan

Vuosttaš muttus ferte oahpaheaddji loktet hástalusasa dahje čuolmma ohppiide. Oahpaheaddji galgá stivret barggu, čilget áigerámmaid, praktihkalaš rájiid, ja seammás čilget gáibádusaid loahppabuktagii. Nuppi muttus lea dehálaš ahte ohppiin lea buorre áigi ja ahte ožžot nanu doarjaga iešheanalaš doaimmaide go guorahallagohtet áššečuolmma. Goalmmát muttus galgá vuogádahttit ohppiid vásáhusaid ja fágalaš doahpagat ja fágagiella leat oassin oktasaš gelbbolašvuodahukseamis.

Čiekŋalisoahppama okta-vuodas lea dehálaš máhttit jearahit ja guorahallat (MD, 2018a). Čiekŋalisoahppan mearkkaša earret eará ahte oahppi dadistaga ovdánahtta ipmárdusa doahpágiidda ja doabavuogádagaide. Ahte oahppi dáid ipmir-da, lea čiekŋudeami eaktu ja maiddái boadus. Suokkardalli matematihkkaoahpahus heive vuohkkasit matematika odđa oahppoplána guovddášelemeanttaide (MD, 2018b, s 15). Doppe

Govva 1. Hearvafáhcca, Unjárgga fáhcca.

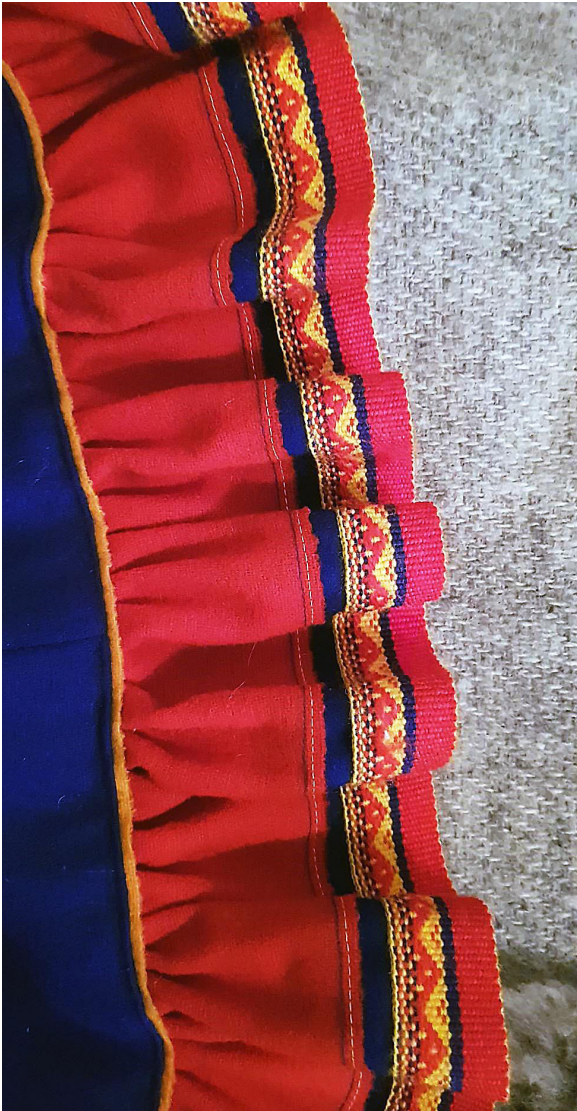
čujuhuvvo earret eará dasa ahte suokkardallan mearkkaša ahte oahppit ieža ohcet minstariid ja fuomášit mot áššit leat oktiičadnon. Doppe maid daddjo ahte vihkkedallan ja ákkastallan mearkkaša ahte oahppi nu galgá ipmirdit ahte matematika njuolggadusat ja bohtosat eai leat soaittáhagat. Oahppit fertejit nagodit čuovvut ja árvoštallat matematihkalaš jurdagiid, ja maiddái ieža hábmet loahppajurdagiid.

Guokte bargooasi skuvlalanjas

Vuosttaš oahpahusosiin besse ráhkkanit mot bargat hearvvaiguin muohttagis. Lisbet čájehii Unjárgga hearvafáhcaid (Govva 1), goarrunávdnasiid iešgudetlágán minstariin, firkala, goddojuvnon ullosuohkuid ja Unjárgga gákteholbbi. Nuppi govvas sáhtta oaidnit ovdamearkkaid. Oahppit galge vástidit maid oidne biktasiin ja goarrunávdnasiin. Vuosttaš maid oahppit nagodedje oaidnit, ledje násttit ja gintalat (Govva 2b). Muhto de dadjagohte ahte "duo lea hearva, muhto dát ges ii leat

Govva 2a ja b. Oasážit goarrunávdnasiin maid oahpaheaddji válddii mielde skuvlii.

Govva 2c. Unjárgga gávtti holberavda.

hearva". (Oassi ságastallamis 18.06.2018). Oahppi earuha ahte juoga lea hearva, muhto juoga eará fas ii leat hearva. Muhtun oahppit geaččaledje beaivválaš gielain čilget manin juoga ii leat hearva, ja geavahedje dasa vuosteákkaid ovdamearkan: Dat ii leat hearva, das eai leat sárgát. Dát leat ovdamearkkat odđa oahppoplána guovddášelemeanttas mii guoská vihkkedallamii ja ákkastallamii. (MD, 2018b)

Oahppit gávnnahedje dadistaga ahte hearva lea go iešguđetlágán ivnnit biddjojit sierra vuogá dahkan dahje systeman. Sii ledje ráhkadišgoahtán sierra njuolggadusa čilgen dihte mii lea hearva. Oahpaheaddji láidestii sin viidáseappot gažaldagaiguin ja nu oahppit gávnnahedje ahte go geardduhuvvo, de šaddá hearvan. Jearaldahkan šattai lea go holbbis hearva? Oahppit vástidedje

ahte holbbis leat olu golmmačiegagat, alit sázut ja fiskes dielkkut. Sis jerrojuvvui dasto hui njuolga ahte dihtet go manin gohčoduvvo go golmmačiegagat bohtet manjálaga, nugo holbbis. Dan oahppit eai diehtán. Oahpaheaddji mitalii ahte dát leat njunnesuorrámat, nu ahte holbbis leat njunnesuorrámat. Dát lei vuosttaš muddu, mas oahpaheaddji ceggii lávddi viidáset bargguide. Son deattuhii ohppiide maid galget vuoruhit ja erenoamážit atnit čalmmis. Son ságastalai sin guin ja jearahalai sis álgogažaldagaid, nu ahte loahpaloahpas bázi jearaldahkan mii hearva lea. Oahpaheaddji láidestii ohppiid viidáseappot jearaldagaiguin, vai oahppit gávnnahedje mot galgá dovdat hearvva ja makkár dovdomearkkat leat hearvvas. Ovttasrádiid soabadedje ahte hearvvas lea a)juoga mii geardduhuvvo ja b)ivnnit sierra systemas. Dát lea ovdamearka guovddášelemeanttas "Vihkkedallan ja ákkastallan" (MD, 2018b), go oahppit leat ieža gávnnahan njuolggadusa dasa mii lea hearva, ja dát njuolggadus ii boade soaittáhagas.

Nuppi bargoasis oahpaheaddji láidestii ohppiid boahhte muddui. Oahppit ožžo bargun ráhkadit hearvvaid ja besse ieža mearridit mot sin hearva galgá leat. Sii čohkkájedje searválaga stuora beavddi birra, sárgo ja ivdnejedje sihke rásiid ja geometriijalaš figuvrraid, čuoggáid ja sázuid. Buohkat ráhkadedje iešguđetlágán govaid vaikko vel lei ge vejolaš oaidnit maid eará oahppit sárgo. Soames oahppit ságastalle gaskaneaset, earát ges barge áibbas jávohaga. Okta oahppi čilgii ahte "son gal mále čuoggá, sázu, ruoná – ruškat - ruoná". Oahppit ožžo friddjavuoda ja buori áiggi bargui, ja seammás maid doarjaga ja láidesteami bargat iešheanalaččat nuppi muttus. Buohkat válljejedje ieža ráhkadit eambo go dušše ovttá gova. Dasto lei fas oahpaheaddji vuorru láidestit luohká viidáseappot goalmát muddui. Buohkat besse vuos geačadit earáid govaid. Ieš dáiddár mitalii govvas birra, ja earát ges muitaledje iežaset jurdagiid dan birra. Oahpaheaddji váruhii namuhit ja geardduhit matematihkalaš doahpágiid, jus oahppit ieža eai geavahan dáid. Dát lea ovdamearkan dasa mot fágalaš giella ja doahpagat ledje oassin oktasaš fágalaš máhttohuksemis.

Guokte bargoasi muohttagis

Boahhte lávki lei ges olgun. Oahppit vástidedje hui čielgasit ahte sabehiiguin ja soppiiiguin ii gal sáhte ráhkadit hearvvaid muohttagis. Jus oahppit livčče miehtan ahte dan gal sáhtta, de livčče

oahppit sáhttán bargagoahhtit nuppiin muttuin ja nu ráhkadišgoahhtit hearvvaid muohttagii. Muhto go gearddi biehttaledje dán vejolažžan, de fertii oahpaheaddji oktii fas cegget bargolávddi. Dasto sii máhce vuosttaš muddui. Álggos sii čuige skuvlašilju birra. Lisbet čohkkii ohppiid ja fárrolaga sii geahčadedje čuoiganláhtu. Ii oktage nagodan das fuomášit makkárga hearvva. Ohppiid njuolggadusa mielde lei hearva čadnon ivnniide. Dasto oahpaheaddji hástalii dán njuolggadusa ja attii ohppiide áiggi smiehttat ja jurddašit. Dá lea maid ovdamearka guovddášelementii “vihkkedallan ja ákkastallan” (MD, 2018b). Oahppit čuovvuledje iežaset ákkastallama ja vihkkedallama, ja árvoštalle dan. Lea gáibideaddji dohkkehit ahte dus lea boastut, ahte du ákkastallan ii doala. Sihke oahppit ja oahpaheaddji dárbbášit dákkár dilis buori áiggi. Maŋážassii muhtun oahppi árvalii ahte ammahal soappit ráhkadit hearvva muohttagii. Eará oahppit čuovvuledje dán. Oahpaheaddji jearralii “ráhkadit go son sabehat maid hearvva?” Gal dat vedjet, árvaledje várrogasat. Go muohttagis han leat sázut, nugo goarrunávdnasis 2a-govas.

Ohppiid mielas lei somá sabehiiguin bargat ja háliidedje ain eanet čuoiggadit. Oahpaheaddji mearridii ahte sis galgá dasto vel nubbe beaivi go bargat sabehiiguin ja hearvvaiguin. Nuppi beaivvi oahppit stivrejedje iežaset sávaldagaid mielde. Dainna lágiin oahppit movttiiduvvojedje leat iešheanalaččat go stivrejedje iežaset oahppama. Čuovvovaš beaivvi Lisbet lážii dili nu ahte oahppit barge nuppi muttus. Spábbačiekčansillju lei borgon ja oahppit ožžo bargun sabehiiguin ráhkadit hearvvaid doppe gos lei vahca. Oahppit mearridedje ieža mot áigo čoavdit dán, nu ahte oahpaheaddji lei dušše bagadallin dárbbu mielde. Muhtumat ovttasbarga, earát háliidedje okto bargat. Muhto buohkat serve bargui ja ráhkadedje minstariid, ja dát lei čielgasit miela miel doaibma ohppiide. Goalmmat govva čájeha golmma oahppi bohtosa: okta ráhkadii

Govva 3. Njunnesuorrámat muohttagis.

čuoiganláhtu mii manai njuolga ja dat guokte eará oahppi rasttildeigga láhtu nu ahte šadde njunnesuorrámat. Oahppit ráhkadedje maiddá earalágán hearvvaid, nugo guliid ja rásiid. Earát ges ráhkadedje čuoiganláhtuid mat sulastahte guolledávttiid ja bonjiid (govat 4b ja 4a).

Dát lágideapmi muittuha sárgun- ja málenbarggu nuppi muttus. Maiddá dán oasis galge oahppit iešheanalaččat ráhkadit iežaset hearvvaid. Ohppiid gelbbolašvuolta málemis ja sárgumis sirdojuvvui čuoigangelbbolašvuhtii. Oahppit dáikko bokte ožžo fágaidrasttideaddji gelbbolašvuolta ja ipmárdusa, ja dát lea čiekŋalisoahppama ovdamearkan NOU (2015) mielde. Okta oahppi gii dábálaččat ii liiko čuoigat, oaivvildii dán bargovuogi hui suohtasin. Oahpaheaddji jearahalai ohppiin maid ledje ráhkadeame. Jus de eai geavahan matematihkalaš fágasániid ja doahpágiid, de oahpaheaddji veahkehattii dáiguin. Ulbmil lei hukset šaldi árgabeaivve sámegeilas matematihkalaš fágagillii. Ja oahpaheaddji čujuhii fágalaš beliide sin bargguin. Oahppit besse iežaset sániiguin mitalit juste maid ledje dahkan go ráhkadedje hearvvaid muohttagis. Dáinna lágiin šattai oahpes vuolggasadji ságastallamiidda, ja sii geavahedje sihke árgabeaivve giela ja matematihkalaš doahpágiid go muitaledje barggu birra. Loahpas buohkat geahčadedje nuppiid bargguid ja oahpaheaddji govvi hearvvaid.

Smiehttan

Maŋemus bargooassi lei skuvlalanjas. Go oahppit bohte skuvlatnjjii, de ledje dievva govat lebbejuvvon láhtái. Govain ledje iešgudetge hearvvat muohttagis. Oahppit ožžo dasto bargun čállit teavstta ja ráhkadit sárgosa mii heive su hervii. Oahpaheaddji ii stivren ohppiid fágalaš fokusa dán oasis. Oahppit čohkkededje govaid birra ja álge ieža ságastallat gaskaneaset hearvvaid birra. Sii humadedje earret eará mot govat ledje ráhkaduvvon ja geavahedje sihke árgabeaivve giela ja matematihkalaš doahpágiid. Oahpaheaddji lei dušše bagadalli ja ovttas sii buohkat smiehtadedje hearvvaid birra.

Juohke oahppi välljii gova man hearvva galggai govvidit. 4a gova teaksta lea ná: “ Čuigen birra birra. Šattai jorbadas hápmi”. Dán guokte cealkaga sáhtta dulkot matematihkalaš vihkkedallamin. Vuosttaš cealkka čilge maid oahppi lea dahkan, ja nubbi cealkka mitala bohtosa birra. 4b gova teaksta lea “go mun spiehčun”, ja dás lea vel sárgun

ẽu igen birra
 birra.
 satta
 jorbadas
 hápmi

Govva 4a. Birra birra.

mii lea čilgehussan ja doarjjan tekstii. Goappašat govain boahdá ovdan mot oahppit leat lihkanan hearvva ráhkadettiin.

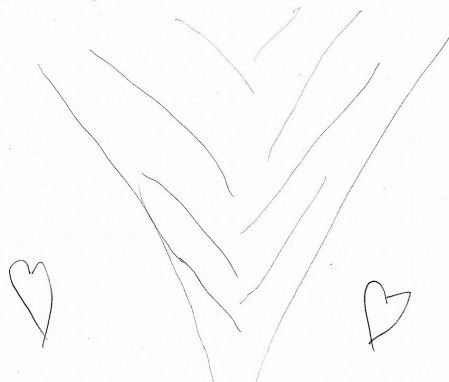
Maŋnel dáid bargguid, ledje buot govat oidnosis skuvlalanjas muhtun áigge. Dát lei muittuhan dihte maid ledje gávnahan, namalassii njuolgadusa mii hearva lea. Ii leat álo daddjon ahte lea ivnniid vuogádat mii dagaha hearvva, baicca ahte dat geardduhuvvojit. Oahpaheadji vásihii ahte ohppiid sátnerriggodat ovdánii. Ovdamearka dihte oahpásmuvve sátnái "spiehččut", dán ovdal dovde dušše dárogiel sáni "fiskebein". Nubbi doaba maid ohppe, lei "njunnesuorán". Dán oidne báikkálaš gávtti holberavddas. Oahpaheadji jáhkka ahte dát lea ohppiide addán vásáhusaid maid muitet ja ávkkástallet maŋnel.

Minsttar: matematihkalaš doaba oahppoplánas

Sámegiel oahppoplánačálus matematihkas lea sánis sátnái jorgaluvvon našuvnnalaš oahppoplánas. Dát ii leat vuodđuduvvon sámi kultuvrii, nugo Keskitalo ja Määttä deattuheaba (2011). Dárogielas geavahuvvojit badjedoahtat mat eai gávdno sámegielas ja dáid dasto ii sáhte jorgalit njuolga sámegillii. Dát bealli ii váldo vuhtii go lea sáhka jorgaleamis. Fyhn, Eira, Hætta, Juuso,

Go MUN SPIEHČČUT

4b. Spiehččut.

Nordkild & Skum (2018) čujuhit ahte matematihkalaš terminologijja ja doahpagaidda ii sáhte nu álkit jorgalit germánalaš gielain sámegillii.

Dárogiel sátni *mønster* lea guovddážis matematihka našuvnnalaš oahppoplánas. Dán sáni gávdná gávccii geardde iešgudetge mearkkašumiin, sihke "logut ja algebra" ja "geometriija"-osiin. Davvisámegiel jorgaleamis (MD, 2013) geavahuvvo aivve "minsttar"-sátni. Maŋnel nuppi luohká galget oahppit máhttit "ráhkadit ja suokardit geometralaš minstariid... ja válldahit daid njálmálaččat". Dát gelbbolašvuodamihttu lea "Geometriija" oasis. Maiddái "Logut"-oasis nuppi luohká váste, gávdná gelbbolašvuodamihttu mii guoská minstariidda. Das boahdá ovdan ahte oahppit galget "dovdát, ságastallat ja joatkit lohko-minstariid struktuvrraid". Jorgaleaddjái geas ii leat sierranas matematihka-gelbbolašvuodahat, šaddá measta veadjemeahttun jorgalit go minsttar-sáni orrot geavaheame badjedoahtan matematihkas. Lisbet válljii geavahit hearva-sáni, go su mielas lei dás lunddolaš geavahit sáni hearva, iige *minsttar*.

Árbevirolaš Unjárgga-fáhcca (Govva 1), lea hearvafáhcca. Fáhcas lea hearva mii manná birra giehtalađđasa bokte, ja de ii heive dadjat ahte fáhcas lea minsttar. Jus baicca lea minsttar olles fáhcas, de dat lea girjefáhcca (Nielsen, 1932/1979). Harald Gaski lea sámi kultuvrra- ja girjjálašvuoda professor, ja Lisbet jearai sus goappá galgá välljet, minstara vai hearvva. Gaski ii oaivvil gávdnot nu hirbmat čielga erohusaid dán guovtti sánis ja mot dáid geavaha. Go gávtti goarru, de čuovvu minstara. Jus oahppit livčče minstara ráhkadan, de livččii dát leamaš neavvun earáide, juoga maid earát dasto galget čuovvut. Oahppit ráhkadedje iežaset hearvvaide sábehiiguin.

Davvisámegiela leat unnimusat golbma iešguđetlágán sáni mat vástidit dárogiel "monster"-sátnái. Sámegielas ii oba gávdnoge sierra sátni seamma mearkkašumiin. Sierra sámi matematihkka-oahppoplána livččii sámi kultuvrii ja sámegillii vuodduvuvvon, ja nu livččiige dát ášši čovdojuvvon eará ládje. Fyhn ja Hansen (work in progress) problematisereba ge makkár davvisámegiel sániid geavahit oahppoplánain. Dán čálloš moai guoskkahetne muhtun osiid, ja árvidetne seammassullasaš hástalusaid čuožžilit matematihkka-oahpahusas maiddái eará sámegielaid dáfus.

Čoahkkáigeassu

Ohppiid hearvasuokkardallan álggii vuosttaš muttus go dalle galge sii dovdat hearvvaide juoga biktasiin dahje eará goarrunávdnasiin. Oahppit de gávnnaheđje njuolggadusa mii mearrida mii lea hearva. Dasto lánkeheđje nuppi muddui. De galge ieža hutkat hearvvaide ja dáid sárgut ja ivdnet. Go oahppit čohkkáheđje skuvlalanjas, de eai lean fuomášan hutkat njuolggadusaid

dasa ahte čuoiganláhtut ja luottat muohttagis maiddái sáhte leat hearvva. Dán fuomášedje easka oktasaš smiehtanoasis goalmát muttus. Go oahpahus sirdojuvui olggos, de rievddai seammás maiddái konteksta. Muhto oahppit eai nagodan sirdit máhtu minstariid birra odđa kontekstii ja nu fertiige oahpaheaddji fas láidestit mánáid ruovttoluotta vuosttaš muddui. Dasto oahpaheaddji hástalii mánáid hearvanjuolggadusa. Oahppit gávnnaheđje ahte hearvvaide han sáhtta ráhkadit muohttagii sábehiiguin ja soppiguin, ja nu sii ledje láddan geahččalit nuppi muttu fas ja de sii ráhkadedje dákkár hearvvaide. Nu oahppit viiddidedje njuolggadusa das mii lea hearva. Oahpahusdagus loahpahuuvui goalmát muttuin. De galge oahppit čilget laga-buidda iežaset doaimmaid, sihke sárgumiiguin ja sániiguin. Fágaidrasttideaddji doaimmat main oahppit buori áiggis besset suokkardit hearvvaide mángga konteavsttas, buoridit ipmárdusa dáid máhttosurggiid gaskkas: sárgumis, čuoigamis, sámegiela ja matematihkas. NOU 2015:8 (2015) mielde dákkár fágaraštideaddji bargu mielddisbuktá čiekŋalis-oahppama. Nu lea go oahppit

a) ožžot gelbbolašvuoda ja oahpu sierra konteavsttas ja

b) smiehtadit oahpu birra ja

c) sirdet oahpes máhtu áibbas odđa kontekstii (NOU, 2015).

Eará čáluš seamma oahpahusdahkosa birra

Dát oahpahusdagus lea maid čilgejuvvon dárogillii matematihkka-oahpahusa áigečállagis Tangenten, nr 1-2019. Doppe dát biddjo Skovmose "suokkardallanbirrasa" oktavuhtii, iige Blomhøj suokkardalli oahpahusa golmma muddui.

NJÁLMMÁLAŠ ÁRBEVIERRU LEA KULTUVRRA ÁIBMU

Karen Anne Buljo

Sápmi lea viiddis ja lea lunddolaš ahte njálmmálaš árbevierru lea riegádan ja láddan daid dárbbuid mielde mat olbmui leat leamaš. Odđa áigi lea ollen Sápmái ja dát áigi doalvu olbmuid iešgudetge guvlui miehtá máilmmi, nu ahte njálmmálaš árbevierru fertešii otná dárbbuid mielde geavahuvvot nu bures go vejolaš. Dan dihte lea hui dehálaš gávdnat čoavdagiid mot mánáide ja nuoraide galggašii heivehit njálmmálaš árbevieru, muhto odđa áigi gáibidišgođii čálalaš fálu sámegilli maddái. Muđui livččii leamašan váttis skuvllaide ja mánáidgárddiide fievrredit máinnasteami dohkálaččat.

Jitnositlohkan

Mánáidgárddis váldá bargi govvagirjji ja lohka mánáide dan muitalusa. Nie lea mánáin oktasaš vásáhus dan seammá muitalusas odđa áiggis. Dieinna lágiin lea njálmmálaš árbevierru biddjon rámmaide. Liikká ferte dadjat ahte govvagirjji leat njálmmálaš árbevieru njivlegeadggit. Jus rávisolmmoš ii leat kreatiiva logadettiin mánáide girjji, de sáhtta baicca hui jođánit darvehit máná tekstii iige veahkehit máná háhkat alccesis govaid nu mot dološ fearánat dahke. Hui dehálaš lea, go mánáide lohka girjji, ahte diktá máná ságastit govaid birra ja ieš dikšut muitalusa su iežas miela ja dárbbu mielde. Son guhte máná lohka girjji galggašii geavahit lunddolaš jiena ja bidjat ságastallanbottu, jus bohtet girjjiis dakkár scenat man birra mánás orru dárbu ságastit. Vaikko man galle gearddi vahkkus máná háliida lohkat dan seammá girjji, de galgá nu bures go vejolaš addit mánáid dan áimmu. Jus ii addojuvvo áibmu, de hávká máná árbi. Jietnagirjji leat dehálaččat mánáide. Das besset gullat dan seammá jiena mii muitala dan seammá muitalusa.

Evttohusat doaimmaide

Vuohki mot kreatiivalaččat oahpahit mánáid njálmmálaš árbevieru lea omd. seaguhit luodii ja muitaleami, nu mot sápmelaččat leat dahkan

Govva: Randi Juuso / Sámi lohkanguovddáš.

doloža rájes. Sáhtta maddái dramatiseret girjji maid lea lohkan mánáide, ja de dasto mánáid vel eará ládje dikšot muitalusa sin iežaset máilmmi mielde. Dat lea gal nu oanehaččat daddjon: Go mánáid álgá stoahkat muitalusa, de lea muitalus lihkestuvvan.

Dá lea muhtun ovdamearka mot sáhtta kreatiivalaččat bargat omd. mánáidskuvllas ja mánáidgárddis.

Vuoddu: Guollediggi Iešjávrris

Bargu: Guldalit ja geahččat muitalusa neahtas, gávdno Davvi Girjji websiidus, oahpponeavvus sámegiella nubbingiellan Boade¹.

Ságastit muitalusa sisdoalu birra ja geahčadit guliid birra neahtas. Makkár geografijas orrot guolit ja mot sii ellet doppe?

Guldalit guliid luđiid. Daid leaba ee. Ánte Mihkkal Gaup ja Ante Bongo juoigan. Guliid juoiggadit sáhtta maddái leat somá mánáide.

1. <https://725.davvi.no/index.php/guollediggi-iesjavrris1>

Ráhkadit hávgagáhkuid lea maiddá vuohki mot sáhtta máná diktit dovdat ja beassat siskkobeallai duohtavuodá, nie mot dološ áiggi leat sápmelaččat dahkan. Sápmelaččat leat máinnastemiin mánáidasaset addán ipmárdusa ee. biebmovie-ruide ja luonddu fitmatvuhtii. Dáinna máidnasiin beassá máná lunddolaččat ipmirdit ja muitit gos guđetge guollešlájat gávdnojit.

Váldde stuora báberkása ja ráhkat dan dego TV:n ovttas mánáiguin. Gehččet govaid ja tevdnejhket guliid. Duogábeallái sáhtta tevdnet jávrru sisdoalu muđui dahje bidjat seammá ivdnin visot. Báberkása dáhkis sáhtta leat rudni gokko lea lámpá mii čuvge dan jávrru. Guliid henge árppuin báberkása sisa. Sániid mat gullet dán máilbmái lea maid vuogas bidjat oidnosii seaidnái, vai oidno guđe temái gullet.

Guliid sáhtta maiddá geavahit máinnasbottus. Tevdnet guliid dahje nehtas viežžat guliid govaid maid čáliha olggos, vaikko ovttas mánáiguin, ja de čuohppat daid ja nanusmahttit liibmaplastihkain. De sáhtta máinnasbottuin bargat nu ahte mánat besset feara makkár guoli ain váldit ovdan ja de fearánastit máná iežas máilmmis. Jus mánáidgárdi/skuvla lea fitnan oaggunmátkkis, de sáhtta geavahit vuodđun dán muitalusas. Nie livččii buorre goansta ealáskahttit máná máinnasteami ja addit iešdovddu ja duostilvuodá. Lea dehálaš háhkat arenaid sidjiide min iežamet kultuvrras, mat sáhttet buktit inspirašuvnna ovdánahttit árbevirolaš muitaleami duostilvuodain ja iešdovdduin.

Progrešuvdnan nuoraid- ja joatkkaskuvlii

Nuorat roahkka sáhttet seammá muitalusain oahpásnuvvat iežaset agi ja ipmárdusa mielde. Dál lea áigi ipmirdišgoahtit man dihte dát muitalus dahje eará muitalusat leat muitaluvvon mánáide. Sámi máinnasteami elemeantaid ipmárdus galgašii olahuvvot ja oahppoplánaid gáibádusaid čuovvut. Muhto lea maiddá dehálaš movttiidahttit nuoraid iežaset álgit máinnastit, fearánastit, juoigat, filbmet, govvet ja muđui geavahit njálmálaš árbevieru odđá áiggis.

Guollediggi lešjávrris

Plána sáhtášii leat lohkat ja guldalit muitalusas nehtas ovttas álggos. De sáhtta ruovttus maid guldalit dan. Praktikalaš bargun sáhtta leat ahte nuorat nektet dahje lohket jitnosit dáid guollekarakteraid. Ságastallan klássalanjas guollešlájaid

Govva: Gunnlaug Ballovarre

birra lea buorre vuohki, muhto geahččalit ipmirdit ahte ii leat guliid birra sáhka. Dán muitalusas lea olbmuid gulahallama birra sáhka rievtti mielde.

Guorahallat muitalusas etosa, patosa ja logosa. Sáni *Guollediggi* lea maid oalle gelddolaš guorahallat ovttasrádiid ohppiiguin. Dán muitalusas sáhtášii roahkka geavahit go ohppiiguin galgá ságastišgoahtit ee. *Sámedikki ja Fefo (Finnmárkkuoopmodat)*. birra, muhto maiddá luonddugáhttema ja borramušvieruid birra. Vuogas vuohki lea čalmmustahttit nuoraide sámi njálmálaš árbevieru deháleamos šaldi, mii lea máhttolokten leamaš áiggiid čada. Sápmelaččat leat máhtu fievrredan njálmálaččat buolvvas bulvii.

Diiddat ja sátnevádjasat

Njálmálaš árbevierru lea vuolgán dološ áiggis ja muhtun oasis, nu mot sátnevádjasat ja diiddat, leat čuožžilan dološ servodatdárbbuid ja dilálašvuodaid mielde. Danin sáhttet muhtun diiddat leat hui nannosit čadnon sohkašielde ja odđá áiggi olbmot eai riehta ipmir buot diiddaid sisdoalu. De leage dehálaš nuoraiguin hupmat diidabánku birra. Sáhtta váldit ovdamearkkaid omd. stuora servodagas ja buohtastahttit sámi servodaga diiddaiguin. Muittus ferte gal maid ahte juohke olmmoš vásiha diidda ja sátnevádjasa subjektii valaččat. Ii dasa sáhte jur nu njuolga lohkat ahte nie dat lea ja nuo ii leat.

Ovdamearkkat

In mun leat vuosttaš háve báhpa sáhtus (Qvigstad)
Mearkkaša: *In mun divtte iežan dájuhit (Qvigstad čilgehus).*

Dološ áiggi geavahedje hui dávjá báhpa sáni diiddain ja sátnevádjasiin. Dat lei diedusge dan dihte go báhpa lei okta dain bajimus olbmui dalá

Sámediggi. Govva: Jan Helmer Olsen /Sámediggi, preassagovva

servvodagas. Jus mahkáš muhtun hirbmadit háliida vuolgit juoga sadjái ja dettege ii ollašuvvan, de sáhtii nubbi dadjalit jeddehussan ii hal dáidde báhppan šaddat. Dat mearkkaša várrage ahte ii oktage olmmoš sáhte ráhkkanit alibun earáid.

Go olu jogat golget ovttá sadjái, de šaddá stuorra johkan (Qvigstad)

Mearkkaša: *Go olusat barget ovttas, de lea stuorra fápmu.*

Hui dávjá lea diiddain ja sátnevádjasiin vuolggasadi luonddus. Dat lea dieđusge nu ahte dološ áiggi lei olbmuin mihá lagat oktavuohhta lundui go odđa áiggis. Pedar Jalvi beakkán dikta *Muoh-tačalmmit* speadjalastá juste dien fuomášumi ahte olbmuin lea fápmu go ovttas barget. Diet dikta váldá njálmmálaš árbevieru nannoseamos vearjju: juonalašvuodain fuomášuhttit servodaga dárbbuid. Man unni ja oarbbis bat ii leat son, guhte ii bargga earáiguin ovttas?

Magiija mii gávdno njálmmálaš árbevierus lea áigeguovdil, muhto dan ferte čalmmustahttit feara makkár hámis. Dadibahábut eai leat nu olu originála sámi muitalusat fievrreduvvon njálmmálaš árbevieru mielde omd. jietnateáhterii, teáhterii, filbman ja nu ain viidáseappot. Muhto mis leat liikká buktagat maid sáhtta namuhit. *Juffá* lea fearánráidu maid Ánte Mihkkal Gaup lea háhkan. Dat váldá ovdan dakkár šlájá mii lea hui nanus leamaš sámi njálmmálaš árbevierus. *Fearán* šlájá lea sámi máilmmi filbma. Son guhte muitala, *fearánastá*, álgá muitalit vássán áiggis go láide guldaleaddji fearána sisa. Muhto go muitalus álgá,

de lea visot dálá áiggis. Dat lea dan dihte vai guldaleaddji beassá oaidnit dan fearána ja beassá leat mielde. *Juffá* lea sámi máilmmi *Harry Potter*. *Juffá* deaivá vaikko makkár figuvrraid iežas máilmmis ja doarru singuin nu ahte guldaleaddjit leat álohii gealdagasas mii dál aitto ain dáhpáhuvvá *Juffáin*. Doppe lea noaidesoappis guovddáš rolla. Dat lea hui originála sámi elemeanta juste dat *soabbi*. Soappi dárbbaha luonddus feara masa go vánddarda muđui ja máilmmi buorre fikšuvnna gilvimmii go čadnojit fysalaš elemeanttat fearánii.

Juffá lea máid huksejuvvon nu ahte doppe lea olu luohiti mielde. Juste dat lea sámi njálmmálaš árbevieru vuohki loktet máhtu. Dáidá leat álkit muitit muitalusaid go gullá luodi mii lea heivehuvvon juste dan fikšuvnna máilbmái. De ferte maid daddjot ahte muitaleami, dan kreatiiva muitaleami, ferte hárbhallat ja nie šaddat duostilin.

Govva: Gunnlaug Ballovarre

Kreatiiva muitaleami boktin

Vuohki hástalit čállit dahje muitalit lea dávjá govvageavaheapmi. Govaid sáhtta áinnas váldit máná dahje nuora iežas máilmmis. Sáhtta maid bargat govaid haga.

Ovdamearkkat kreatiiva muitaleamis:

Dákkár bihtáid sáhtta bargat mángga gearddi vahkkus ovttas ohppiiguin.

1. Don gávnnat gova iežat áhkus go son lei nuorra. Su bálddas čuožžu nuorra olmmái gean don it dovdda. Muital dien nuorra olbmá birra. Gii son lea ja manin dat dovda du áhku?
2. Dá lea mu iditbeaivi go buohkat oidnet dan. Ná dagan mun de.
3. Dá lea mu iditbeaivi go lean áibbas okto ja ii oktage oainne.

Govva: Ante Mihkkal Gaup

4. Jus dus livččii niehkoeallin juste dál, maid don livččet de bargan?
5. Don beasat oktii vel ávvudit iežat 12 jagi beaivvi, gean don bovdešit riegádanbeaivái ja mot don ávvudivččet?
6. Sámedikki presideanta gahččá ja duolvvida iežas gávtti. Son heahpana. Maid son lohká journalisttaid gulu? Maid son lohká go lea okto?
7. Don gávnnat meavrresgári go leat luondus vázzime. Maid don dagat?
8. Čále teavstta mas muitalat manin don it máhte čállit. Geavat 10 minuhta.
9. Čále teavstta mas muitalat manin don it máhte juoigat. Geavat 10 minuhta.
10. Čále teavstta mas muitalat iežat lanja birra. Mii oidno? Mii gullo? Mii hakso? Geavat 10 minuhta.

Muitalanárbevieru joatkit

Luohti lea olbmo nubbi namma. Olmmoš gal jápmá, muhto luohti eallá. Lea hui dehálaš guldalit luđiid. Seammá ládje lea luohti maid, ferte álgit hárbhallat juoigat vai šaddá oadjebas. Hárbhallat rahpat njálmmi ja ráhkadit jienaid lea dehálaš. Mánát ja nuorat eai sáhte njálmmálaš árbevieru fievrredit boahtte buolvvaide jus dat ribahuvvo hávkat. Dán áiggi servodagas lea dat dáhpai ahte čuovvulit globála vuoinnra. Dat buot váráleamos lea diktit dušše omd. dihtoriid doalvut njálmmálaš árbevieru mánáide, daningo lea vahát ribahit olbmuid oktavuodaid duššat. Liikká lea dihtormáilbmi dehálaš go dat oliha olbmuid miehtá máilmmi jođánis lági mielde. Dál leat sámi mánáide ja nuoraide oalle olu fálut omd. appaid bokte, nu ahte galgá leat buorre doaivva doalahit nanusin njálmmálaš árbevieru.

Govva: Máret Rávdná M. Buljo

SÁMI BIEBMU JA ÁRBEVIERUT - BOAHTTEÁIGÁI SÁMI ÁRBEVIROLAŠ JURDDAŠANVUGIIN?

Máret Rávdná M. Buljo

Mii leat 2020 jahkelogus. Mii oaidnit máilmmi movt lea nuoskkiduvvon ja billistuvvo beavvis beavái, mánát ja nuorat leat álgán ipmirdit ahte sin boahtteáigi lea áitojuvvon sakka. Álgoálbmogiid váimmut vardet. Eat mii lean goasse háliidan ná. Áigi lea geahčestit álgoálbmotmáhttui jus máilmmi galgá seailuhit ja min borramuša doalahit borahahttin. Mis sámiiin leat hirbmat doloža rájes hábmejuvvon ja fievrreduvvon otnáži allaárvosaš vierut ja árvvut maiguin hálddaša luondugeavaheami ja biebmoáhkama vai bissu rivggasin, bistilin ja valljugassan. Daid heive ja ferte hui bures fievrredit eanet dálá oahpahussii mánáidgárddiide ja skuvllaide. Dát dovdo váilevažžan dál.

Ehtalaš, doallevaž, bistevaš ja ráinnas biebmu boahtteáiggi nai!

Oahpahussii fievrredit dáhpin, nugo:

- Máidnut ja giitit biepmu ovddas. Sivdnidit biebmoázahusaid, ja sávvat buori boahtteáiggi. Omd. beavválaččat borranbottus, nu ahte mánát eanet jurdilit jus biepmu bálkestit ja eai bora.
- Oahpahit mánáid ieža gávdat biepmu meahcis, ja lasihit oahpu iežamet borramušaid birra lagasberrasis ja guovlluin. Borrat eanet osiid eallis go vuos lea njuovvan dan, ja ávkinatnit buot osiid.
- Bidjat plastihka eret ja atnit dávttiid, čorvviid, náhkiid jna. Gievkkanreaidduid ráhkadit ja borranbeavddi čikrjan. Oahppat eanet praktihkalaš vugiid mielde, meahci valjiid viežžat ja ipmirdit.

- Eanet bovdet sámi resursaolbmuid skuvlii mánáid oahpahit.
- Luonddugáhtten, unnit biebmobávkáseapmi, sámi oahpahanvuohki bargguid bokte.
- Nannet árvoloktema, identitehta, giellagáhttema ja sealluhit álgoálbmotmáhtu, sámi árbevirolašmáhtu.
- Ekonomii ja nannen sámi ealáhusain ja birrašin, servodahkii ávkin. Lagasbirrasa biebmobuvttadeapmi, árvohákan.

*Beivi, Beivváš ráhkkásan
Eahcci áhčči, áhčážan*

*Eana, min eadni
Eadnán, eadnáme
Eanni, eannán...*

Dikta: Máret Rávdná M. Buljo

Luondduipmárdus ja eallin

Álgosánit dás geažuhit sámi vuoddoipmárdusa luonddus ja mo eallin šaddá. Lundui addo eallin juo vuosttaš beaivesuotnjaris mii deaivá eatnama ja šaddadahtta buot. Beivi, min áhčči, ja eanan, min eadni. Almmigáhppálagat veahkehit sivdnádusa šaddat ja dollet meari. Mánnu, násttit, ja máilmmi jorran mearridit goas miige galgá šaddat ja nu ain, ja daid mielde sáhtta einnostit.

Luonddu ealáskahttin lea hui váldooassi sámi mánáidbajásgeassimis. Dat boahká ovdan gielas, báikenamain, muitalusain, fearániin, sátnevádjasiin, diiddain ja doaimmain. Muitalusain leat stállu, ulda, eatnanvuložat, čáhcerávgga, ealli guovssahas, eallit mat hupmet jna. Mánát ohppet juo unnin vuollegašvuoda čájehit lundui ja su mielde eallit. Luondu sáhtta leat garas, váldá du jus it meannut njuolga. Mánát ohppet gudnejahttit sivdnádusa ja giitevašvuoda čájehit.

Báikenamahusat ja šattuid čoaggit biebmun ja dálkkasin

Leat go imaštallan go sámi báikenamahusain sáhttet leat seamma sámit go olbmo gorutosiin? Nugo oaivi, njálbmi, njunni, oalgi, čielgi, sealgi, bahta, gurra. Báikenamaid bokte lea maid luondu ealáskahtton ja galgá govvidit dego du. Go dus lea juoga sajis bávččas, de geahčestat meahci guvlui

ja ipmirdat gos galggat gávdnat dálkasiid. Sámi luondduipmárdus ja árbevirolaš máhttu lea don doložis biddjon dakkár vuogádahkii maid sii leat fievrredan buolvvas bulvii ja oahppan birget hui bures go dan máhtta.

Vaikko gos leažžá vánddardeame, vel amas báikkiin ge, de gávdná biepmu ja dálkasiid go lea oahppan dan luondduipmárdusa.

Sámegiella lea rikkis. Leat sámit luonddus mat muitalit várálašvuodaid maiddá. Nugo ovdamearkka dihte báikenamat, rásit ja šattut main leat namas nugo Stállu, Ruolla, Dierpmis, jna. Dat namat muitalit ahte fertet várrogas leat ja ahte eanan dahje rásit leat mirko ja várálaččat. Danne lea hui dárbbášlaš doalahit rievttis namaid báikkiin, šattuin ja rásiin ja ipmirdit mearkkašumi ja doallat sága daid birra.

Biebmun ja identitehta

Biebmun maid máná oahppá borrat unnin juo, lea dat mii hábme olbmo ipmárdusa gii son lea ja hábme su identitehta. Dat addá muittuid, vásáhusaid, nanne iešvuodadovddu, ráhkada historjjá. Nugo bohcco dávtti dahje njuokčama addit njammat, liema dihte, unna mánážiin vuosttaš biebmun, dalle go álgá oahpásnuvvat biebmomáguide. Ja go stuorrula de beassá omd. murjet vuolgit ja dievás ieš borrat murjjiid. Guliid bivdit, dahje leat mielde go njuovvá šibiha, bohcco dahje go bivddus lea leamaš muhtin. Dainna lágiin máná oazžu dan identitehta nannema bargguid ja vásáhusaid bokte.

Gulahallat luondduin

Mehciin sáhtta olmmoš fidnet olu borramuša dahje ii. De lea ge dárbbášlaš muitit meannudit vuollegašvuodain ja gutnálašvuodain go lea biepmu viežžame meahcis.

Sivdnádallan lea stuora oassi leamaš ja lea ain dan gulahallamis ja giitevašvuodas. Hupmat mehciin go vuolgá dohko, mátkki vuolde ja go olle omd. guollejávri lusa. Buorástahttit, máidnut, buriin mielain bargguid doaimmahit, vai ii čuorvvo heajos diliid ja ii de fidne guoli. Leat omd. maiddá diiddat mat oahpahit gudnejahttit guollebivdimma ja jávri.

Jávri lea dego biebmuskábe ja juhkančáhci, jávráit it oaččo baikit itge gožžat. Itge mirkkohuhttit ja ruskaid bálkut dohko.

Ja muđui ge go lea vánddardeame, ii guođdit mearkkašuhhti sajiid iežas maŋis, ja ferte doalahit čorgadin, vai eallit eai bora du nuskkiiid dahje darván daidda. Ii murret eanet go dárbbáša, iige murjet visot maid gávdná. Dahje gurbet šattuid ja ruohtasiiguin gaikut. Alo jurddašit gii maŋis boahdá ja ahte báikkis šaddet fas nuppe hávvái valljugasat.

Ehtalaš jurddašeapmi

Buot mii luonddus lea, dain lea maid iežaset eallin ja dovddut. Dego ragatáiggit, gihkanáiggit, godđoáiggit, bessen, guottet, golggot jna. Eallima birrajohtu. Daid ferte olmmoš vuhtiiváldit go alces háhká borrosa. Olmmoš han hálddaša hui olu ja sáhtá olu billistit iežas jirpmiin ja giedaiguin. Danne lea olbmo duohken olu ovdasvástádus maiddái.

Sámi jurddašanvuogis juohke sivdnádusas lea dakkár siellu, ja danne galgá meannudit máhttit njuolga. Dalle go bohcco njuovvá omd., de aivve njuovvat dan bohcco mii lea geanis ja ii leat eahccime nuppi bohcco. Ii njuovvat álddu dahje miesi go leaba fárrolaga. Njuovvat baicca ronu, sarvá dahje eará luovos bohcco. Muhto muhtomin gal ferte njuovvat, jus lea lápmahuvvan dahje boarásnuvvan áldu. De njuovvá oktan misiin. Guottetáiggi ja ragatáiggi diktit bohccuid ráfis go lea garra áigodat bohccos. Nu maiddái go bivdá sarvá.

Seamma jurddašeapmi leage maid čáhceloddebivddus. Sámi vierru lea čáhcelottiid bivdit dalle gidđat go máhccet davás, ja ovdal go beasi nala bargagohtet. Iige daid bivdde šat dalle go bessejit, monnejit ja čivget. Dalle leat bearašlottit. Ja čakčat galget čivggat oahppat girdit váhnemiid fárus bárbmui. Ii daid galgga dalle bivdit. Dan seammá ge mearalottiid dáfus, ii bivdit dalle go leat bearašin. Rievssahiid maid ii sápmelaš gárddo ovdal skábman, dalle go luitet beassádaga ja girdilit iešheanalážžan. Ja gárdut heaitit

gidđat go rievssahat álget fas oktii mannat. Moniid čoaggit gidđat, muhto ii váldit eará go ovttá dahje moadde ain beasis.

Guollebivdimis lea maid dat jurdda. Ahte godđanáiggis diktit guliid ráfis ja guhká vel maŋjel, vai besset iežaset meadđemiid fáktet. Ii bivdit godđobáikkiid. Bivdit baicca daid guliid mat eai gođa dan áigge. Rávddu ja dápmoha bivdit gidđat go čuovža goddá, ja go rávddut, luosat ja dápmohat godđet de bivdit čuovžža, vuskona ja suovvila.

Olmmoš ii galgga daguhit morraša ja oahku-leami dalle go eallit leat eahccime ja fuolaheame bearraša.

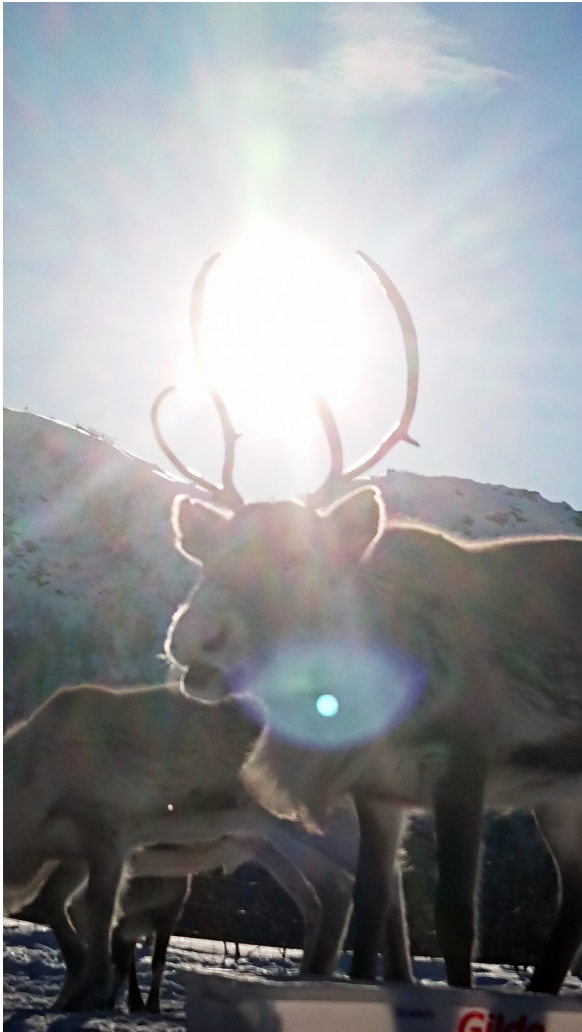
Buressivdnádus

Buressivdnádus mearkkaša lihku ja dan han olmmoš háliidivččii ge. Muhto movt bat dan galgá oazžut ja oahppat guollelihku, boazolihku, bivdoliuhku háhkat?

Leat olu hui dološ vierut mat otnáži leat čuvvon buressivdnádusa namas, nugo bivddus, njuovvamis, málesteamis ja boradeamis. Dasa leat maid soames diiddat čadnon. Omd.

Govva: Gunnlaug Ballovarre

Govva: Máret Rávdná M. Buljo

- Go vuolgá guolástit, de ii galgga guorosčovjjiin vuolgit. Ja ii guollesehka mielde. Seahka sáhtta leat mielde, man siste lea niesti dahje juoga eará, vai ii leat guliid várás máhkaš.
- Guolečoliid čiekat eatnanvuostá, dahje gokčat muohttagiin go lea čollen, vai nuppes ain goddá.
- Boazu ii galgga suohpanii dahje lávžái jápmat go giehtadan leat bohcco. Čoavdilít doapmat bátti ovdal boazu rohtte maŋemus vuoinŋahaga. Čájehit gudni bohccui.
- Ávssi russet vai čájehat gudni ja giitevašvuoda bohccui, ja vai ain beasat bohccuiguin bargat.
- “Skárroráigge biergguid bidjat boššui, vai lihkku čuovvu.”
- Vuosttaš liepmaguksi gullá málesteaddjái vai lihkku čuovvu su dahje su goađi. Guossi maid vuordá ahte málesteaddji beassá ovddemus goistet mállásis.
- “Dat gii borrá bohccunjuni šaddá hui bivnnut”.
- “Jus bohcco njuovččageaži borrá, de šaddá gielis”.

- Go lea málestan ja boradan, de čohkke dávttiid ja doalvu duvdnái dahje miesttamáddagii, sivdnida vel vai šaddet odđa bohccot/ eallit vai ain beassá málestít boahhteáiggis.

Dás lea olu sáhka das ahte ii galgga bálkut ja skihtardit valljodagaid go borrá. Unnit biebmá bálkása. Čorgatvuodain háhká maiddái alccesis buressivdnádusa ja lihku. Lea maid sáhka das ahte juogada biepmu earáiguin ja goziha ahte buohkat besset borrat, veahá dego njuolggadusat. Lihku ja buressivdnádusa vuollái maid gullá dat meannudeapmi. Ahte guliid omd. ii bivdde stoahkanváras.

Borrat ja ávkinatnit olles bohcco dahje eará elliid

Go njuovvá bohcco dahje eará ealli, guoli dahje lotti, de buot osiid atnet ávkin borusin, dálkkašin, bivttasin, reaidun dahje duktan ja maiddái vuoinŋalaš gaskaoapmin. Nu lea maiddái lottiin, guliin, omiin dahje eará elliin maid lea bivdán.

Ja dat mii lea hui earenomáš beroškeahttá ealahusgeainnus Sámis, lea ahte juohke guovllus lea oktasaš ipmárdus ahte čoliid ja siskilušaid borrat. Dat leat áiggiid čada ipmirdan ja oaidnán ahte ealli han guohtu daid varas vitaminnaid vel dálvet nai, ja dat mannet čovjái. Čovjjiis mannet čoliid čada, ja čoalli lea de dat mii duste vitaminnaid ovddemus. Ja de mannet vuovasis ja vuovasis mannet varrii.

Sámit leat márfon ja vuoššan sarvvačoliid, sávzza-, lábbá-, gáicca-, mearaguliid-, sáivaguliid ja earenomážit luosačoliid, čáhcelottiid-, njurjo-, mearalottiid-, njoammel-, vuovdelottiid- ja diedusge bohccočoliid. Ain otná beaivái lea márfun hui dábálaš sámiiid gaskkas geat ellet ealahusgeainnuid gos fidne dáid.

Mii orrut árktalaš guovlluin, mii mearkkaša ahte ruonasáigi ii bistte nu guhká ja šattuin lea oanehit ja johtilit eallináigodat. Danin šattut mat šaddet davvin leat álbmábut ja dain leat olu vitaminnat maid mii dárbbasit. Muhto movt bat olbmot leat eallán áiggiid čada ja birgen go guhkes dálvvit ja garra buollašat leat?

Lea oahpis ahte sápmelaččain eai leat leamaš dávddat mat čuožžilit go rumaš ii oaččo doarvái c-vitaminná. Sii leat álo diehtán maid borrat vai oažžu rievttis vitaminnaid juohke áigái, ja leat earenomážit duksen šattuid main lea c-vitami-

dna, ja vurken daid dálvá. Dálvet leat maiddá diehtán maid ferte borrat jus lea nohkkoallan geasi herskkuin.

Juomut, fádnot (boska), eavrrut, heaimmul, guos-sageažit ja bizebázet leat ovdamearkka dihte šattut maid leat olu čoaggán c-vitamiinna dihte. Daid leat goikadan, lohppehan milkkiin, vuoššan, suv-rudan jna., vai riibet dálvá.

Leat čoaggán debbuid mearas ja goikadan, borran mállásis ja láibbiin, liema vuoššan ja dálkkodan nai. Debbuin leat hirbmat olu vitamiinnat ja minerálat.

Sivdnádušat min birrasis leat nu čábbát ja daid ferte nu gudnejahttit. Leat giitevažžan ja rámidit sin. Eat mii dieđe mii min boahhteáiggis geavvá ja leat go mis ain dat valljugasvuodát luonddus mat mis dál leat. Sámi árbevirolaš eanangeavaheamis ja luonddu ávkkástallamis vuhtto bures dat.

Govva: Gunnlaug Ballovarre

RÁHKADANNEAVVAGAT

Varrabánnogáhkut /Mállegáhkut

4 moni (dahje 1/2 bohccovuoiŋnamačča dahje 3 bb. gáhkkenbulvariid)
2 dl sohkkara (dahje sukrin)
1 db.sáltti
5 dl vara/ máli (bohcco-, sarvva-, lábbá-, gálbbe-, nisso-, dahje njurjovara/máli)
5 dl čázi
5 dl nisujáfuid (sáhtát glutenkeahtes jáfuid maid atnit)

Rievssatmális

Sápmelaččat lávejit rehkenastit ovta rievssaha olbmo nammii. Galgá gal gallánit! Garra bargguid maŋgel ferte fas bures boradit vai nuppe beavve leat fas searat.

Rievssahis válde buot, mii juo sáhttá, borramuššan; váibmu, vuovvas, čolait, birra/birrin,

vuokŋa/buokŋa, čoarbbealit ja čeabet. Vuoššat mállása lea dat dábaamos. Rievssaha čoliid lávejede maid márfut. Čoliid luvvet, gurret, doidit ja jorgut. Dasto čuohppat ja smávvet hui smávisin daid biergguid mat leat rievssaha čoarbbeliin ja soadjedeikiin ja coggat čoliid sisa. Dasto duorrat gitta.

Bohccovuojain bassit vuonja/buonja báisttes. Liema vuoššat čeabehis, vuovvasis, váimmus ja dávttiin. Liemas de ráhkada bunjostaga. Birra/birrima sáhttá maid vuoššat searvvis jus ii leat ráigánan. Muđui sáhttá birra/birrima vuoššat sierra ja de sillet. Bohccovudjii, mas lea bassán dan vuonja/buonja, dasa botkala jáfuid veaháš ja fierru. Dasto bidjá liema. De sáhttá buonja cáhpat hui smávisin vai lea biergobihtta buohkaide, jus eai leat olu rievssahat, ahte juollu jur okta juohke olbmo nammii.

Govva: Kathrine Pedersen/Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen

RÁDNASTALLAM GIELLADOAIBMA

Siri Nystø Ráhka

Dán čállosa vuoddu lea Rádnastallam-nammasaš giellaprošeakta. Jagis 2012 álggahuvvui dát prošeakta Divttasvuona ASVO bokte. Rádnastallam lea eahpeformálalaš gielladoaibma skuvlaohppide 1. luohkás 7. luohkkái, geain lea sámegeiella vuosttašgiellan ja geat dárbbahit saji gos sámegeiela ohppet. Rádnastallam lea julevsámegeiel sátni ustitvuhtii ja otna lea Rádnastallam prošeakta mii lihkestuvvá bures, ja Árran julevsámi guovddáš stivre ja čadaha dán jahkásaččat.

Prošeavtta birra

Rádnastallam čadahuvvo vahkkosaččat astoáigedoaibman, ja ulbmilin lea mánáide fállat suohtas giellaarena vai dan bokte nagodivččii oažžut mánáid sámástit. Rádnastallam dagaha ahte mánát dihtomielalaččat ja doaimmalaččat geavahit sámegeiela somás ja geasuheadji doaimmaid oktavuodas. Lea čielga gáibádus ja vuordamuš mánáide ahte sii galget hupmat sámegeiela, sihke gaskaneaset ja bagadalliide. Rádnastallam-prošeavttas leat 3 dahje 4 bagadalli ja sin bargu lea

liekkusvuodain ja stádisvuodain ráhkadit oadjebas, dorvvolaš arena vai nagodit olahit mihtuid. (Kintel, Mikkelsen & Mikkelsen 2013).

Dárbu Rádnastallamii čuožžili gielladili geažil. Vuosttašgielat oahppit hupme eanas dárogieला vaikko vel ledje ge oahppan sámegeiela. Mánát bures ipmirdedje sámegeiela, muhto hástalussan lei mánáid produktiivvalaš giella. Eanas váhnemat eai sámás ja danin ii lean sámegeiella ruovttugiella. Dás leat váikkuhusat mánáid giellagelbbolašvuh-tii ja dás de bođii dárbu gielladoibmii mii lokte giela árvvu ja veahkeha mánáid doaimmalaččat geavahišgoahtit sámegeiela. (Kintel, Mikkelsen & Mikkelsen 2013).

Njálmmálaš máhttu, nugo guldalit, hupmat ja earáiguin ságastallat, lea guovddázis go mánát leat fárrolaga. Dát máhttu nannejuvvo go sámegeiella lea sihke hupman- ja stoahkangiellan sámi gielladeaivvadanbáikkis. Mánát besset ovttas čadahit suohtas doaimmaid ja dáikko bokte huksejuvvo buorre vuoddu mii bohtá ávkin go galgá nannet mánáid produktiivvalaš giela. Giellaarena šaddá

geasuheaddjain jus mánát ieža besset árvalit ja mearridit doaimmaid. Čielga mihtut ja ulbmilat hábmejit oadjebas arena gos mánát hárvánit sámástit. Dás sáhtta lohkat mot giellaarena jodiha ja čuvvot maiddá ovdamearkkat doaimmaide maid sáhtta čadahit.

Ságastallanbottoš

Rádnastallam-doaimmas lea dušše okta njuolgadus ja dat lea ahte dáppe mii sámástit. Ovdal go doaimmaid álggahehpet, de čohkkebehtet mánáid ságastallanboddui. Dán ságastallanbottoža ulbmil lea humadit vuordamušaid birra ja deaivvadeami ulbmiliid birra. Diktet fal mánáid ieža ovddidit jurdagiid ja dovdduid ulbmila hárrái. Mánát galget leat searvvis mearrideame go dainna lágiin ožžot mánát oamastandovddu Rádnastallamii. Ná šaddá mánáide somán boahit giellaarenai, seammás go sáhtta leat váttis sámástit doppe. Danin lea hui dehálaš ahte bagadallit veahkehit mánáid válljet vuogas strategiijaid jus orru leamen váttis. Lea mihá buoret duostat sámástit dan sadjái go oalát garvvašit dan. Liekkusvuolta bagadalliin lea oassin das mot ráhkadit oadjebas deaivvan danbáikki gos mánát dustet geahččaladdat ja dadistaga hárvánit sámástit.

Dáid birra humadit:

- Oktasaš mihttu hupmat sámegeiela
- Makkár dovddut čuožžilit mis go berrešeimmet sámástit
- Mot sáhttit šaddat roahkkadeappot ja duostat sámástit

Mot doarjut mánáid vai sii lihkestuvvet

Dán giellaarenas sávvabehtet ahte mánát galget válljet sámegeiela vaikko eai soaitte hárvánan dasa ovdalaččas. Go sámasta mánáin, de lea mihttun ahte máná galgá ieš geahččalit sámástit vaikko geavaha ge soames dárogiel sániid, dan sadjái go garvvašit sámegeiela oalát. Ná leat mánás dárogiel-sánit go ii muittet sámá sániid. (Kintel, Mikkelsen & Mikkelsen 2013). Dát lea oassin proseassas man bokte máná galgá hárvánit sámegeilli vaikko vel ii soaitte ge leat oadjebas iige muittet buot sániid. Bagadalliid bargun lea doarjut mánáid ja leat buorren gielalaš ovdagovvan sidjiide ovdamearkkaid ja ságastallamiid bokte.

Rádnastallamis lea vejolaš ráhkadit vissis oasáza arenas gos lea lohpi hupmat dárogiela. Jus mánáin lea dárbu dárustit, de sáhttet hástít ollesolbmo dahje eará máná dárustanarenai. Dán oasáza

ráhkadehpet juohke háve, muhto galgá leat sadji mii lea veahá dobbelis ja sierra sajis. Sáhtta ovdamearkka dihte leat feaskáris dahje gokko boahá sisa. Dáppe sáhtta maid dárustit dárogielat váh-nemiiguin go buktet ja vižžet mánáid. Ulbmil lea gáržžidit ja ráddjet dárogiela saji vai dárogiella ii leava olles jovkui go lehpet doaimmaid siste. Muhto dát lea maiddá čájehan dihte mánáide ahte lea lohpi dárustit jus ii máhte dahje duostta juoidá dadjat sámegeilli.

Doaimmat

Giellaarenas lea ulbmil ovtas bargat suohtas doaimmaid, sámegeiella gulahallangiellan. Lea vuogas ahte doaimmat ja báikkít rievddadit mánáid beroštumiid mielde vai šaddá gelddolaš ja geasuheaddji. Doaimmaid heiveha lagasbirrasii, vejolašvuodaide ja diedusge mánáidjovkui.

Čuoigat

Vuogas doaibma jovkui dálvet sáhtta leat lagasbir-rasis čuoigat. Sáhtta maid čadahit čuoigangilvuu, ovdamearkka dihte sáttatčuoigama. Buohkat geat leat mielde tuvrras servet gilvui, sihke mánát, nuorat ja rávisolbmot. Mánát juhkkovjuv-jit guovtti jovkui, ja dii mearridehpet heivvolaš čuoiganláhttu. Váldet mielde niesti ja de sáhtti-behtet gávdnat heivvolaš báikki gos boradehpet fárrolaga.

Dolasteapmi seavdnjadin

Skábman ja dálvet heive vuohkkasit lundui mátki ja máinnastanboddu dollagáttis. Vállje ovdagih-tii máidnasiid ovtas mánáiguin. Čoahkkanit dollagáddái addá sierra ráfi ja lea vuogas sosiála čoagganeapmin. Ráhkadehket áinnas mánáiguin biepmu dollagáttis.

Govva: Kathrine Pedersen / Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen

Manjnel máinnastanbottu ja boradeami de lea heivvolaš stoahkat seavdnjadadas, sáhtta čiehkástallat lummalámpáiguin. Dan stohkosis leat buohkain lummalámppát, ja de lea okta gii ohcá buot eará mánáid geat leat čiehkádan. Eará stoagus lea juste nuppe ládje, dán lea buoremus stoahkat lummalámpá haga. Okta čiehkáda, ja buot earát galget su ohcat. Go okta gávdná su, de galgá son maddái čiehkástallat suinna fárrolaga. Dieinna lágiin unnu dadistaga joavku geat ohcet ja loahpas báhcá dušše okta ohcat buot earáid geat leat čiehkádan ovttá sadjái.

Speallan- ja pizzaeahket

Dán oktavuodas čohkkebehtet iešgudetlágán breahhtaspealuid vai mánáide šaddá välljenmunni. Ráhkát pizzadáiggi mii geavvá dan botta go speallabehtet. Mánát besset ieža välljet spealuid, dahje sáhttibehtet juohkit mánáid jovkkožiidda vai sii ovttasrádiid sohpet maid áigot speallat.

Go lehpet soames vuoru speallan de sáhttibehtet ráhkadit pizza. Čohkke buot mánáid stuora beavddi birra vai buohkaide lea buorre sadji bargat. Juohke máná oážžu oasi dáiggis vai beassá alces ráhkadit pizza. Gárve pizzaávdnasiid lihtážiidda, vai juohkehaš beassá ráhkadit dakkár pizza masa liiko.

Jus lea unnán áigi, de lea vejolaš ruovttus ráhkanahhtit pizzadáiggi dahje atnit pitaláibbi dahje tortillaláibbi.

Stoahkan

Ovdagihtii ráhkkanehpet muhtun stoahkandoaimmaide ja de ráhkadehpet daidda stašuvnnaid. Dát gáibida buori saji. Árvalusat stoahkanstašuvnnaide leat lego-birccut, sárgun- ja málendávvirat, láibun, lihkan- dahje rollastoahkan. Ferte mearridit man guhká joavkkut galget bissut iešgudetge stašuvnna. Jus okta doaimma

lea mihá suohttaseabbo go duot earát, de sáhtta dušše dan ovttá doaimmas bissut. Adveanta- ja juovllaid áigge heivešii láibut bihpporgáhkuid ja doallat juovlabáji.

Oaggun

Dii sáhttibehtet mannat lagamus jávvráži dahje juo fiervái. Jus vejolaš, de áinnas mannat meara nala fatnasiin. Oaggunstávrráid váldibehtet mielde. Oagguma ja guolásteami oktavuodas sáhtta ollu suohttasiid vásihit, iešgudetlágán bivdovugiid, čollet, geahčadit čolliid ja diedusge maid guoli fileteret. Jus dis lea guollelihku, de sáhttibehtet manjnel oagguntuvrra fárrolaga guolis ráhkadit borramuša dahje galmmihit, ja eará háve ráhkadit borramuša.

Mo mánái fuomášuhttit giela

Soames máná soaitá välljet garvit sáme giela ja baicca aivve dárustit. De galgabehtet addit mánái sáme giel sátneriggodaga ságastallamiid ja vástádusaid bokte, dan sadjái go divvut máná giela. Go leat čielga eavttut oasálastimii de mánát eai dárbaš välljet goas galget sármástit. Starggas struktuvra ja bagadallit geat bohtet mánáid ovddal gielalaččat, dagahit oadjebas dili. (Kintel, Mikkelsen & Mikkelsen 2013).

Go lehpet geargan doaimmaiguin, de lea áigi fas čohkket mánáid ságastallanbottoži ovdal go mannet ruoktot. Ulbmil dáinna bottuin lea ságastallat dan deaivvadeami birra. Mo lea mannan? Árvvoštallat lehpet go olahan mihtu? Mánát besset dieinna lágiin ieža árvvoštallat leat go sii hupman sáme giela ja nu maid ovddidit iežaset jurdagiid ja dovduid dan hárrái. Leat go mánáin sávaldagat boahhte deaivvadeapmái?

Rádnástallama ulbmil lea mánáid oážžut aktiivvalaččat välljet sáme giela gulahallangiellan, ja ahte sáme giella ii galgá vásihuvvot dušše institušuvdnagiellan.

Govva: Kathrine Pedersen / Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen

SAMISK BLIKK I BARNEHAGEN

Birgit Andersen

40

Rammeplan for barnehagen gir alle barnehager i landet føringer på at de skal lære barna om samene og samisk kultur. Hvor skal man starte, når det finnes så få bøker og så lite informasjon? Hva er egentlig samisk kultur og hvem er det som definerer det? Stemmer de stereotypiske bildene mange enda har av samer? Hvordan skal vi formidle noe så bredt som samisk kultur, når samene er spredt i fire forskjellige land, fra nord til sør? Mitt utgangspunkt er fra lulesamisk ståsted, fra Tysfjord. Mine erfaringer er fra to forskjellige barnehager. En lulesamisk barnehage og en norsk barnehage som både gir et språktilbud til samiske barn i tillegg til et kulturelt tilbud til alle barna. Å forkorte dette ned til en artikkel er en vanskelig oppgave, for det er så stort. Men samtidig så viktig.

Kultur

Ofte hører man om den gamle samiske kulturen og de tradisjonelle leveveiene, ofte bare innskrenka til reindrift. Samisk kultur er så mye mer. Likestilt med reindriften er også fiske, jakt, fangst, gårdsbruk og jordbruk. Samene har også vært en del av kulturlån og byttehandel. De ulike kulturene har lært av hverandre. Mye av det som finnes i samisk kultur er også deler av andre kulturer. Det finnes allerede i barnehagene. Vi må bare huske på at dette også er samisk kultur.

Hva er samiske leker? Det er også bondegården, med sauene og kyrne. Det er fiskestanga, bilen og båten. Men det som er enklest å se, det er det tradisjonelle. Hvordan kan vi også formidle alt annet? Skal vi først omfavne samisk kultur, så må vi også klare å se bredden i dette. Jo, mange samer driver med reindrift, men det er også veldig mange samer som ikke driver med rein, men som er lærere, leger, advokater, snekkere, renholdere, anleggsarbeidere og barnehageansatte. Dette er det utrolig viktig at barna også får lære.

Kulturen forandrer seg hele tiden og de verdier mine tippoldeforeldre hadde er ikke nødvendigvis det samme som mine barn får. Mine barn vokser opp i en moderne samisk kultur, med smart-tv og nettbrett. Hvordan vi definerer vår samiske kultur vil formes etter miljøet vi er i. Samene flytter de også, og bosetter seg langs hele landet. Nye generasjoner vokser opp, med nye måter å være samisk på.

Dagens barn kan ikke lære at samer bor i lavvo, gamle, båten eller ei grotte i fjellet. Mange samer har den dag i dag lavvo eller gamle eller er fortsatt fiskere, men vi bor i vanlige hus. Vi må ikke fremstilles som at vi bor på fjellet, som et annet troll, mystisk og eksotisk. Den lærdommen eksisterer dessverre enda den dag i dag. Jeg tror ikke det er for å såre noen, det er rett og slett uvitenhet. Det er fint om vi kan lære barna om hele mangfoldet, fra gammelt av og til nåtiden. Så hvordan griper vi an dette i barnehagen? Er det greit å lage klovnelig-nende hatter? Er det greit å nedgradere 6. februar til noe så forenklet som samedagen? Er det greit å dramatisere stereotypiske roller med gebrokket

Foto: Kathrine Pedersen/ Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen

Foto: Birgit Andersen

norsk og et kostyme som ikke engang ligner litt på kofta? Nei, det er ikke greit. Dette er nok ikke vondt ment fra noens side, men det kjennes vondt for de som har opplevd fornorskingsprosessens kraft. Det kjennes vondt for de som enda kjenner på at egenverdien som same ikke er der den burde være. Det kjennes vondt å karakteriseres som noe som ligner på det standup-komikere gjør. Det kjennes vondt å fremstilles som eksotisk eller veldig spesiell. Vi er helt vanlige mennesker med vanlige tanker, interesser og følelser. Men vi har et ekstra språk, en ekstra kultur og en ekstra tilhørighet.

Når vi skal formidle en annen kultur, så ikke bare trekk fram forskjellene, vis også barna hvor mange likheter det er. For at barna som vokser opp skal akseptere samene som likestilte medmennesker med lik verdi som en selv, så må formidlinga normaliseres. Det må være gjennomtenkt. Det er et stort oppdrag alle landets barnehager har fått. Men for oss som samer, så er det kanskje noe av det viktigste som rører seg i samfunnet akkurat nå. Endelig er det tid for å bli kjent med samene, på en måte som ikke skaper videre fordommer. Det er veldig mange av oss som har kjent mobbing på kroppen, både psykisk og fysisk. Det er utrolig viktig for meg at generasjonene etter meg skal få

slippe å oppleve dette. Å bli sett ned på fordi man har en litt annen identitet. Å bli sett ned på for den man er. Og hvorfor er det enda sånn i dag? Mye er nok på grunn av uvitenhet. Fremmedfrykt. Det ukjente. Det ukjente blir fort noe fremmed, noe truende og noe rart. Det ligger i menneskets natur å kjenne litt på frykt for det ukjente. Det har beskyttet oss mange ganger. Så lenge samene fortsetter å være noe ukjent og fjernt, så fortsetter også følelsen av at vi er noe truende. Det er vi ikke.

For å formidle samisk kultur på en måte som gjør at vi som samer kan identifisere oss med det, så kan det være greit å hente tips fra kulturen selv. Det er bedre å være ærlige om at dette kan vi ikke så mye om, og så være villige til å spørre og lære, enn å bare sette i gang med noe du tror er korrekt. Hvis man ikke kan så mye om for eksempel kofta, så ikke begynn med kofta. Kall 6. februar for *samenes nasjonaldag*, *samefolkets dag* eller bare «sjetten februar» på lik linje som mange sier «syttende mai».

Eventyr

Les samiske eventyr, det finnes både i bøker og på internett. Fortellerkulturen er stor hos samene, og barna i barnehagene elsker å høre om blant annet

stállo. Barn liker generelt spenning og at det er litt skummelt. Mange av eventyrene i samiske bøker er ganske skumle og grusomme. Det går an å lage en litt finere versjon. På norsk finnes blant annet «Lulesamiske eventyr og sagn» av Thorbjørn Storjord. Sissel Horndal har også ei veldig flott bok som heter «Sølvmånen» som passer fint til de største barna. Bildene kan være ganske skumle, så jeg anbefaler at dere ser gjennom bildene først, før dere leser teksten. Da er barna forberedte på det, og har ufarliggjort bildene. Enkelte barnehager og skoler ønsker ikke at samiske eventyr skal brukes, fordi barna blir redde. Men hvorfor er det da greit å lese Bukkene Bruse? Trollet er faktisk under brua og kommer for å ta bukkene? Den største Bukken Bruse stanger til og med ut øynene til trollet. Det er greit fordi det er et kjent eventyr og det er innarbeidet allerede fra barna er små. Små barn liker også spenning, så lenge det går bra til slutt. Her kan man dra inn dramatisering å gjøre det enda mer spennende. Stállokostymer kan man enkelt sy selv, og man kan for eksempel ha litt brun ansiktsmaling for å se litt skitten ut i ansiktet. Mange kunstige grønnplanter kan deles opp og festes i håret på barna med en liten gummistrikk. Her er det bare kreativiteten som setter grenser. Arctic lavvo selger miniatyrlavvoer som kan brukes både ute og inne. Man kan gjerne sy en slags lavvo selv også, og lage bål av enten silkepapir eller sy et av filt. Prikken over i'en er å sy inn led-lys i bålet, da får man skikkelig stemning i lavvoen.

Men man trenger ikke bare lese om stállo. Det finnes mange andre bøker av samiske forfattere,

blant annet min egen bok som heter Emielle & Emierka får en venn. Den finnes på norsk, lulesamisk, sørsamisk og nordsamisk.

Naturen

Å ta vare på naturen er noe samene har gjort i alle år. De fleste barnehager ferdes jo allerede i naturen. Samene er ikke alene om å bruke naturen. Men dette kan gjøres også når man har et samisk tema. Gå på tur, tenn bål og lag mat på bålet.

Lær barna hvordan man fra gammelt av bruker det meste på et dyr, tarmene for å lage pølser, horn for å lage knapper, sener for å lage sytråd, skinn for å lage klær og sko. Hvordan man til og med kan bruke magesekken til noe nyttig. Og visste du at hårstråene til reinen er hule inni, og at de derfor isolerer veldig godt? Det er derfor reinskinn er så hyppig brukt, både til underlag og til klær og skotøy.

Ta barna med på havet, la de fiske og oppleve sjølivet, åpne opp innvollene på fisken og se hva den har spist. Nei det er ikke så ille at barna ser på at man bløgger og sløyer fisken, det er naturens gang. Det er på tide de lærer det. Det er sånn mennesker har overlevd generasjon etter generasjon, med å skaffe seg mat. Om man ikke har mulighet til å dra på fisketur, så går det an å lage lekefiskestenger, ha en båt på uteområdet. Et tips er å kjøpe solide gummibåter som kan være inne, til nettopp lek. Man kan tegne fisker og laminere de, feste binders som krok på fiskestanga og en

Foto: Birgit Andersen

liten magnet på fisken. Man kan bruke dette i samlingsstund og la alle fiskene ha hver sin sang bakpå. Så kan barna fiske sin «sang» en etter en. Her er det en fin mulighet til å lære seg navnene på de forskjellige fiskene også, både ferskvannsfisker og sjøvannsfisker.

Lær også barna hvordan man forlater naturen, både for naturens egen del, men også for andre som ønsker å bruke den. La barna få være med å høste fra naturen. Multebær, tyttebær, blåbær, poteter og grønnsaker. Lag te av tørka nyutsprungne bjørkeblad. Lær barna om ved. Vedkubbene har en hel prosess før de havner på bålet, og kan varme kalde små kroppar og tilberede maten vår. Lær dem at veden må sages, klyves, stables og tørkes før vi kan brenne det. Lær dem hvilke tresorter vi har, hvilke som er gode å brenne og om never og røtter.

Ellers er lassokasting noe de fleste barn synes er veldig spennende. Man trenger ikke rein for å få det til. Man trenger heller ingen bakgrunnskunnskap. Hvis man bestiller barnelasso fra Maritex Gavpi i Kautokeino, så følger det med en flott instruksjon på hvordan det skal gjøres. Hvis man har noen snekkerkyndige så kan man få snekra en lekerein av noen plankebiter eller gjerdestolper og med et reingevir på hodet hvis man har det tilgjengelig. Man kan også bruke bare geviret, eller en stubbe for den saks skyld.

La barna få bruke kniv, hammer og sag. Så lenge det er voksne til stede, så går det helt fint om noen skjærer seg litt. Man lærer seg aldri å bruke kniv uten å få øve på det. I samisk kultur er det vanlig å oppdra barna til å bli selvstendige, selvregulerende og robuste. Jeg har selv vokst opp med at vi fikk til en viss grad selvregulere både søvn og måltider. Opp gjennom tidene har samiske barn vært mer delaktige i ting som skjer rundt dem, sammen med de voksne. Mens andre barn kanskje får seg et eget lekekjøkken, og lager mat ved siden av de voksne, tar de samiske foreldrene gjerne barna med opp på kjøkkenbenken, og har dem med på hele prosessen.

Mat

Det finnes utallige oppskrifter på tradisjonell samisk mat. Steik gjerne reinkjøtt, bak gáhkko eller stek fisk. Gáhkko kan stekes på bål, inne i vanlig stekeovn, eller på takke. Det er en tradisjonell samisk «klappakake» som finnes i forskjellige

versjoner. Noen bruker sirup i deigen og noen bruker anis eller fennikel. Noen bruker kraft av reinkok mens andre bruker ingen av delene. Barna kan være delaktige i både å lage deigen og å bake ut. Man kan fint bake ute også. Ta plasthansker på og gi barna hver sin lille deig å kna på. Det er ekstra stas å spise sin helt egen gáhkko.

Et annet tips er å lage blodpannekaker. Det spiller ingen rolle om det ikke er blod av rein. Det kan fint være fra et annet dyr, sau for eksempel. Man trenger ikke bare følge de tradisjonelle matvanene. Det går an å lage en litt mer moderne versjon. Hva med samisk taco? Vanlige tortillalefser med salat og alt man har til taco, men bytt ut kjøttdeigen med reinskav. Eller kjøttdeig av rein. Eller hva med pizza med reinkjøtt? Eller fiskesuppe og fiskekaker fra bunnen av?

Sang og musikk

Man får kjøpt cd'er med både samiske barnesanger og joik. Dette finnes også på både Youtube og Spotify og er veldig enkelt å få tak i. Barna kan få et fint innblikk i musikk fra mange forskjellige samiske områder. Noen kan man danse til, og noen blir man kanskje litt tankefulle av. Noen kan man tegne til, mens andre kan man ligge helt, helt stille til med øynene lukket og tenke på nordlyset.

Man kan også lære barna enkle sanger som Bæ bæ lille lam, Fader Jakob og Ro ro til fiskeskjær på samisk. Er det kjent melodi, så er det ganske enkelt å lære seg. Uttalen kan man høre på forhånd. Her er en fin arena å vise barna at selv om samene også har et annet språk, så synges det også de samme sangene. Kanskje kan dere lære dere noen helt enkle ord, som buoris, som betyr god dag på lulesamisk.

Formingsaktiviteter

Man kan bruke de samiske fargene og det samiske flagget i diverse formingsaktiviteter. Fargelegg flagg, mal og perl med bare de fire fargene. De største kan lære seg å flette med tre tråder, firfletting eller å tvinne tråd. To og to kan samarbeide om firfletting, og ha to tråder hver. Med en voksen til hjelp, så klarer de største å lære seg mønsteret, der den ene holder de to trådene til venstre og den andre de to til høyre.

Samle inn steiner, blad, skjell, kongler og pinner for å bruke i formingsaktiviteter. Føy gjerne til saueull og reinskinn, garn og hornbiter. Da blir

Foto: Birgit Andersen

det et spennende utvalg av materialer. Kanskje kan de ha en kreativ skapende kunstprosess ute i naturen, som forblir i naturen?

Ressurser

Trenger man basiskunnskap om samer så kan man kjøpe Sigbjørn Skåden sin bok «Samer». Den burde hele personalet lese, så kan man dra noe av det videre til barna. Det finnes også ei egen facebookgruppe med masse idéer, linker, musikk, videoer, eventyr og kreative prosjekt. Den heter «Samisk blick i barnehagen» og der kan man både hente inspirasjon og spørre om det er noe man lurer på.

På Youtube ligger det effekter man kan bruke i for eksempel samlingsstund. Hva med å ha storskjerm med et knitrende bål i bakgrunnen? Eller nordlysets dans over himmelen? Miksapix Interactive har en veldig flott app som heter Nordlysbarna. Last ned den på nettbrettet og reis inn i en verden med historien om nordlyset og hvorfor man ikke skal erke det. De har også flere samiske apper som finnes på både samisk og norsk, som

anbefales veldig: Bestemors gutt, Gutten som lurte stållo og Pikefossen.

Andre eksempler på bøker som fins med norsk tekst er Elle og Ándá i fjæra, Elle og Ándá i gammen og Elle og Ándá erter nordlyset. Bøkene inneholder bilder av dukker med kofter på, og det er Várdobáiki samisk senter som selger de.

På Spotify og Youtube finnes masse samisk musikk, og inne på facebookgruppa «Samisk blick i barnehagen» ligger det link til spillelister med samisk musikk fra mange ulike samiske områder. Nettstedet www.ovttas.no er en samisk læremiddeltjeneste. På nettstedet finner du informasjon om samiske læremidler, her finner man mye interessant. De har et eget barnehageområde, som igjen er delt inn i de sju fagområdene. På Sametinget sine nettsider finnes også en del linker og tips.

Så nå er det bare å sette i gang med det samiske, og gjerne spre det utover mange uker, eller hele året, for det er så spennende. Lykke til med arbeidet!

ORNAMENTIKK - SAMISK TRADISJONSKUNNSKAP I BARNEHAGE OG SKOLE

Maja Dunfjeld*

Tegn, symboler og ornamenter benyttes til formidling og kommunikasjon i mange fagområder. I ulike samfunn og kulturer gir kontekstene ornamentikken forskjellig innhold og budskap. I det sørsamiske samfunnet vil derfor innhold og formidling av hvert tegn, symbol og ornament, samt sammensatte mønstre og fletteverksstrukturer innen ornamentikk, være knyttet til sørsamisk kultur, normer og verdier. Ordet ornamentikk kommer av det latinske *orne're*, som betyr å «pryde» eller «smykke». Det tilsvarende ordet på sørsamisk er *tjaalehtjimmie* og vil ha en dobbel funksjon. Det er betydningsbærende utover det å være dekor, med en åndelig dimensjon.

Sørsamiske fagtermers betydning for undervisning i samisk ornamentikk

Med bruk av samiske fagtermer blir samiske normer og verdier vektlagt og ornamentikken formidles med samiske faguttrykk og kulturforståelse, både som visuell dekor og budskapsbærende uttrykk.

Fig 1a. *gulmien borth*

Fig 1b. *væhta*

Fig 2b. *Guksie*. Foto Tore Viem

Trekantstikket *Gulmien borth* er et viktig samisk tegn, *væhta*, og er derfor en del av begynneropplæringen i samisk ornamentikk. *Gulmien borth* brukes til visuelle uttrykk på horn og treprodukter. Trekantstikket skjæres med knivspissen, med tre skjær mot et felles punkt nærmere ett av hjørnene. *Gulmien borth* ansees som en meget gammel tradisjon blant urfolk i den finsk ugriske språkgruppen i Sápmi og østover. (Russisk forsker Inanov, red. Kosmenko 1993.) De har samme tradisjonsmåte å skjære eller stikke ut tegnet

I opplæring i ornamentikk er også *sieve*, linje, meget sentralt og består av enkle-, to- eller tre-doble parallelle-linjer.

sieve	same - et folk	saemie	Akte sieve
akte sieve	enkel, dobbel eller tredobbel parallelle linjer		Göökte sievh
göökte sievh	symboltegn for de opprinnelige-urfolk, same		
golme sievh			Golme sievh

Fig 2. *Sieve - baaltesievh / parallelle linjer.*

* Alle bildene i artikkelen er gjengitt med tillatelse av forfatter Maja Dunfjeld. Bildene er hentet fra hennes bok: *Tjaalehtjimmie. Form og innhold i sørsamisk ornamentikk.*

Taus kunnskap

Artikkelen tar utgangspunkt i «taus kunnskap» som metode for i opplæring av ornamentikk i barnehage og skole for samiske barn.

Går vi tilbake til perioden med intensiv reindrift, hadde hver familie behov for mennesker som kunne skape redskaper, nyttegjenstander, klær, smykker og fremkomstmidler som var nødvendig i opprettholdelse av livsformen. For å kunne utføre *duedtie* (duodji) med ulike håndverksprosesser, krevdes det derfor allsidighet av kunnskaper og erfaringer. Kvinner og menn trengte egne erfaringer for å kunne få den nødvendige innsikt, kunnskap og forståelse for tanken og filosofien bak gjenstander som skulle dekke de funksjonelle behovene. Barna ble derfor tidlig deltakere i skaperprosessene, ved f.eks. barking og bearbeiding av skinn til klær, skotøy og bruksgjenstander.

Samhandlingen i det sosiale miljøet mellom barn, voksne og eldre ga på den måten erfaringer og kunnskaper som igjen ble en del av ens personlige kompetanse. På samme måte tilegnet barnet seg gruppens og miljøets virkelighetsforståelse med normer og regler for rett og galt, pent og mindre bra. *Duedtie*-tradisjonen har slik blitt overført fra en generasjon til den neste gjennom praktiske handlinger og gjennom utøverens væremåte i bestemte situasjoner og gjøremål. For å kunne lære *duedtie*, håndverkskunnskaper og dens estetikk gjelder det derfor å kunne være oppmerksom, se og reflektere over arbeidsprosessene og selv øve inn de forskjellige handlingene og ritualene. Gjennom egen mestring skapes også positive følelser for arbeidet.

I denne prosessen verbaliseres handlingene sjelden, men blir i stedet uttrykt gjennom kroppen, med både øyne og hender. Kunnskap som tilegnes gjennom handlinger og egne erfaringer kalles «taus kunnskap». I denne tradisjonsoverføringen inngår også naturkunnskap for henting av materialer, bruk av verktøy og formgivning til funksjonell form. Det gir estetisk følelse og forståelse for verdier og normer som er knyttet til gjenstander og klær. Estetikken styres av god og funksjonell form og innhold samtidig som det gis rom for utvikling til personlig uttrykk. Form og ornamentikk er en del av den ferdige gjenstanden med praktisk, estetisk og kommunikativ funksjon. Ut fra ulike estetiske uttrykk av form, farger og ornamentikk vil en kunne tolke gjenstandenes

regionale tilhørighet, sted og tidsepoke samt utøverens og brukerens identitet. Form og ornamentikk kommuniseres på den måten gjennom kulturelle konvensjoner. Kommunikasjonen er avhengig av at både sender og mottaker har samme kulturelle kompetanse og har lært å tolke de kulturelle konvensjonene.

Praksisfortellinger

Artikkelen vil videre vise eksempler fra barnehage og skole, på hvordan man kan jobbe med samisk tradisjonskunnskap med utgangspunkt i ornamentet «trekantstikk og parallelle linjer»

Barnehagen besøkte en *duedtie*-utstilling. For å kunne se ornamentikk bestående av små tegn og ornamenter på håndverk, lekte barna at de var

Fig.3c. Hornkniv med ornamentikk. Foto Tore Viem.

små humler med store øyne. Alt de så ble større, og slik fløy de av sted sammen med førskolelæreren for å granske ornamentikken på kokser og hornkniver. Tilbake i barnehagen fikk barna male, og tegne med bred pensel det de hadde sett. Først med vannfarger på papir. Etter samtaler omkring resultatet, valgte de ut linjer og trekanten, to

symboltegn som de malte med tekstilfarger på bomullsstoff.

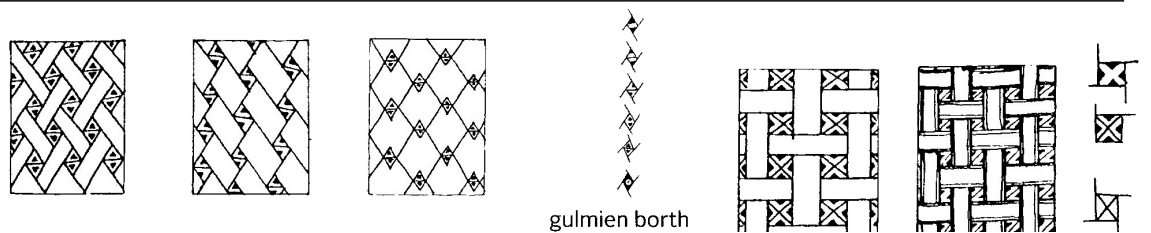
1.- 4. klasse dro på museum for å se og granske samisk håndverk, som forfedrene har laget og brukt. Sammen med *duedtie*-læreren fløy elevene til museet, forvandlet til humler med store øyne

47

Sammensatte ornament er ornamentikkens visuelle uttrykksform med budskap og formidling.

Fig.3a. Kommunikasjon/gaskesadteme - Form og innhold.

- Viermjetjelmie-leahtah / flettebåndsmønster
- Diagonalt føyelig og tøyelig
- Fleksibelt

- Gæstoe-leahtah/dabloe-leahtah/ horisontal – vertikal flettverk
- Fasthet

Fig.3b. Diagonale flettestrukturer med gulmien borth / væhta som styrende element i mellomrommene. Gulmien borth/ væhta gir ulik innhold og budskap.

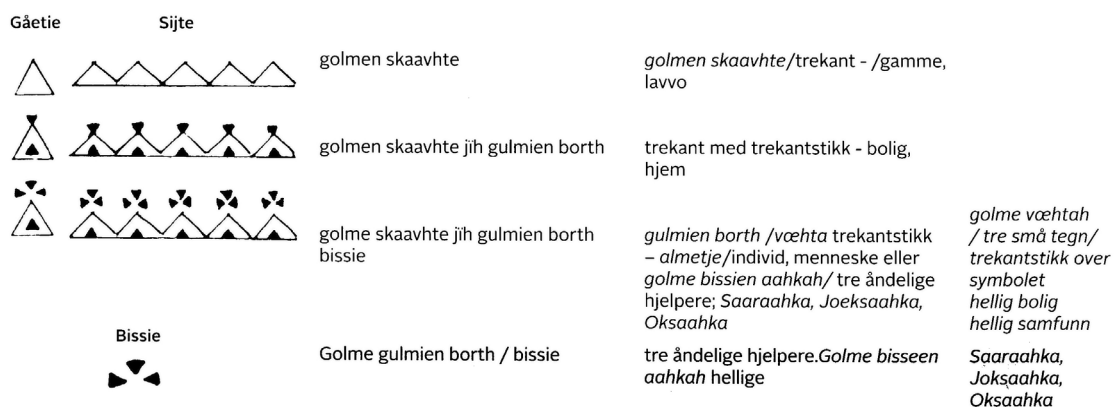

Fig 4a. Gåetie /Sijte/samfunn.

gåetie

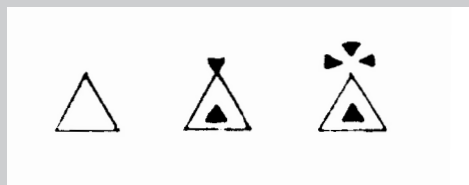

Fig 4b. Gåetie/ torvgamme. Foto Kjell-Åke Lundtrøm

hvor alt ble forstørret, også ornamentikken på ulike bruksgjenstander. De gransket og tegnet skisser. Etterpå fortet elevene seg tilbake til skolen for å tegne det de hadde sett av former og ornament. Trekantstikket gikk ofte igjen og elevene fikk i oppgave å skjære ut formen i en potet. Med potetrykk øvet de seg med vannfarger på papir. Elevene brukte trekantstemplet i speiling, dreining, rotasjon og parallellforskyvning til border og sammensatt ornament. Deretter fikk elevene utlevert bomullsstoff og tekstilfarger i samiske symbolfarger til trykking.

5-7- trinn i skole

Begge gruppene i skolen begynner likt med først å leke og etterpå undersøke ornamentikken i utstillingsbesøk, museum- eller hos håndverker

hjemme eller i eget verksted. Tilbake i klasserommet fikk elevene utdelt kullstifter og papir for å tegne det de har sett og observert. Trekanten er det viktigste samiske uttrykket. Læreren viser hvordan trekantstikket er og hvordan det blir laget, fig. 1a.

Når stikket er ferdig skåret, fylles det med fargestoff, bark eller aske, og fremstår med en jevn overflate og som et tegn, *væhta*, fig.1b. Etterpå fikk elevene skjære ut trekantstikk i et bearbeidet trestykke. Når elevene mestrer graving i tre, blir det neste å lage trekantstikk på reinsdyrhorn og lage sammensatte mønster med meningsinnhold på egen *guksie*/kokse/trekopp

Trekantfiguren *gulmien borth* brukes også til formidling av etiske normer og verdier og

gulmiedahke	speilbilde	uttrykker konsekvenser av en handling	Gulmiedahke
åssjalommes, åssjelmes	tanke ,ide, mening, hensikt		Åssjalommes, åssjelmes
saemiej aerpiemaahoe tjaalehtjimmien guektien gierten faamoem vadta. Saemien aerpieviekien mietie tjaalehtjimmie rieseginie, aaj jielemeviekide gaskestalla – aajmoen goerkelimmie.	I samisk tradisjonskunnskap har ornamentikken en dobbel egenskap. Den er både pynt/dekor og en kommunikasjon med (etiske) normer – inneholder åndelig forståelse .		

Fig. 5.og fig. 6. Gulmiedahke/speilbilde og Åssjalommese, åssjelmes/tanke, ide, mening el hensikt.

tjaaledahke	sammensatte ornament	“Guktie dåemedede, nimhtie sjædta”	
-------------	----------------------	------------------------------------	--

Fig 7. Baakoeh raajroeh: Tjaaledahke / ordtak, et etisk påbud. Sammensatt mønsterborden uttrykker konsekvenser av en handling: «Guktie dåemedede nimhtie sjædta».

kommunikasjon med andre mennesker, dyr og naturen – den inneholder en åndelig forståelse. Utfra konteksten som trekanten blir brukt i, vil symbolet gi ulike meninger, her viser trekant-symbolet *gåetie* i betydningen et hjem, bosted og videre *sijte* og som symbol for samfunnet. I de øverste klassetrinnene vil man ha behov for ytterligere formidling og kommunikasjon gjennom tegn og ornamenter. Trekanttegnet settes i en samiskspråklig kontekst, entall, to-tall og flertall.

Enkel linje, dobbel- og tre-dobbel parallelle linjer viser identitet som same og urfolk. Parallellelinjer er brukt på ski som er flere tusen år gamle og er fortsatt brukt på guksie og hornkniven som er tradisjonelle bruksgjenstander også i dag,

Speiling, rotasjon og parallell-forskyvning av trekanten skaper nye ornamenter med nye meninger som f.eks. *ássalomes/ tanke, ide, mening og henskt*. Sammen med kjente elementer som parallellelinjer blir trekanten til ornamentet for speiling *gulmiedahke*. Sammen uttrykker elementene konsekvenser av handlinger og etiske påbud til bruker og eier.

Avslutning

Rammeplan for barnehagen og overordnet del for grunnopplæringen legger til grunn å fornye fagene, og utdype verdiene i formålsparagrafen med overordnede prinsipper i opplæringen og slik gi verdiløft til samisk språk og kultur opplæring både i barnehage og skole. Det vil gi rom for utdyping av tema som samisk ornamentikk/ *tjaalehtjimmie* og gi opplæring i urgamle samiske tradisjoner med innhold og formidling av tegn, symbol og ornament, samt sammensatte mønstre, border og fletteverksstrukturer innen sørsamisk ornamentikk.

I artikkelen velges ornamentet «trekant og parallelle linjer» og viser hvordan skolen kan jobbe med ornamentikk etter samisk tradisjonskunnskap. I samisk tradisjonskunnskap har ornamentikk en dobbel egenskap. Den er både pynt/dekor og har en kommunikativ / budskapsbærende funksjon, inneholder åndelig forståelse. Det vil fremme identitet og styrke samhold regionalt og globalt. Ornamentikken formidler etiske verdier og normer, filosofisk tenking med forvaltning av natur og dyr.

DANS MED SAMISK- OG URFOLKSTEMATIKK

Elle Sofe Sara*

Denne teksten passer alle som ønsker å vite mer om dans og som ønsker å danse enten på skoler, i barnehager, på jobb, hjemme eller hvor enn man måtte ønske det. Her fremmes forslag til hvordan man kan jobbe med dans i skole og barnehage, og teksten vektlegger samisk og urfolkstematikk og sted. Jeg vil oppfordre til å planlegge danseundervisning på varierte steder og lokasjoner, f.eks. i skolegården, ute i naturen og nærområdet rundt skolen, i lange korridorer, trapper, bibliotek eller der man ser muligheter.

Hva er dans?

Dans er når du bevisst og med hensikt beveger deg for bevegelsens skyld, uten egentlig å ha en praktisk grunn til å bevege deg. Du velger selv hvordan du beveger deg. Dette kan være rytmiske kroppsbevegelser både med og uten musikk og joik eller i helt spesielle situasjoner. For et menneske og en

menneskekropp er bevegelse og herunder dans noe helt naturlig. Det hører til menneskets natur på lik linje med snakking og synging. Innimellom oppstår spontane bevegelser hos mennesket. Vi kan plutselig hoppe og sprette litt mens vi går, vi rekker ut hendene når vi svaier ute i sterke vindkast eller vi rekker hendene i været av glede. Små barn danser ofte, også før de har lært seg å gå. Når man tenker på dette, kan man definitivt si at dans er en naturlig del av våre liv. Alle kan danse. Man kan danse på alle mulige måter, akkurat slik man selv velger å gjøre det. Og hvis man ikke har mulighet til å bevege kroppsdeler, er det er også mulig å danse med bare øyne og blikk.

Kreativ dans

Kreativ dans innebærer en arbeidsform der elevene får ulike arbeidsoppgaver som de skal løse ved bruk av kropp, bevegelse og dans. I kreativ dans kan man danse akkurat slik man selv ønsker, uten å legge til grunn definerte dansestiler. Målet med

* Alle foto: Elle Sofe AS

kreativ dans er å oppmuntre og inspirere elevene til å bruke egne ressurser og kreativitet til å skape bevegelser og formidle ved hjelp av kropp og dans.

Å bygge elevenes selvtillit

Hovedbudskapet og sentrale verdier i denne undervisningen er at alle kan danse, alle danser på sin måte, med sin egen kropp og med det utgangspunktet man har. Det er godt nok, og alle er gode nok akkurat slik vi står her og nå. Det viktigste er at eleven er til stede, og at elevene i fellesskap finner løsninger. Så lenge læreren utviser naturlig tilnærming til egen kropp og bruker kroppen som et redskap eller instrument til dans, så kan dette i seg selv styrke elevens selvtillit. Derfor bør læreren i forkant ha et avklart forhold og klare holdninger til dans, bevegelse og kropp. En god ting kan være å si "jeg gleder meg til å lære noe nytt" og påpeke at "det blir gøy å gjøre noe vi aldri har prøvd før".

Når man har kreativ dans som arbeidsform, er det viktig at læreren planlegger og tilrettelegger for oppgaver som elevene vil mestre. Med mestring får elevene følelsen av at dette klarer de, dette kan de faktisk gjennomføre. Da får elevene en god opplevelse som gir elevene en god start neste gang de skal jobbe med kreative arbeidsprosesser. Etter hvert kan elevene gjerne få større utfordringer.

Samisk dans

Det finnes noen danser som kan kalles for

Dans- hvorfor og hvordan?

- Dans og bevegelse er sunt. Når man beveger seg, frigir kroppen endorfiner som gir bedre humør
- Kreativ dans gir elevene muligheter til å utforske ens kreativitet og denne kompetansen kan overføres til andre fag og sammenhenger
- Man får god trening og erfaring i å samarbeide med andre
- Elevene får fellesskapsfølelse ved å skape et felles produkt sammen med sine medelever
- Elevene lærer å strukturere ideer og skaper noe eget helt fra idestadium til sluttprodukt
- Elevene lærer å fremføre noe
- Elevene får trening i å være i situasjoner "her og nå". De lærer at det er like viktig å fornemme og oppleve noe fysisk som det er å tenke teoretisk, man oppnår læring gjennom dans og kroppslig bevegelse.

samiske. Disse faller under begrepet folkedans, men termen "samisk dans" er temmelig ukjent. Den gjengse oppfatningen både i det samiske samfunnet og storsamfunnet for øvrig, er at det

ikke finnes samisk, tradisjonell dans. Årsaken til denne oppfatningen kan være at samisk dans ikke har vært gjenstand for vitenskapelig forskning, og vi vet lite om disse dansene.

Samiske danser og bevegelsesmønstre

SAMI KADRILL

På russisk side av *Sápmi* og i Sevettijärvi i Finland, er samisk kadrill en dans der to og to danser sammen. Det skal være minst to par samtidig. Denne dansen stammer antagelig fra russisk dans og har vært kjent siden 1950-tallet.

8-DANS:

På russisk side av *Sápmi* er dette navnet på deres tradisjonelle dans. Dette er en rekke der man beveger seg på en spesiell, definert måte.

SYDISDANS

Denne dansen fra slutten av 1970-tallet stammer fra *Ankarede*, et sørsamisk-område i Sverige. To og to danser sammen og dansemåten kan minne om foxtrot, norsk gammeldags dans, bug eller swing. Dansen varierer avhengig av hvem som danser. Både tempo og bevegelsesmønstre kan variere.

RIBADEAPMI - Å KUPPE DAMA

Dette er bevegelser som kan minne om en slags danseform. Det går ut på at gutter strides om å holde jentenes koftebelte, en form for å kuppe dama. Det er med andre ord en form for flørt som har vært veldig vanlig i bryllup og andre sosiale tilstelninger, spesielt i Kautokeino og kanskje også i andre områder. Dette var en levende tradisjon på 1960-tallet.

GIEĐA VUOHTTUN - Å VUGGE ARMEN

Enkelte har det med å svinge armen mens man joiker. Joikeren nærmest vugger armen, knytter og løsner neven alt ettersom. Armbevegelsen tilpasses joiken.

I *Sápmi* har man danset både samisk kadrill, 8-dans og sydisdans i over 30 år og dansene lever den dag i dag. Dette er altså etablerte danseformer i *Sápmi* og kan kalles for samiske danser. Disse danses både i sosiale sammenhenger og i underholdningsøyemed.

Men å vugge armen og kuppe damebeltet, er bevegelsesmåter som har vært og er fremdeles vanlige blant samer i bare noen nordsamiske områder. Opprinnelsen til disse bevegelsene er uviss. Det kan være snakk om meget gamle

skikker og sedvaner, all den tid joik og joiking er gammel skikk. Å vugge handa mens man joiker og kuppe damenes koftebelte, er samiske danse-måter. Her står følgende elementer sentralt: enkle, gjentagende bevegelser, de oppstår og forsvinner spontant og helt ut av det blå. Det er improviserte bevegelser, med lite variasjon. Dette er temmelig sammenfallende med joikens prinsipper.

Ola Stinnerbom fra svensk side av *Sápmi*, har gransket samisk, førkristen dans. Han har også skrevet boka *“Jakten på den försvunna samiska dansen”*. Samisk dans er et nytt begrep. Det er viktig å synliggjøre begrepet og ta dette i bruk i undervisningen slik at mangfoldet i våre områder kommer til uttrykk. Gjennom etableringen av begrepet samisk dans, kommer også økt selvfølelse. Ved å bli kjent med dansemåter som har samisk opprinnelse, bygd på kjente temaer og idealer, vil den samiske kulturen få et løft.

Noen nordsamiske begreper om bevegelse

(Hentet fra forestillingen: *Jorggáhallan*, Elle Sofe Sara, 2012)

Jorggáhallat – plutselig snu seg rundt (for å vise fram seg selv og kofta)

Sojadit – bøye, gyngje

Jorrat – snurre

Njuikestallat juolgetbeal alde – småhoppe på en fot

Rámppon láhkái gieda vuohttut – vugge armen på en skrytete måte

Čeavžut – gå frem og tilbake med knærne bøyd utover

Jodášit – bevege seg rundt

Forslag til arbeidsoppgaver

Tema: Samisk dans

- Se på samiske danser, se vedlagt liste i litteraturlisten over lenker til nettsteder. Hvordan bevegelser eller deler av dansen husker man best etterpå? Hvorfor akkurat disse? Alle forteller om en ting som de festet seg ved.
- Diskuter hva som kan være årsaken til at det finnes så få danser i Sápmi, hvorfor dansetradisjonen er så svak sammenlignet med andre urfolk i verden?
- Gruppearbeid: Intervju eldre om hva de vet om disse dansene eller andre bevegelsesmønstre som kan minne om dans. Intervjuet skrives eller filmes og presenteres for klassen.

Urfolksdans

De aller fleste urfolk har egne, tradisjonelle danser. Inuittene har maskedans og trommedans, Maori-folket har haka, Koryak-folket i Kamtsjakt i Russland har reindans. Du kan søke etter dansene på Youtube eller bruke lenkesamlingen i nettressursen.

Forslag til arbeidsoppgaver

Tema: Urfolksdans

ALLE: Hvilke bevegelser fra dansene husker du best? Og hvorfor?

ALLE: Disse dansene er tematiske, f.eks fugledans, Kamtsjatka reindans, masaienes flørtedans. Hvilke temaer kunne man hatt når det kommer til samisk dans? Skriv eksempler på tavla i fellesskap.

GRUPPEARBEID: Lag jevnstore grupper med omtrent tre elever i hver. Hver gruppe tar for seg et av temaene fra tavla og lager forslag til dans. Bruk 15 minutter, og vis frem resultatet for de andre. Musikk er ikke nødvendig. Gruppene jobber enten i klasserom, grupperom,

ute i gangen, ute eller hvor enn det måtte være plass.

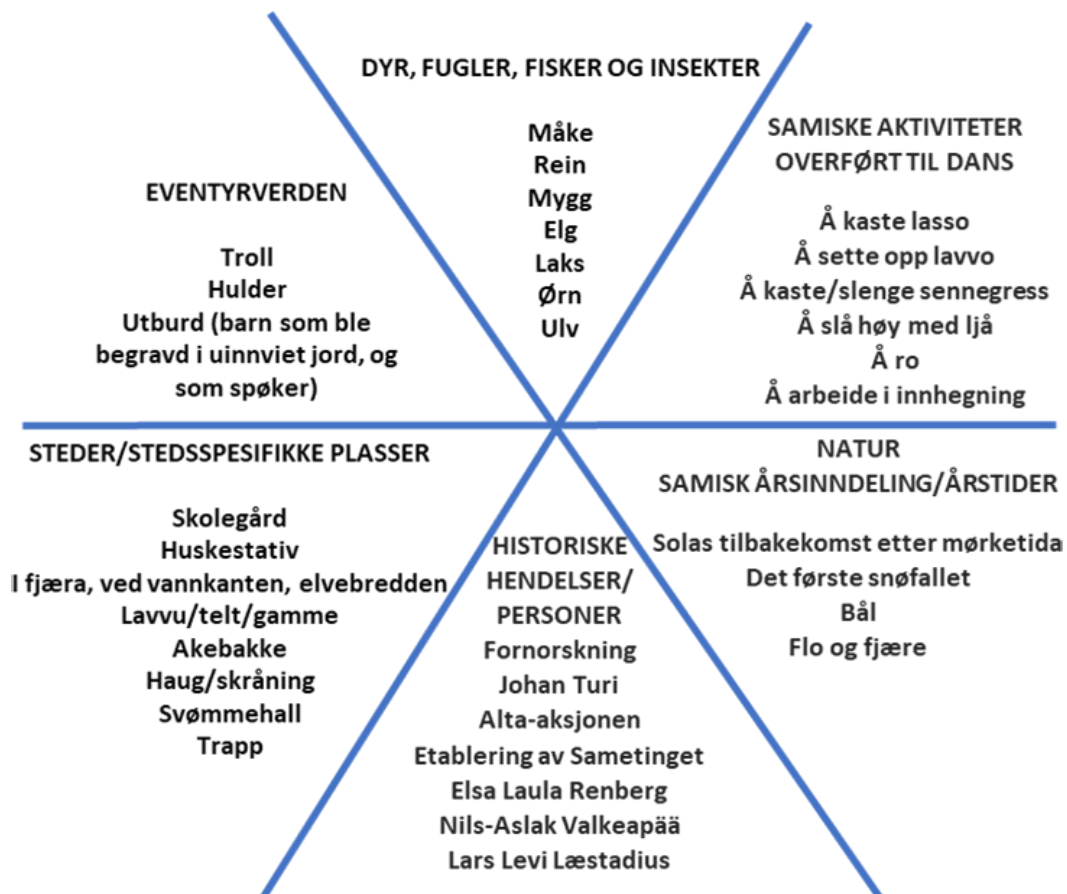
ALLE: Vet du om flere urfolk som ikke er blitt nevnt? Skriv disse på tavla.

ALLE: Bruk internett til å finne informasjon om disse urfolkene har egne danser.

GRUPPEARBEID: Grappa velger seg en urbefolkning og lager en presentasjon av deres tradisjonelle dans(er). Grappa viser eksempler og forteller mer om dansen, f.eks om hvorfor den danses, i hvilke sammenhenger, hvem og hvordan. Det er kjempesint om man lærer bort noen dansebevegelser til medelevene.

Forslag til samiske temaer

Her er forslag til noen temaer som berører det samiske, og som kan danne et utgangspunkt for å jobbe med dans.

KAN DET LAGES MØNSTER PÅ SKI?

Lisbet Hansen og Anne Birgitte Fyhn*

55

Nesseby oppvekstsenter er en fådelt skole og barnehage i Øst-Finnmark. Som ledd i forskningsprosjektet *Sammenheng gjennom utforskende matematikkundervisning (SUM¹)*, utvikler oppvekstsenteret utforskende undervisningsopplegg i matematikk. Lisbet Hansen underviser i matematikk og samisk på 1. og 2. trinn og hun velger ofte å arbeide tverrfaglig med disse to fagene. I teksten beskrives et utforskende eller undersøkende undervisningsopplegg der flere fagområder inngår. Elevene er ikke uten videre i stand til å overføre kunnskap fra et område til et annet og teksten viser hvordan læreren legger til rette for at elevene skulle lykkes med dette. For å lykkes med å utvikle samisk undervisning, må samisk kultur ligge i bunnen og undervisningen må bidra til styrking av det samiske språket (Keskitalo & Määttä, 2011).

Elevene på 1. og 2. trinn gjennomførte i januar 2018 et tverrfaglig arbeid i matematikk og samisk med ski som tema. Undervisningsopplegget gikk ut på at elevene skulle utforske hearvvat, mønster, som de selv lagde med ski i snøen. På forhånd måtte læreren få oversikt over elevenes forkunnskaper om mønster. Hun ønsket å styrke denne kunnskapen ved å gi elevene noen felles referanserammer. Siden elevene er tospråklige, brukte de både samisk og enkelte norske ord og begreper. Elevene undersøkte mønster og kommuniserte sine egne matematiske ideer til læreren og til medelever. Undervisningen er forankret i læreplanens verdigrunnlag (Kunnskapsdepartementet [KD], 2018a) fordi et mål er at elevene skal lære å utvikle seg gjennom sansning og tenkning, estetiske uttrykksformer og praktiske aktiviteter. Et mål med undervisningen var at alle elevene fikk erfaring med undersøkende eller utforskende matematikk.

Opplegget gikk over fem økter. Først to forberedende økter på klasserommet, deretter to økter ute i snø og til sist en innendørs økt med refleksjon og oppsummering. Utgangspunktet for artikkelen er et lydopptak av en samtale læreren hadde med

artikkelens andre forfatter (Anne) etter at opplegget var gjennomført. Artikkelen viser hvordan arbeidet skrifter mellom elevenes selvstendige undersøkende arbeid og arbeid styrt av læreren. I teksten diskuterer vi også matematikk-læreplanens oversettelse av det norske ordet *mønster*, som Lisbet valgte å oversette til hearva.

Opplegget er tverrfaglig på flere vis enn matematikk og samisk fordi det også er forankret i kjerneelementer i fagene kroppsøving og *duodji/kunst og håndverk* (KD, 2018b). Opplegget knyttes til kjerneelementet *bevegelse og kroppslig læring* i kroppsøving gjennom at elevene får rom for kroppslig læring gjennom bevegelsesaktiviteter på ski, der motoriske ferdigheter ved bruk av ski blir knyttet til samiske ord og begreper. Opplegget knyttes til kjerneelementet *visuell kommunikasjon* i *duodji/kunst og håndverk* gjennom at elevene eksperimenterer med visuelle virkemidler i to- og tredimensjonale uttrykk når de maler egne mønster på ark og uttrykker egne mønster som skispor i snø.

Undersøkende matematikkundervisning

I følge Blomhøj (2016) har det pedagogiske begrepet *inquiry* (på norsk: utforsking) dype røtter. Han viser blant annet til den amerikanske utdanningsfilosofen John Dewey. Keskitalo & Määttä (2011) viser til likhetstrekk mellom Deweys pedagogikk og Baltos (2005) beskrivelser av tradisjonell samisk barneoppdragelse. For eksempel er vektlegging av barns egne erfaringer og utvikling av selvstendighet sentrale poenger hos begge. Balto påpeker at et mål med tradisjonell samisk barneoppdragelse er å utvikle selvstendige individer som kan overleve under utfordrende forhold. Det å lære noe grundig og ikke overfladisk krever en aktiv involvering fra barnets side.

Blomhøj stiller tre krav til undersøkende matematikkundervisning. Aller først må der være noe som er aktuelt å undersøke: Som utgangspunkt

* Alle foto: Lisbet Hansen

1. Sammenheng gjennom utforskende matematikkundervisning. Prosjektet støttes av Forskningsrådets program FINNUT og av Unjárgga gielda/Nesseby kommune

Figur 1. Hearvafáhcca: Nessebyvott.

for elevenes arbeid må det stilles spørsmål eller formuleres problemstillinger som de kan forholde seg til. Punkt to: Det må etableres faglige og pedagogiske forutsetninger for elevenes undersøkende arbeid. Punkt tre: Elevenes resultater og refleksjoner kan gi grunnlag for oppbygging av en relevant felles faglig kunnskap. Dette er i tråd med tradisjonell samisk barneoppdragelse. Blomhøj kaller dette for de tre faser i et undersøkende arbeid. Han påpeker at hver fase har sitt klare didaktiske fokus.

1. Iscenesettelse
2. Elevenes selvstendige arbeid
3. Felles refleksjon og faglig læring

I Fase 1 må læreren overlevere problemet eller utfordringen til elevene. Læreren har styringen og formidler tidsmessige og praktiske rammer pluss hvilke krav som stilles til sluttproduktet. I Fase 2 er det viktig at elevene får tilstrekkelig med tid og støtte til å arbeide selvstendig med problemet de undersöker. I Fase 3 systematiseres elevenes erfaringer og fagspråket inngår i oppbygging av en felles faglig kunnskap.

Evnen til å stille spørsmål og undersøke er viktig for dybdelæring (KD, 2018a). Dybdelæring dreier seg blant annet om elevenes gradvise utvikling av forståelse av begreper og begrepssystemer. Elevens forståelse er både en forutsetning for og en konsekvens av dybdelæring. Undersøkende matematikkundervisning samsvarer med flere kjerneelementer i den nye læreplanen i matematikk (KD, 2018b, s.15): «Utforskning handler om at elevene leter

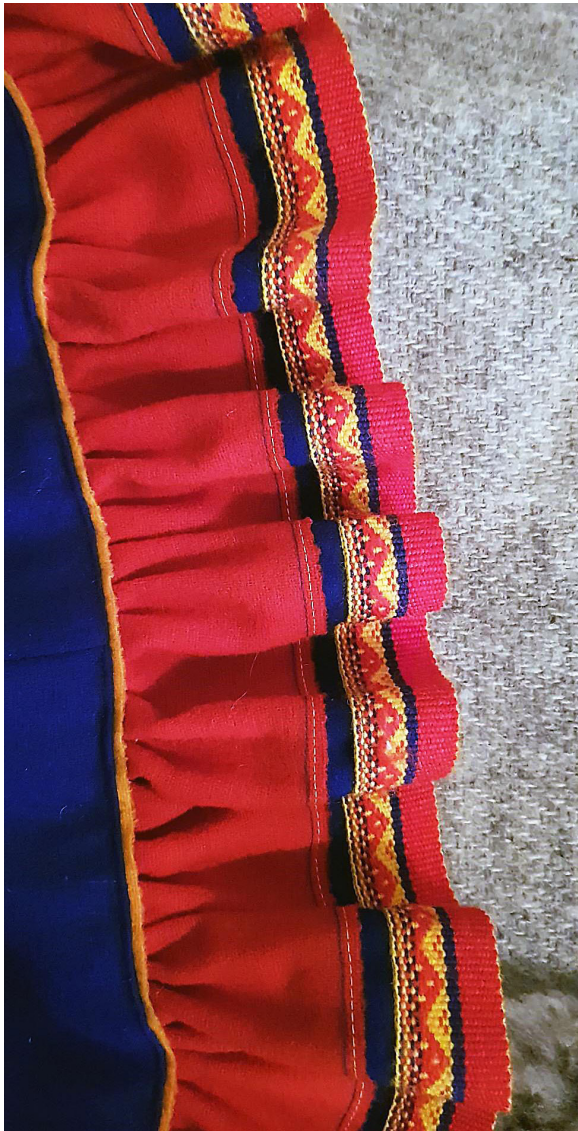
Figur 2a. og b. Stoffbiter som læreren hadde med på skolen.

etter mønstre og finner sammenhenger ...» og «Resonnering og argumentasjon omfatter at elevene skal forstå at matematiske regler og resultater ikke er tilfeldige ... Elevene må kunne følge og vurdere matematiske resonnementer. Elevene må også lære å utforme sine egne resonnementer ...».

To økter på klasserommet

De to første undervisningsøktene var forberedelser til elevenes arbeid med mønstre ute i snøen. Lisbet viste fram Nessebyvotter (Figur 1), stoffbiter med forskjellige mønstre, et forkle, hjemmestrikete sokker, og holbi, nederste kanten på kofta, fra Unjárgga gákti, samekofte. Noen av disse er presentert i Figur 2. Elevene fikk spørsmål om hva som var på de ulike stoffbitene og plaggene. De første figurene elevene klarte å se, var stjerner og talglys i Figur 2b. Men så kom det «det her er jo og et mønster, mens dette er ikke et mønster.» (transkript fra samtale 18.06.2018). Her skiller eleven mellom at noe er mønster og at noe ikke er mønster. Noen elever uttrykte at noe ikke var mønster ved å gi moteksempler uttrykt ved sitt daglige språk, *ii leat hearva* (det er ikke mønster) eller *eai leat sárgát* (det er ikke striper). Dette er eksempler på kjerneelementet "Resonnering og argumentasjon" i den nye læreplanen (KD, 2018b).

Elevene kom etter hvert fram til at mønster består av forskjellige farger som er satt i system. De var i gang med å formulere en regel for hva som er et mønster. Etter guidede spørsmål fra læreren kom elevene fram til at når der var mønster, så var der gjentakelser. Elevene fikk videre spørsmål om det var mønster på holbien. Elevene svarte at

Figur 2c. Kant nederst på Nessebykofte.

der er mange trekkanter, blå strek og gule prikker. Deretter fikk de direkte spørsmål om hva man kaller mange trekkanter etter hverandre, slik som i holbien. Det viste de ikke. Læreren fortalte dem at det kalles *njunnesuorránat*, *sikksakk-bord*, så holbien har *njunnesuorránat*. Dette var Fase 1, der læreren satte scenen. Hun klargjorde for elevene hva de skulle fokusere på og hun stilte innledende spørsmål som ledet fram mot spørsmålet om hva mønster er. Elevene fikk guidete spørsmål som ledet fram til å gjenkjenne og lete etter sentrale kjennetegn på mønster. Sammen kom de fram til regelen at mønster må a) ha noe som gjentar seg og b) være et system av farger. Dette er et eksempel på kjerneelementet «Resonnering og argumentasjon» (KD, 2018b), elevene har selv funnet fram til en regel for at noe er mønster, og denne regelen er ikke tilfeldig.

I neste økt ledet læreren klassen over til Fase 2. Elevene fikk i oppgave å lage mønster og de bestemte selv hvordan deres mønster skulle se ut. De satt rundt et langbord og malte alt fra blomster og geometriske figurer til rekker med prikker. Ingen lagde mønster som lignet andre, selv om de kunne se på hverandres arbeid. Noen elever snakket sammen, mens andre var stille. En elev forklarte at "her maler æ prikk, strek, grønn-brun-grønn". Elevene fikk tilstrekkelig med tid, frihet og støtte til å arbeide selvstendig med oppgaven i Fase 2. På eget initiativ malte alle sammen mer enn ett bilde hver. Etter hvert tok læreren over styringa og ledet klassen over til Fase 3. Alle gikk rundt og så på de andres arbeid. Kunstneren fortalte om bildet sitt og de andre ga tilbakemelding. Læreren passet på at matematiske begreper som form og gjentakelse kom med hvis de ikke ble nevnt, dette er eksempel på at fagspråket inngikk i oppbyggingen av en felles faglig kunnskap.

57

To økter ute i snø

Neste økt foregikk utendørs. På spørsmål om man kunne lage mønster med ski og staver i snøen, svarte elevene et tydelig nei. Dersom elevene hadde svart ja, så hadde klassen jobbet i Fase 2 og fått i oppdrag å lage mønster i snøen. Fordi de svarte nei, måtte læreren sette scenen en gang til. Hun tok klassen med til en ny Fase 1. Først gikk alle en runde på ski rundt skoleplassen. Deretter samlet Lisbet elevene, og sammen så de tilbake på løypa de hadde gått. Ingen så noe mønster. Ifølge elevenes regler, var mønster knyttet til farger. Læreren utfordret denne regelen og ga elevene tid til refleksjon og til å tenke. Dette er også et eksempel på kjerneelementet «Resonnering og argumentasjon» (KD, 2018b), elevene fulgte sitt eget resonnement og vurderte det. Det er krevende å ta inn over seg at man har tatt feil, at et resonnement ikke holder. Både elever og lærere trenger tid i slike situasjoner. Etter hvert kom det fra en elev at kanskje stavene lagde mønster i snøen. Flere elever kom med kommentarer som fulgte opp dette. Læreren spurte «hva med skiene, om de laget mønster?» Jo, kom det, først nølende. Det var jo striper i snøen, slik som på stoffet i Figur 2a.

Elevene syntes det var artig å holde på med ski og ville gjerne gjøre det mere, og læreren avgjorde at de skulle ha en dag til med ski og mønster. Den neste dagen var styrt av elevenes ønsker, slik ble elevene oppmuntret til selvstendighet ved å ta

kontroll over egen læring. Neste dag la Lisbet til rette for at elevene var i Fase 2. Fotballbanen var dekket av nysnø og elevene fikk i oppdrag å lage mønster med ski i snøen. Elevene bestemte selv hvordan de ville løse denne oppgaven, mens læreren inntok en tilbaketrukket rolle som veileder. Noen valgte å samarbeide, mens andre jobbet alene. Alle jobbet og lagde mønster, det var tydelig at dette var en aktivitet elevene likte godt. Figur 3 viser arbeidet til tre elever: En lagde skispor rett fram, mens to andre lagde sikk-sakk-mønster. Elevene lagde også andre mønster som «fisk» og «blomst», i tillegg til ulike skispor som for eksempel fiskebein i Figur 4b og spiralen i Figur 4a.

Opplegget er svært likt maleoppgaven i økt 2, ved at elevene arbeidet selvstendig med å lage egne mønster. Elevene overførte kunnskap fra faget kunst og håndverk til faget kroppsøving gjennom aktivitetene maling og ski. Elevene utviklet forståelse på tvers av fagområder, dette er eksempel på dybdelæring ifølge NOU (2015). En elev som til vanlig ikke er glad i å gå på ski, syntes denne aktiviteten var gøy. Læreren gikk rundt og spurte hva de laget og bidro med matematiske faguttrykk der elevene ikke brukte slike ord selv. Hensikten var å bygge bro mellom ord fra samisk daglig språk og matematiske begreper, læreren utpekte faglige poenger i elevenes arbeider. Elevene fortalte hva de hadde gjort når de laget mønster i snøen, slik tok samtalen utgangspunkt i noe elevene hadde god kjennskap til. De brukte både samisk språk og matematiske begreper for å fortelle hva de hadde gjort. Til slutt gikk alle rundt og så på alle arbeidene, og læreren fotograferte mønstrene.

Refleksjon

Siste økt foregikk i klasserommet. Da elevene kom inn til timen, lå fotografier av mønstrene i snø utover golvet. Elevene fikk i oppgave å lage

Figur 3. Njunnesuorránat i snø.

tekst og tegning til sine mønster. Læreren hadde ingen kontroll på elevenes faglige fokus. De satte seg rundt bildene, og på egne initiativ begynte de å snakke om mønstrene. Elevene snakket om hvordan bildene ble laget og de brukte både daglig språk og matematiske ord og uttrykk. Læreren deltok som veileder og undret seg over mønstrene sammen med elevene.

Elevene valgte hvert sitt bilde der de skulle beskrive mønsteret. Teksten i Figur 4a kan oversettes til norsk slik: «Jeg gikk på ski rundt og rundt. Det ble en rund form». Disse to setningene kan tolkes som et matematisk resonnement, første setning beskriver hva eleven gjorde og neste setning forteller hva resultatet ble. Teksten i Figur 4b betyr «slik går jeg fiskebein» eller «når jeg går fiskebein» og teksten støttes av en forklarende tegning. Begge figurene beskriver hvordan elevene beveget seg for å lage mønster.

Bildene ble hengende på klasserommet i tiden etterpå, for å minne elevene om resultatene de kom fram til: Regelen for hva som er mønster. Mønster må ikke nødvendigvis være et system av farger, men det er noe som gjentar seg. Læreren observerte at elevenes ordforråd utviklet seg. For eksempel ble de fortrolige med *spiehčcut*, her kjente de kun til det norske ordet å gå *fiskebein* fra før. Et annet begrep de lærte er *njunnesuorrán*, sikk-sakk-bord fra borden på *holbien* i den lokale *gákti*, *samekofta*. Elevene har gjort seg erfaringer som læreren tror de vil huske og bruke ved senere anledninger.

Mønster: et matematisk begrep i læreplanen

De samiske læreplantekstene i matematikk er ordrette oversettelser av den nasjonale læreplanen. Samisk kultur ligger ikke i bunnen, slik Keskitalo og Määttä (2011) vektlegger. Det er ikke lagt til rette for oversettelser som forholder seg til at det norske språket gjør bruk av overordnede termer som ikke finnes i samiske språk og som derfor heller ikke kan oversettes direkte. Fyhn, Eira, Hætta, Juuso, Nordkild & Skum (2018) viser at terminologi fra matematikkfaget ikke uten videre kan oversettes fra germanske språk til samiske språk.

Det norske begrepet mønster er sentralt i den nasjonale matematikklæreplanen. Ordet forekommer åtte ganger og med ulik betydning, både

ẽu igen birra
 birra.
 5attai
 jorbadas
 hápmi^{gõvi}

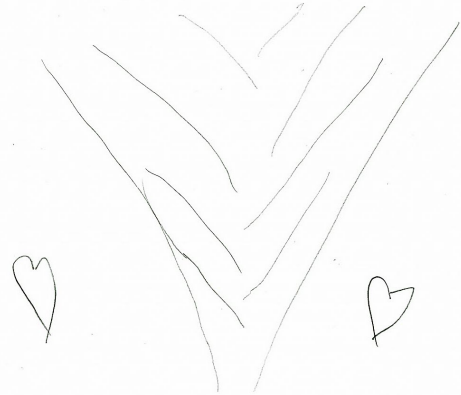
Figur 4a. Birra birra - rundt og rundt.

under overskriften 'Tall og algebra' og under 'Geometri'. Den nordsamiske oversettelsen (KD, 2013) bruker konsekvent ordet *minsttar*. Etter andre årstrinn skal elevene kunne "ráhkadit ja suokkardit geometralaš minstariid ... ja válddahit daid njálm-málaččat"². Dette kompetansemålet står under 'Geometri'. Under 'Tall' for andre klassetrinn er det også et kompetansemål som handler om mønster, elevene skal kunne: "dovdát, ságastallat ja joatkit lohkominstariid struktuvrraid"³. En oversetter uten spisskompetanse i matematikk, vil møte en håpløs oppgave når det her kan se ut som at mønster brukes som overordnet matematikkfaglig term. Lisbet valgte å bruke ordet *hearva*, fordi det er naturlig å bruke *hearva* her og ikke *minsttar*.

Den tradisjonelle Nessebyvotten i Figur 1 er en *hearvafáhcca*. Votten har *hearva* rundt håndledet, det går ikke an å si at votten har *minsttar*. En vott med mønster over det hele kalles for *girjefáhcca* (Nielsen, 1932/1979). Harald Gaski er professor i samisk kultur og litteratur, og Lisbet spurte han

Go MUN SPIEHČUW

4b. Spiehččut - fiskebein.

om valget av *minstar* eller *hearva*. Gaski tror ikke det er noen sterk og tydelig forskjell mellom de to begrepene og hvordan de brukes. Når du syr kofte, så følger du et *minsttar*. Hadde elevene laget *minsttar*, så ville det vært noe som andre skulle følge. Elevene lagde sine egne *hearvva*id med ski.

Nordsamisk har minst tre forskjellige ord for det som på norsk kalles mønster, det fins ikke et tilsvarende overordnet ord. En egen samisk læreplan i matematikk ville tatt utgangspunkt i samisk kultur og språk og derfor håndtert dette annerledes. Fyhn og Hansen (work in progress) problematiserer læreplanens valg av nordsamisk ord. Noe av dette går vi inn på i denne teksten. Vi finner grunn til å anta at tilsvarende utfordringer også finnes for dem som underviser matematikk på andre samiske språk.

2. "lage og utforske geometriske mønster, både med og utan digitale verktøy, og beskrive dei munnleg"

3. «kjenne att, samtale om og vidareføre strukturar i enkle talmønster»

Oppsummering

Elevenes utforsking av mønster startet med gjenkjenning av mønster på klær og stoff. Elevene kom fram til regler for hva som er et mønster. Deretter malte de bilder av mønster som de selv fant på. Innendørs hadde elevene laget regler som ikke omfattet at et mønster kunne representeres som skispor eller som andre avtrykk i snø, dette kom de frem til i felles refleksjon i Fase 3. Når undervisningen ble flyttet utendørs, skiftet de kontekst. Elevene var ikke i stand til å overføre kunnskapen om mønster til den nye konteksten, derfor tok læreren dem med til en ny Fase 1. Der utfordret læreren regelen for hva som er et mønster. Alle ble enige om at man kan lage mønster i

Ordliste

Unjárgga gákti: *Samekofte fra Nesseby*

Holbi: *kant nederst på kofte*

Njunnesuorránat: *sikksakk-bord*

snø med ski og staver og da var elevene klar for en ny runde i Fase 2, der de lagde slike mønster. Slik utvidet elevene reglene for hva som er et mønster. Opplegget ble avsluttet med Fase 3, en time på klasserommet der elevene satte ord på arbeidet sitt og beskrev det gjennom tekst og tegning. Tverrfaglig arbeid der elevene får tid til å utforske *hearvvat* i flere kontekster kan bidra til en forståelse på tvers av kunnskapsområdene maling, ski, samisk og matematikk. I følge NOU2015:8 (2015) fører slikt tverrfaglig arbeid til dybdelæring. Dette fordi elevene a) tilegner seg kunnskaper og ferdigheter innenfor en kontekst, b) reflekterer over det de lærer og c) tar kunnskapen om det de kan fra før med seg til en ny kontekst (NOU, 2015).

En annen tekst om samme undervisningsopplegg

Dette undervisningsopplegget er også presentert på norsk i *Tangenten - tidsskrift for matematikkundervisning*, nr 1-2019. Der er opplegget diskutert i lys av Skovsmoses begrep «undersøkelseslandskap» og ikke Blomhøjs tre faser i undersøkende undervisning.

MUNTLIG TRADISJON PUSTER LIV I KULTUREN

Karen Anne Buljo

61

Sápmi strekker seg over et stort geografisk område. Det er naturlig at muntlig fortellertradisjon har oppstått og tilpasset seg de gjeldende behovene menneskene har hatt til enhver tid. Den nye, moderne tidsånden har også innhentet Sápmi, og i tråd med dette ferdes folk over hele verden. Av den grunn er det veldig viktig å finne gode løsninger for hvordan dagens barn og unge kan erverve og adaptere muntlig tradisjon. Men i vår tid er det også behov for et skriftlig tilbud på samisk. I motsatt fall ville det blitt vanskelig for skoler og barnehager å gi et tilfredsstillende tilbud om fortellinger og eventyr.

Høytlesning

I barnehagen vil de ansatte ta frem en bildebok og lese fortellingen for barna. Slik vil barna i moderne tid få en felles opplevelse av den samme fortellingen. På denne måten er den muntlige fortellingen satt inn i rammer. Likevel må man si at bildebøker fort kan bli snubletråder og som sleipe steiner for muntlig fortellertradisjon. Hvis den voksne ikke er kreativ under høytlesningen, kan det låse barna til teksten fremfor å hjelpe barna til å skape egne forestillinger og bilder slik muntlige fortellinger gjorde det opprinnelig. Når man leser høyt for barn, er det veldig viktig å la barn snakke om bildene slik at de selv dyrker og pleier fortellingen etter humør og eget behov. Den som leser høyt, bør bruke et naturlig stemmeleie og legge inn pauser der man kan snakke sammen, spesielt når det kommer scener i boka som barna ser ut til å ha behov for å dvele ved og snakke om. Uansett hvor mange ganger i uka barnet ønsker å lese den samme boka om og om igjen, så må man gjøre sitt ytterste for å gi barna dette oksygenet i den muntlige fortellertradisjonen. For gir man ikke barna dette oksygenet i kulturen, vil ikke denne tradisjonen overleve. Lydbøker er også viktige for barn. Her vil barna kunne høre den samme stemmen fortelle den samme historien.

Foto: Randi Juuso / Nasjonalt senter for samisk i opplæringen

Aktivitetsforslag

En kreativ fremgangsmåte for å lære barn muntlig fortellertradisjon er å blande joik og fortelling, akkurat slik samer har gjort fra gammelt av. Det er også mulig å dramatisere boka og da kan barna i tillegg dyrke og pusse på fortellingen slik at den er tilpasset deres egen verden. Kort sagt: Den vellykkete fortellingen inspirerer barnet til å leke fortellingen.

Her følger eksempler på hvordan man kan jobbe kreativt med dette i barnehage og barneskole.

Utgangspunkt: Fisketinget i Iesjávri

Aktivitet: Lytte og se på fortellingen på nettsiden til Davvi Girji ¹ i læremidlet for samisk som andrespråk Boade ². Fortellingen ligger også i den digitale versjonen av heftet.

Snakk om innholdet i fortellingen og bruk internett til å se på fisker og til å lære mer. I hvilke

1. <https://725.davvi.no/index.php/guollediggi-iesjavrris1>

2. kunstkultursenteret.no

geografiske områder finnes de ulike fiskene og hvordan lever de der?

Lytt til fiskejoiker. Ánte Mihkkal Gaup og Ante Bongo er blant de som har joiket fisk. Å joike fisker kan også være underholdende og morsomt for barna. Å lage gjeddekaker/fiskekaker er også en god måte å la barna bli kjent med mattradisjoner, akkurat på samme måte som samer har gjort det i alle tider. Gjennom fortellinger har samer gitt barna sine en forståelse for blant annet mattradisjoner og observasjonsevne i naturen. Med slike fortellinger vil barna på en naturlig måte ta innover seg kunnskap og lære å huske hvor ulike fiskeslag finnes.

Du kan også finne frem en stor pappeske og i felleskap med barna lager dere en liksom-TV av eska. Dere kan også studere bilder av ulike fisker og tegne disse. I bakveggen på esken tegner dere et vann eller sjø, enten ensfarget eller dere kan legge til øvrige elementer som finnes i vannet. På toppen av eska kan man klippe et hull, akkurat som et ishull man borer ved isfiske. Her kan man plassere en lampe som lyser opp vannet. Og inni kassa henger man opp fiskene med sytråd. Ord og uttrykk som naturlig hører til tematikken kan festes på et synlig sted slik at det blir tydelig hvilke ord som hører til hvert enkelt tema.

Fiskematikk kan også inkluderes i fortellerstundene i barnehagen. Da kan man først tegne fisker eller skrive ut bilder av fisk som man finner på internett, noe som er fint å gjøre sammen med barna. Så kan man klippe ut bildene og forsterke disse med laminering. Under fortellerstunden kan barna velge seg noen fisker og dikte opp egne historier med utgangspunkt i disse fiskene. Da vil historiene ha rot i barnas egen forestillingsverden. Hvis barnehagen har vært på fisketur så kan også dette danne et grunnlag og utgangspunkt for historiene. Dette vil være en god måte å skape en god arena som kan være med på å utvikle fortellertradisjonen og samtidig gi barna både mot og stolthet over vår egen kultur.

Progresjon til ungdomsskole og videregående skole

Med utgangspunkt i sin egen alder og forståelse, kan også ungdom bli kjent med akkurat den samme fortellingen. For disse gjelder det nå å forstå hvorfor denne og andre fortellinger er blitt fortalt til barn. Man må oppnå forståelse av

Foto: Gunnlaug Ballovarre

elementene i samiske fortellinger samtidig som man følger læreplanenes krav. Samtidig er det også viktig å motivere og inspirere unge til å dikte, fortelle, gjengi, joike, filme, fotografere og generelt ta i bruk muntlig fortellertradisjon i vår moderne tid.

Fisketinget i lešjávri

Det kan lages en plan der ungdommene i fellesskap leser og lytter til denne fortellingen som finnes på internett. De kan også lytte til fortellingen hjemme. En praktisk øvelse kan være at ungdommene lager et skuespill eller har høytlesing med de ulike fiskekarakterene. Det kan være en god ide å ha en felles samtale i klassen om de ulike fiskeslagene, mens man skaper forståelse av at det strengt tatt ikke handler om fisk og fiskeslag i det hele tatt. I denne fortellingen er det faktisk snakk om kommunikasjon mellom mennesker.

Man kan også diskutere fortellingens etos, patos og logos. Og det kan være spennende å diskutere og analysere selve ordet *Guollediggi* eller *Fisketinget*, med elevene. Denne fortellingen kan gjerne bli brukt som utgangspunkt når elevene skal lære om blant annet Sametinget og Fefo ("FeFo er et eget rettssubjekt som skal forvalte grunn og naturressurser i samsvar med finnmarkslovens formål og lovens øvrige bestemmelser" snl.no), men også når man skal lære om naturvern og mattradisjoner. Det er en fin måte å poengtere overfor ungdommene at det viktigste med muntlig fortellertradisjon har gjennom alle tider vært å bygge broer ved å øke kunnskap. Samer har overført kunnskap fra generasjon til generasjon nettopp gjennom muntlig overlevering.

Overtro og ordtak

Muntlig fortellertradisjon oppstod i riktig gamle dager, og noe av dette, slik som ordtak og overtro, har oppstått i tråd med samfunnets rådende behov og tilstand. Av den grunn kan noe være nært knyttet til kjønn, faktisk i slik grad at vi i vår moderne tid ikke riktig forstår innholdet. Da er det viktig å snakke med ungdom om den rike, velfylte banken av overtro og ordtak som finnes. Da kan man finne eksempler fra storsamfunnet rundt oss og sammenligne disse med ordtak og overtro som finnes i det samiske. Men det er fint å huske på at ethvert individ vil ha sin egen subjektive opplevelse og forståelse av ordtak og overtro. Det er knapt mulig å slå fast hvordan noe er og ikke er.

Eksempler

-*Det er ikke første gang jeg er skysser presten (Qvigstad)*

Betydning: *Jeg lar meg ikke lure (Qvigstads forklaring).*

Før i tiden ble ordet prest ofte brukt i ordtak og overtro. Grunnen til det er selvfølgelig at presten var blant de med høyest anseelse i datidens samfunn. Hvis noen hadde fryktelig lyst til å dra et sted uten at det likevel lyktes, så kunne noen si til trøst at *man blir visst ikke prest*. Det betyr noe sånt som at ingen kan gjøre seg bedre og høyere ansett enn andre.

Foto: Gunnlaug Ballovarre

Når mange bekker renner til samme sted, blir det til en stor elv. (Qvigstad).

Betydning: *Når mange samarbeider, så oppnår man stor makt.*

Sámediggi. Foto: Jan Helmer Olsen/Sametinget presse-bilde

Ordtak og overtro har ofte sitt utgangspunkt i naturen. Det er selvfølgelig slik at før i tiden hadde mennesker en tettere kontakt med naturen enn det vi har i dag. Pedar Jalvi har et kjent dikt, *muohtačalmmit*³, som kan oversettes til *snøfnugg*. Dette diktet gjenspeiler nettopp den erkjennelsen at samarbeid gir makt. Dette diktet tar i bruk det sterkeste våpenet som muntlig fortellertradisjon har, nemlig å påpeke samfunnets behov med kløkt og list. For hvor liten og forlatt er ikke den som nekter å samarbeide med andre?

Magien i muntlig fortellertradisjoner sentral og aktuell, men den må synliggjøres på ulike måter. Dessverre finnes det ikke særlig mange opprinnelige, originale samiske fortellinger og eventyr som er overført fra muntlig fortelling til f.eks. hørespill, teater, film og så videre. Men det finnes produksjoner som er verdt å nevne. Ánte Mihkkal Gaup står bak hendelseserien Juffá. Denne tar for seg en del av samisk muntlig fortellertradisjon som har stått veldig sterkt. *Fearán*, eller hendelse, blir nærmest som en filmatisering av den samiske virkeligheten. Å fortelle slik, *fearánastit*, å gjengi hendelser, innebærer å starte fortellingen i fortid. Slik leder man tilhørerne inn i fortellingen. Men når ting begynner å skje i fortellingen, forvandles alt til nåtid. Dette gjør man for at tilhørerne kan visualisere fortellingen og bli en del av den. Juffá er den samiske Harry Potter. Juffá møter mange

3. www.nb.no/items/60c79788c03a79a439fa259cf8f9f908?page=69&searchText=pedar%20jalvi%20sn%C3%B8fnugg

Foto: Ánte Mihkkal Gaup

slags figurer og vesener, slåss og kjemper mot disse slik at tilhørerne holdes på pinebenken og venter i spenning på å høre hva som videre skjer med Juffá. Der finnes også en egen noaidestav, eller sjamanstav. En stav er et originalt samisk element. En slik stav er nødvendig og naturlig i mange sammenhenger når man ferdes ute, og ved å knytte fysiske elementer til fortellingen skapes det også god grobunn for fiksjon.

Juffá er bygd opp på en måte som inkluderer mye joik. Slik brukes samisk muntlig fortellertradisjon til å gi ny kunnskap. Det er kanskje slik at det er lettere å huske fortellinger når man i tillegg hører joik som er tilpasset fiksjonen. Her må det legges til at det å fortelle, den kreative fortellermåten, er noe man må øve på for å bli modig.

Kreativ fortelling

Bildebruk er en metode for å utfordre og oppmuntre til skriving eller fortelling. Bildene henter man gjerne fra barnas eller de unges egen hverdag. Man kan selvfølgelig jobbe uten bilder.

Eksempler fra kreativ fortelling:

Dette er oppgaver man kan gjøre flere ganger i uka sammen med elevene.

1. Finn et bilde av bestemor fra da hun var ung, gjerne et der hun er sammen med andre. Ved siden av henne står det en ung mann som du

ikke kjenner. Fortell om denne unge mannen. Hvem er han og hvordan kjenner han din bestemor?

2. Dette er min morgen slik alle ser den. Da gjør jeg dette.
3. Dette er min morgen når jeg er helt alene og ingen kan se noe.
4. Fortell hva du ville gjort hvis du levde ditt drømmeliv her og nå.
5. Du får muligheten til å feire din 12-års dag en gang til. Hvem ville du invitert til bursdagsfesten og hvordan ville du feiret dagen?
6. Sametingspresidenten faller og skitner til kofta si. Dette gjør presidenten flau. Hva sier presidenten til journalistene? Og hva blir sagt i enerom når ingen hører?
7. Du er på tur ute i skogen og finner en rune-bomme. Hva gjør du?
8. Bruk 10 minutter på å skrive en tekst der du forteller hvorfor du ikke kan skrive.
9. Bruk 10 minutter på å skrive en tekst der du forklarer hvorfor du ikke kan joike.
10. Bruk 10 minutter på å skrive en tekst der du beskriver rommet ditt. Hva ser man der? Hvilke lyder kan man høre? Hvordan lukter det der?

Videreføring av fortellertradisjon

En joik kan sies å være en persons andre navn. Mennesket dør, men joiken lever videre. Det er veldig viktig å lytte til joiker. Joiken er slik at man må øve på å joike for å bli trygg, det er viktig å rett og slett åpne munnen og lage ulike lyder.

Dagens barn og unge vil ikke makte å videreføre muntlig fortellertradisjon videre til kommende generasjoner hvis den bare svinner hen og kveles. I dagens samfunn har vi en tendens til å følge etter globale strømninger. Det representerer en fare hvis vi legger opp til at datamaskiner skal videreføre muntlig fortellertradisjon til barna. Dette vil kunne medføre at mellommenneskelige forhold visner hen og dør. Men samtidig er dagens data-verden viktig fordi man kjapt og enkelt når ut til folk i hele verden. I dag har samiske barn og unge et hav av tilbud, f.eks. når det gjelder ulike apper.

Man må bære på håpet om å beholde en sterk, levende muntlig fortellertradisjon.

Foto: Máret Rávdná M. Buljo

SAMISK MAT OG TRADISJONER – MED SAMISK TRADISJONELL TANKEGANG INN I FREMTIDEN?

Máret Rávdná M. Buljo

I dagens moderne samfunn ser vi hvordan verden har blitt forurenset og ødelegges mer dag for dag. Barn og unge har begynt å forstå at deres fremtid trues. Og urfolks hjerter blør. Det var ikke slik vi ønsket at det skulle bli. Det er på høy tid å se nærmere på urfolks kunnskap hvis verden skal bevares og maten fortsatt skal være spiselig. Fra langt tilbake har vi samer utviklet skikker, sedvaner og verdisyn for naturbruk og matauk. Dette verdisetet er overført til vår tid og holdes høyt i hevd den dag i dag for at naturens rikdommer vedvarer i rikelig monn. Det er gunstig og nødvendig å føre dette videre inn i dagens opplæring både i barnehager og skoler. I dag virker det som om dette er mangelfullt.

Etisk, holdbar, varig og ren mat også i fremtiden!

Eksempler på skikker og rutiner man kan innføre i opplæringen:

- Rose maten og takke for maten. Signe og prise matrester, med ønske om en god fremtid. Man kan eksempelvis gjøre dette under den daglige matpausen slik at barna får tenke litt på matsvinn hvis man ikke spiser opp maten.
- Lære barna å finne mat ute i naturen, og samtidig øke kunnskapen om våre matressurser i nærmiljøet og regionen. Vi må spise mer av dyret når vi først har slaktet det og utnytte alle deler av dyret.

- Legge bort platen og heller bruke bein, horn, skinn osv. Vi kan lage kjøkkenredskaper og bordpynt av naturmaterialer. Generelt lære mer om hvordan vi kan høste av naturens rikdommer og forstå mer av dette gjennom praktiske metoder.
- Invitere samiske ressurspersoner på besøk slik at de kan gi opplæring til barna. Gjennomføre mer opplæring gjennom praksis.
- Lær barna om naturvern og hvordan man kan ha mindre matsvinn. Bruk samisk læringsmetode gjennom praktisk arbeid.
- La innsikt i samiske mat- og måltidstradisjoner være med på å styrke samisk kultur, identitet, språkrøkt og bevaring av urfolkskunnskap og samisk tradisjonskunnskap
- Undersøk hvilken matproduksjon og verdiskapning som finnes i nærmiljøet. Oppmuntre til å benytte seg av kortreist mat.

Stedsnavn og sanking av vekster til mat og medisin

Har du noensinne undret deg over at samiske stedsbetegnelser kan ha samme ord som våre kroppsdeler? Slik som hode, munn, nese, skulder, rygg, rumpe og kløft. Gjennom bruken av slike ulike stedsnavn er det som om naturen livner til og beskrives på lik linje som deg og meg.

Hvis du har vondt noen steder, kan du vende blikket mot skogen og naturen. Da skjønner du også hvor du kan finne medisin. Samisk naturforståelse og tradisjonskunnskap har fra gammelt av vandret fra generasjon til generasjon, og med slik kompetanse har man lært å klare seg godt.

*Beaivi, Beaivváš ráhkkásan // Sola, min kjære sol
Eahcci áhčči, áhčážan // Min ømme, kjære far*

*Eana, min eadni // Jorden, vår mor
Eadnán, eadnáme // min kjære mor, vår kjære mor
Eanni, eannán...*

Dikt av M.R Buljo. Diktet leker med likheten mellom det nordsamiske ordet for «jord», «eanan» og uttrykket for «min kjære mor», «eadnán/eannán»

Naturforståelse og liv

Disse innledende ordene gir et hint om samenes grunnforståelse av naturen og hvordan liv blir til. Naturen får liv allerede ved første solstråle som treffer jorden og gir spire og grobunn for vekst. Sola, vår far, og jorda, vår mor. Himmellegerer hjelper naturen til holdbar vekst. Månen, stjernene og jordens rotasjon er med på å bestemme hva som til enhver tid kan vokse og gro, og himmellegemene gir grunnlag for forutsigelser.

Hvordan naturen revitaliseres og våkner til liv, står meget sentralt i samisk barneoppdragelse. Det kommer til uttrykk gjennom språk, stedsnavn, eventyr, hendelser, ordtak, overtro og aktiviteter. I eventyrene møter vi *stállu* (samisk troll), huldre, underjordiske, draugen, levende nordlys, snakende dyr og så videre. Fra barna er små, lærer de å vise ydmykhet overfor naturen og leve i tett symbiose med naturen. Naturen kan være hard og brutal, den vil ramme deg hvis du ikke skikker deg riktig. Barna lærer å utvise respekt og ærbødighet overfor naturens skaperverk og å vise takknemlighet.

Uansett hvor man enn ferdes i naturen, også i ukjente områder, vil man finne både mat og medisinske vekster så fremt man har tilegnet seg slik tradisjonell naturforståelse.

Det samiske språket er rikt. Det finnes ord som i sin natur forteller om farer. Eksempler på det er stedstavn, blomster og vekster som har navn som inneholder *Stállu* og *Ruolla*, noe som betyr troll. Eller *dierpmis*, som betyr torden. Denne typen navn og benevnelser forteller at man må være varsom, da terreng eller vekster innebærer fare eller giftig innhold. Av den grunn er det nødvendig å opprettholde korrekte benevnelser på steder, blomster og vekster og samtidig forstå betydningen av disse. Man må stadig snakke om dette for å holde kunnskapen i live.

Mat og identitet

Den maten man lærer å spise fra barnsben av, er med på å forme individets forståelse av hvem man er og det gir identitet. Det skaper minner, gir opplevelser, styrker selvbildet og former individets egen historie. Eksempel på det er å gi barnet en

tunge eller et bein fra reinkjøttgryta å sutte på, slik at barnet får i seg buljong når det skal lære seg nye smaker og spise sine første måltider. Og når barnet vokser seg litt større, blir det bærturer der barnet kan sitte i lyngen blant bærtuer og selv spise friske bær. Andre eksempler er å ha barnet med på fisketurer, la barnet delta når husdyr eller rein slaktes og overvære når noen kommer hjem med jaktbyttet. Gjennom denne type praksis og egne erfaringer vil barnet få en styrket identitet.

Å kommunisere med naturen

I skogen og ute i naturen kan man finne mye mat. Men man kan også bli stående tomhendt. Nettopp derfor er det viktig å huske på at man må utvise ydmykhet og verdighet når man skal sanke mat i naturen. Å signe naturen har alltid vært, og er fremdeles, en stor del av det å utvise takknemlighet overfor naturens rikdom. Man kommuniserer og snakker med skogen; både før, underveis og når man har ankommet målet, f.eks. fiskevannet. Man skal hilse og prise naturen, og gjennomføre sine sysler og gjøremål med godt humør slik at man ikke påkaller dårlige tider og ødelegger for fiskelykken. Det finnes eksempler på overtro og besvergelses som har til hensikt å lære deg å ære og verdsette fisket og fiskevannet.

Et vann er både matskap og drikkevannskilde, og derfor skal man ikke gjøre sitt fornødne i vannet. Av samme grunn skal man heller ikke forurense eller forsøple fiskevann.

Det samme gjelder generelt når man vandrer ute; man skal ikke etterlate sår og spor etter seg i naturen og man skal holde det ryddig hvor enn man går. Da unngår man at dyr setter seg fast i- eller spiser søppelet etter deg. Man skal heller ikke felle mer trær enn nødvendig til brensel, og heller ikke plukke alle bærene. Man skal heller ikke dra opp vekster med røttene og heller ikke fjerne all vegetasjon. Man skal alltid tenke på etterkommere og sørge for at det vil vokse og gro i rikelig monn til neste gang.

Foto: Gunnlaug Ballovarre

Etisk tankegang

Alt som finnes i naturen, har eget liv og følelser. Brunsttid, som etterfølges av en tid der oksene henter seg inn, fugler har sin parringstid, fiskene gyter, fugler bygger rede, det er kalvingstid. Alt dette er del av livets syklus. Dette må mennesket ta hensyn til under matauk. Mennesket rår over så mangt og meget, og kan ødelegge mye med både hånd- og tankekraft. Derfor bærer også mennesket et stort ansvar.

Etter samisk tankegang har alt det skapte en sjel. Derfor må man opptre korrekt og vite hva man gjør. Ved reinslakt skal man alltid velge et høvelig, fordelaktig slaktedyr som heller ikke er ømt knyttet til en annen rein. Man skal ikke slakte simle eller reinkalv som vandrer sammen. Da skal man heller slakte en gjeldsimle, reinsbukk eller andre dyr som står fritt. Men ved skade og alderdom, må også slike dyr likevel slakes. Da vil en tilårskommen simle slaktes sammen med kalven. Ved kalvingstid og brunsttiden skal man la reinsdyrene få fred, fordi dette er en periode med tøffe påkjenninger for dyra. Det samme gjelder for øvrig ved elgjakt.

Samme tankesett gjelder også i forbindelse med andejakt. Det er en gammel samisk tradisjon å

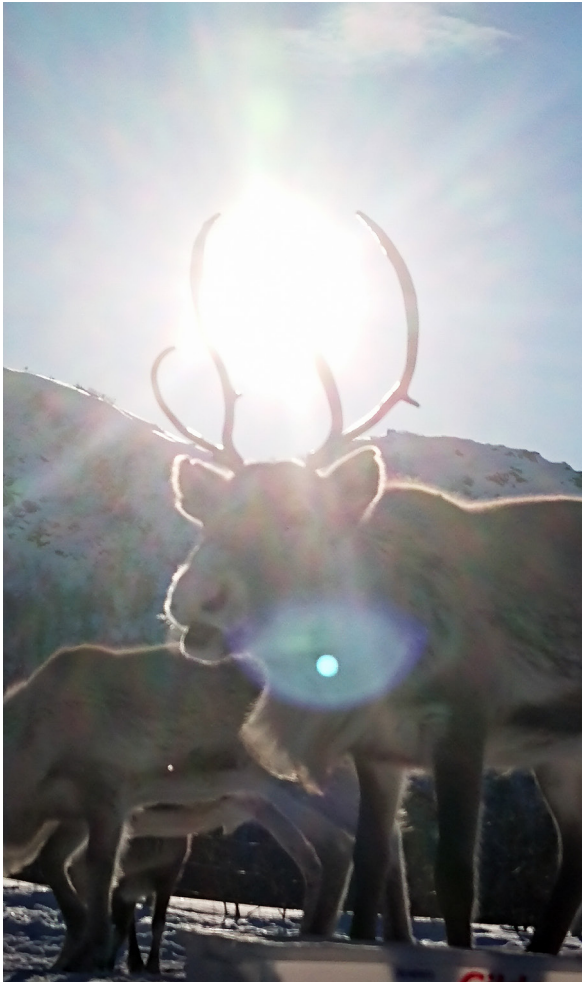

Foto: Máret Rávdná M. Buljo

jakte på ender om våren, når endene kom tilbake til nord. Dette skjedde i perioden før endene begynte med å bygge reder. Jakta var slutt innen endene bygde sine reder, la egg og ungene ble klekket ut. Da var disse blitt til familier. Og om høsten vil fugleungene lære seg å fly og legge i vei mot sørligere breddegrader med sine foreldre. På den tiden skal man ikke jakte på fuglene. Det samme gjelder også sjøfugler. Heller ikke disse jakter man på etter at de er blitt til familier. Samer vil heller ikke sette ut rypesnarer før mørketida, når de forlater kullet og flyr av sted på egen hånd. Om våren slutter man med rypesnarer så snart rypene ser ut til å samles igjen. Om våren kan man sanke egg, men vise måtehold ved å ta bare ett eller noen ytterst få egg fra hvert rede.

Samme type tankegang gjelder også ved fiske. Fisken skal få fred i gyteperioden og for så vidt et godt stykke etter fordi fisken skal få passe på rognen si i ro og mak. Man skal derfor ikke fiske der man vet fisken gyter. Da skal man heller fiske etter fisk som ikke gyter akkurat da. Røyer og ørret

skal man fiske om våren mens siken gyter. Og når røya, laksen og ørreten gyter, så fisker man heller etter sik, abbor og harr.

Mennesket skal aldri forårsake unødvendig frykt og sorg, eller skremme reinen slik at simler og kalver kommer bort fra hverandre i perioden da de kjærlig verner om sine i flokken.

Velsignelse

Velsignelse innebærer lykke, og lykke er vel noe vi mennesker gjerne ønsker oss. Men hvordan skal man oppnå det, og hvordan skal man lære seg å få fiskelykke, reinlykke, jaktlykke?

Det finnes mange gamle sedvaner og skikker som har overlevd til i dag i velsignelsens navn. Dette gjelder både i forbindelse med jakt, slakt, matlagning og ved måltider. Mye overtro er knyttet til dette. Eksempler på det:

- Man skal aldri dra på fiske på tom mage. Man skal heller ikke bringe med seg egen sekk til fisken. Man kan gjerne ha med seg en sekk, men dette er kun til nistemat, eller noe annet. Men altså aldri tilsynelatende for en eventuell fiskefangst.
- Når man har sløyd fisk, så skal fiskeinnavollene gjemmes under jorda eller dekkes til med snø. Dette for å sikre fangst også ved neste forsøk.
- Har man knivstukket en rein i den hensikt å avlive dyret, så skal ikke dyret dø med lasso eller tømmer rundt seg. Man må raskt fjerne tømmer og tau før reinen trekker sitt siste åndedrag. Dette er for å vise en siste ære til reinen.
- Når reinen er slaktet, skjærer man løs den delen av reinskallen som er mellom og omkring hornene, slik at hornene også følger med. På baksiden/innsiden av denne, skal man risse inn et kryss eller kors til ære og takknemlighet for dyret, samt sikre deg videre jobb med rein.
- Skal man ta kjøtt inn i lavvoens "kjøkkendel", skal disse tas inn der teltdukens to halvdeler støter sammen. Dette skal gi hell og lykke.
- Den første koppen med buljong går til den som lager maten, slik at hell og lykke vil følge vedkommende og hans eller hennes bofeller i gammen. Heller ikke gjester skal forsyne seg først, men pent vente til at kokken får ta den første øsa fra gryta.
- "Den som spiser reinens nese, blir meget ettertraktet og populær"
- "Spiser man endestykket på reintungen, blir man en løgnhals"
- Når mater er klar og man er ferdigspist, samler man beinrestene etter måltidet og legger disse

Foto: Gunnlaug Ballovarre

enten ved roten til en busk eller i en søppel- eller komposthaug. Så fremsier man velsignelse og takksigelse i håp om at nye dyr vil fødes og gi mat også i fremtiden.

Her er det generelt mye snakk om at man ikke skal kaste og sløse av overfloden når man spiser. Slik vil man redusere matsvinn. Og med ryddighet skaper man seg velsignelse og hell for fremtiden. Det er også slik at man deler villig den maten man har, og ser til at alle får spise. Dette er nærmest å betrakte som regler for oppførsel. Med tanke på velsignelse, hell og lykke er det også slik at man ikke skal fange fisk unødig, eller bare for moro skyld.

Spise og utnytte hele dyret som mat

Når man for eksempel slakter en rein eller et annet dyr, fugl eller fisk, så utnytter man alle deler av dyret. Hele reinen blir brukt, både som mat, til klær, verktøy og redskap, gjødsel og også til åndelige formål. Slik er det også med husdyr, fugler, fisk og annet jaktutbytte.

Og det som er bemerkelsesverdig, er at alle områder i Sápmi, uavhengig av næringsvei, har den samme, felles forståelsen for at man skal spise også tarmen og innmat. Gjennom alle tider har man sett og forstått at dyret gresser og beiter der ferske vitaminer finnes i overflod. Det skjer også om vinteren. Og disse vitaminene finner veien til magen gjennom tarmsystemet. Dermed er det nettopp tarmene som først møter disse sunne vitaminene. Og vitaminene går videre til leveren og fra lever til blodet.

Samer har alltid lagd blodpølser. De har brukt og kokt tarmen ikke bare av rein, men av elg, sau, lam, geiter, harer, ender, sjøfulger, skogsfugler, sel, saltvannsfisk og ferskvannsfisk, og da spesielt laksefisker. Den dag i dag er det meget vanlig blant samer å lage blodpølser, så fremt man er i en næring som gir tilgang til det nødvendige.

Vi bor i arktisk område, noe som betyr at de grønne årstidene tradisjonelt er kortere enn ellers. Frukt og grønnsaker har kortere levetid. Vekster og planter i nord er derfor mer næringsrike og fulle av nødvendige vitaminer.

Det er kjent at samer ikke er plaget av sykdommer som oppstår av mangel på C-vitaminer. Samer har alltid visst hva man skal spise for å sikre seg nødvendige vitaminer til enhver tid. Vekster som inneholder C-vitamin, ble lagt til side og brukt om vinteren. Generelt visste man godt hva man burde spise om vinteren når det var slutt på sommerens delikatesser og vitaminbomber.

Syregress, kvann, fjellsyre, høymole, granskudd og kongler er eksempler på vekster som ble sanket på grunn av høyt C-vitamininnhold. Disse ble for eksempel tørket, kokt, brukt i tykkmelk og syrnet for at de skulle holde seg gjennom vinteren.

Likeledes plukket man tare fra havet. Dette ble tørket og brukt både i middagsgryter, brød, buljong og som medisin. Tare inneholder veldig mye vitaminer og mineraler.

Skaperverket rundt oss er vakkert, og dette må man vise ære. Man må være takknemlig, gi ros og heder til det vakre. Ingen vet hva fremtiden bringer, og vi vet slett ikke om vi vil beholde dette mangfoldet vi har så rikelig av i dag. Denne tankegangen ligger tydelig bak den samiske tradisjonelle måten å bruke naturen og naturrikdommene på.

OPPSKRIFTER

Blodpannekaker

4 egg (eller ½ reinhjerne eller 3 ss bakepulver)
2 dl sukker (eller sukrin)
1 ts salt
5 dl blod (av rein, elg, lam, kalv, nise/sel)
5 dl vann
5 dl hvetemel (glutenfritt mel kan godt brukes)

Rypesuppe

Samer beregner en rype per person. Man skal jo bli mett! Etter en lang dag med hardt arbeid, må man jo spise godt slik at får nye krefter til dagen etterpå.

Alt som overhodet kan spises, blir brukt. Hjerte, lever, tarmer, krås, bryst, lår, hals. Man bruker også rypetarmer til pølse. Tarmene fjernes, tømmes, skylles og vrenses. Deretter skjærer

man kjøtt fra lår og vinger i bittesmå biter før man forsiktig fyller tarmene med dette. Deretter syr man tarmene sammen i en slags rynkesøm.

Rypebrystet stekes i stekepanne sammen med fett fra rein.

Så koker man buljong basert på nakke, lever, hjerte og øvrige bein. Av denne buljongen lager man en slags tykk dip. Man kan også koke krås sammen med dette hvis det ikke er gått hull i den. Alternativt kan den kokes for seg selv og siles. Tilsett litt mel i reinfettet som blir til overs i panna etter at rypebrystene er ferdigstekt. Rør om før buljongen tilsettes. Deretter blandes den tykke dipen i, og her kan man godt finhakke kjøttinnholdet slik at det blir litt ekstra kjøtt i tilfelle man ikke har så mange ryper at alle får hver sin.

Foto: Kathrine Pedersen/ Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen

SAMISK SPRÅKARENA

Siri Nystø Ráhka

Bakgrunnen for denne artikkelen er språkprosjektet *Rádnastallam* som startet i 2012 gjennom Tysfjord ASVO. *Rádnastallam* er en uformell språkaktivitet for skoleelever fra 1. til 7.klasse, som har samisk som førstespråk på skolen og som trenger en arena for å utfolde seg på samisk. *Rádnastallam* er det lulesamiske ordet for vennskap og i dag er *rádnastallam* et vellykket prosjekt som Árran-lulesamisk senter styrer og gjennomfører hvert år.

Om prosjektet

Rádnastallam gjennomføres som en ukentlig fritidsaktivitet, og målet er å gi barna en morsom språkarena som motiverer barna til å begynne å snakke samisk. Med *rádnastallam* får barna gjennom varierte aktiviteter aktivt bruke samisk. Det er klare krav og forventninger at barna skal snakke samisk, både seg imellom og til veilederne. *Rádnastallam*-prosjektet har 3-4 veiledere og deres oppgave er å vise varme og stabilitet slik at målet

nås og legge til rette for en trygg arena. (Kintel, Mikkelsen & Mikkelsen 2013.)

Behovet for *Rádnastallam* dukket opp på grunn av språksituasjonen, der førstespråks-elever for det meste snakket norsk selv om de hadde lært samisk. Barna forsto samisk godt, men utfordringen var barnas produktive språk. Flesteparten av foreldrene snakket ikke samisk, derfor var ikke det samiske språket brukt hjemme. Dette påvirker barnas språkkompetanse og ut fra det kom behovet for en språkaktivitet som løfter språkets status og hjelper barna aktivt å bruke samisk. (Kintel, Mikkelsen & Mikkelsen 2013.)

Muntlige ferdigheter, slik som å lytte, snakke og samtale med andre, er i fokus når barna er sammen. Gjennom en samiskspråklig arena der samisk er samtale- og lekespråket, styrkes disse ferdighetene. Gjennom morsomme aktiviteter der barna får være sammen, skapes et godt grunnlag når en ønsker å styrke barnas produktive språk.

Språkarenaen blir attraktiv om barna selv får komme med ideer til innhold og foreslå aktiviteter. I tillegg vil klare mål legge til rette for en trygg arena hvor barna blir vant til å snakke samisk. Videre i artikkelen kommer det tips til hvordan en kan organisere en språkarena og noen eksempler på aktiviteter.

Samtalestund

Rádnastallams eneste regel er at "her skal vi snakke samisk". Start språkarenaen med å samle barna til samtalestund der man snakker om plan og forventninger for kveldens møte. La barna få dele sine egne tanker og følelser og la de få komme med innspill til planer og innhold. På den måten får barna føle eierskap til *rádnastallam*. Dette skaper en situasjon der det er veldig morsomt å komme til språkarenaen, samtidig som det kan oppleves utfordrende å snakke samisk. Derfor er det viktig at veilederne oppmuntrer barna til å heller tørre å snakke samisk enn å unngå. Varmt hjertelag fra veilederne er forutsetningen for en trygg møteplass hvor barna tør å prøve og etterhvert blir vant til å snakke samisk.

Hva samtaler vi om:

- Felles mål om å snakke samisk
- Hvilke følelser får vi når vi burde snakke samisk
- Hvordan kan vi tørre å snakke samisk

Hvordan støtte barna slik at de lykkes

På språkarenaen ønsker man at barna skal velge å bruke samisk selv om de ikke er vant til det.

Når noen snakker samisk til barnet er målet at barnet skal velge å prøve å snakke samisk, selv om det er med noen norske ord innblandet, i stedet for å ikke snakke samisk i det hele tatt. (Kintel, Mikkelsen & Mikkelsen 2013.) Dette er en del av en prosess hvor barnet skal venne seg til samisk selv om barnet ikke er helt trygg på språket og om barnet ikke husker alle ord. Veiledernes jobb er å støtte barna og være gode språklige rollemodeller gjennom eksempler og samtale.

I *rádnastallam* lages det én plass der det er lov å snakke norsk. Hvis barna har behov for å snakke norsk kan de ta med seg en voksen eller et annet barn hit. Dette området skaper dere fra gang til gang. Det skal være en fysisk plass et stykke unna, for eksempel ved adkomstområdet. Her kan vi også snakke med norskspråklige foreldre når de bringer og henter barna. Målet med dette er å begrense norskspråket til et spesifikt sted slik at all annen kommunikasjon ellers i arenaen foregår på samisk, samtidig som vi viser barna at det er mulig å snakke norsk om det er noe en ikke kan eller tørr å si på samisk.

Forslag til aktiviteter

I språkarenaen skal man gjøre morsomme ting sammen, med samisk som kommunikasjonspråk. Aktivitetene planlegges derfor fra gang til gang i dialog med barna. Tilpass aktivitetene til barnegruppen, nærområdet og årstidene, og ha fokus på at det skal være lystbetont.

Skiaktiviteter

På vinteren kan en skitur i nærområdet være en fin aktivitet for gruppen. Arranger en skikonkurranse, som for eksempel skistafett. Alle som er med på turen deltar i konkurransen, både barn, ungdommer og voksne. Del inn i to grupper og lag en passende løype. Ta med mat og drikke og finn et egnet sted der gruppen kan spise sammen.

Mørketidstur med bål

Sent på høsten og på vinteren passer det fint med en tur i naturen med fortellerstund rundt bålet. Klargjør noen fortellinger på forhånd og involver gjerne barna. Det å samles rundt bålet gir en egen ro og er et fint sosialt samlingspunkt. Tilbered gjerne mat på bålet sammen med barna. Etter fortellerstund og måltid passer det fint med

Foto: Siri Nystø Ráhka

Foto: Kathrine Pedersen/ Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen

noen leker i mørket, et eksempel er gjemsel med lommelykter. I denne leken kan alle bruke lommelykter, én leter og de andre gjemmer seg. En annen variant er «motsatt gjemsel», denne anbefales å leke uten lommelykt. «Motsatt gjemsel» går ut på at én gjemmer seg og de andre skal lete. Når noen finner den som har gjemt seg, skal denne gjemme seg sammen med vedkommende. Slik minker gruppen som leter helt til det gjenstår bare en som da må finne resten av gjengen som har gjemt seg på samme sted.

Spill- og pizzakveld

Ta med ulike brettspill slik at det blir flere valgmuligheter for barna. Lag en pizzadeig som kan heve mens spillingen pågår. Barna får selv velge hvilke spill de ønsker, eller så kan dere dele barna inn i mindre grupper som i felleskap velger spill.

Etter noen runder med spill kan dere gjøre klart til å lage pizza. Samle alle barna rundt et stort bord slik at alle får god plass til å arbeide. Hvert av barna får lage sin egen pizza, og får hver sin del av deigen. Klargjør pizzaingrediensene i skåler, så får hver enkelt lage den pizzaen en liker.

Har dere begrenset med tid er det er også mulig å klargjøre pizzadeigen hjemme, eller bruke pita-brød eller tortillalefser.

Leker

Klargjør leker dere ønsker å gjennomføre og lag noen lekestasjoner. Dette krever stor plass. Forslag til stasjonene er lego, male- og tegnesaker, baking og bevegelsesleker eller rolleleker. Bestem hvor lang tid hver gruppe skal ha på hver stasjon. I advents og juletiden passer det fint å bake pepperkaker og ha juleverksted.

Fiske

Dra på fisketur i nærområdet, til et vann eller ved havet. Dersom det er mulig, kan dere arrangere en båttur der barna kan fiske fra båten med fiskestang. En fisketur kan by på mange spennende opplevelser; ulike fangstmetoder, sløye og filetere fisk samt utforske innvollene til fisken. Er dere heldige og får fisk, kan denne brukes til å lage et måltid sammen etter fisketuren eller fryses ned til et måltid en annen gang.

Hvordan gjøre barna oppmerksomme på språket

Noen barn ønsker kun å bruke norsk, og unngår å bruke samisk. Utvid disse barnas samiske ordforråd gjennom å gi barna ord gjennom samtale og svar i stedet for å korrigere. Klare betingelser for deltagelse gjør at barna ikke selv trenger å velge når de skal snakke samisk. Stabil struktur og veiledere som møter barnas språk, legger til rette for en trygg situasjon. (Kintel, Mikkelsen & Mikkelsen 2013.)

På slutten av hver sammenkomst er det fint å samle barna til en samtalestund før dere avslutter og drar hjem. Målet med denne stunden er å snakke om dagen. Hvordan har det gått? Har man lyktes med målet? Barna får da selv vurdere om de har snakket samisk, og får dele sine egne tanker og følelser. Har barna noen innspill til neste sammenkomst?

Målet med rådnastallam er at samisk ikke skal oppleves som et institusjonsspråk, men at barna selv aktivt velger samisk som kommunikasjonsspråk.

Foto: Kathrine Pedersen/ Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen

Girjjálašvuohhta / Litteraturliste

74

Maja Dunfjeld

Dunfjeld Maja 2006 (2001): *Tjaalehtjimmie. Form og innhold i sørsamisk ornamentikk.*

Snåsa: Saemien Sijte. (Avhandling for graden dr.art. Institutt for kunsthistorie, Universitetet i Tromsø.)

Fyhn, A. B., M. Dunfjeld, Dunfjeld Aagård, A., Eggen, P., Larsen, T.M. 2015: Utforsking av tradisjonell sørsamisk ornamentikk, *Tangenten*, 26(3), s.9 - 14.

Fyhn A. B., M. Dunfjeld, Dunfjeld Aagård, A., Eggen, P., Larsen, T.M. 2015: Muligheter og utfordringer ved sørsamisk ornamentikk, *Tangenten*, 26 (4) s.5 - 11.

Dunfjeld, M., U. Steinfjell, Westerfjell N.A., Vangberg, Å. 2018: *Aerpiemaahoe – Áarjelsaemien duedtien baakoeh*, Snåsa: Saemien Sijte. s.23-43.

Lisbet Hansen og Anne Birgitte Fyhn

Balto, A. 2005: Traditional Sámi child-rearing in transition: Shaping a new pedagogical platform. – *Alter Native - An International Journal of Indigenous People*, 1, 90 – 113. <http://www.content.alternative.ac.nz/index.php/alternative/article/view/106>

Blomhøj, M. 2016: *Fagdidaktik i matematik*. Frederiksberg: Frydenlund.

Fyhn, A. B., Eira, E. J. S., Hætta, O. E., Juuso, I. A. M., Nordkild, S. I. & Skum, E. M. 2018: Bishop Sámegillii – utfordringer ved oversetting av matematikkdidaktisk fagterminologi. – *Nordic Studies in Mathematics Education*, 23(3-4), 163–184.

Fyhn, A. B. & Hansen, L. (work in progress): Exploration of patterns in different contexts. Paper presentert på *CERME11-the Eleventh Congress of the European Society for Research in Mathematics Education*. NL: Utrecht.

Keskitalo, P. & Määttä, K. 2011: *The Basics of Sámi Pedagogy*. Rovaniemi: Lapland University Press.

Kunnskapsdepartementet 2018a: *Overordnet del – verdier og prinsipper for grunnopplæringen*. Hentet fra/ Vižžojuvvon dáppe <https://www.regjeringen.no/contentassets/37f2f7e1850046a0a3f676fd45851384/overordnet-del---verdier-og-prinsipper-for-grunnopplaringen.pdf>

Kunnskapsdepartementet 2018b: *Kjerneelementer i fag*. Hentet fra/ Vižžojuvvon dáppe <https://www.regjeringen.no/contentassets/3d659278ae55449f9d8373fff5de4f65/kjerneelementer-i-fag-for-utforming-av-lareplaner-for-fag-i-lk20-og-lk20s-fastsatt-av-kd.pdf>

Kunnskapsdepartementet, KD 2013: *Matematihka oktasašfága oahppoplána*. Lastet ned fra/ Vižžojuvvon dáppe: <https://www.udir.no/kl06/MAT1-04/Hele/Kompetansemaal/gelb-bola%C5%A1vuo%C4%91amihttomearit-2.-jahkeceahki-ma%C5%8B%C5%8Bil-?lplang=http://data.udir.no/kl06/sme>

Nielsen, K. 1979 1932-1962: *Lappisk (samisk) ordbok. Grunnet på dialektene i Polmak, Karasjok og Kautokeino*. Bind II, G-M. Oslo: Universitetsforlaget. 2. opplag.

Norges offentlige utredninger 2015: NOU 2015:8. *Fremtidens skole. Fornyelse av fag og kompetanser*. Oslo: Regjeringen.

Utse, M. B., Nilsen, L., Mathisen, M. & Juuso, J. 2006: *Unjárgga gákti*. Unjárga: Isak Saba Guovddáš.

Karen Anne Buljo

<https://snl.no/Finnmarkseiendommen>

Iešjavrri guollediggi - oahpponeavvus sámegiella nubbingiellan Boade 2, <https://725.davvi.no/index.php/guollediggi-iesjavrris1>

Siri Nystø Ráhka

Kintel, Ingrid & Mikkelsen, Inga & Mikkelsen, Mathias 2013: Rádnastallama ájnnannjuolgadus le sámástittl. – *Bárjås 2013. Luotta - sáme oahppása ja dálusj bátsadisá*. Árran julevsáme guovdásj. 6–13.

Elle Sofe Sara

Mii / Hva:	Gos gávnnat / Finnes her:
Sami Kadrill	https://ellesofe.com/
Sydisdansa	https://www.youtube.com/watch?v=HMdCzyXQee4
Ribadeapmi	Sapmifilm.com
Gieđa vuohttun Filmma namma: Juoigangiehta	Sapmifilm.com
Per Hætta juoigá elliid (gumpe, garja, vielppis)	https://www.youtube.com/watch?v=lpmED1TgPSk
Eahpáraš (Bagadalli: Anne Merete Gaup)	Sapmifilm.com
Sameblod (Bagadalli: Amanda Kernell)	https://www.filmweb.no/skolekino/incoming/article1313950.ece
Iditsilba (Bagadalli: Elle Márjá Eira)	Sapmifilm.com
Beavvi nieida/ Daughter of the Sun (Bagadalli: Sara Margrethe Oskal)	https://www.nfi.no/eng/film?name=daughter-of-the-sun&id=1884
Álttá ákšuvdna	https://tv.nrk.no/serie/oeyeblikk-fra-ladet-fraa-lufta/2016/DVFJ61006813 avspiller
Jielemen aavoe Poehtalaš musihkkačájálmas, 100 jagi ávvudeapmi. Sofia Jannok, Mari Boine, Wimme ++ Bagadalli: Rolf Degerlund	https://tv.nrk.no/serie/samenes-nasjonaldag/2017/SAPP63007517/avspiller

75

MUSIHKKAEVTTOHUSAT / FORSLAG TIL MUSIKK

Lávлага namma / Sangtittel:	Artistta namma / Artistens navn:
Stálut čurvot	Karen Anne Buljo
Ceavnni duoddara álddut	Skáidi
Boares áldu	Čalbmeliiba (Frozen moments)
Beskon eallu	Marit Gaup Eira
Sea sami, see	Johan Sara Jr.
Bohcco guolga	Johan Sara Jr.
Varg/Ruomas	Torgeir Vassvik
Gumpe	Inga Juuso, Harald Skullerud/ JUUSK
Máze	ISAK
Irene	Sofia Jannok
Slowhill	Come back as an butterfly
Gotan project	Santa Maria
Áibbašeapmi	Ulla Pirttijärvi
Máttaráhkku	Bárut- Inga Juuso
Texas	Wimme
Human	Wimme & Rinne
Váimmu čuovga	Elin Kåven
Sámi eatnan duoddariid	Nils- Aslak Valkeapää

NEAHTTASIIDDUT / NETTSIDER

Dans i skolen

<http://dansepraksis.no/> <https://www.denkulturelleskolesekken.no/> <https://www.danseinfo.no/>

NASJONALT SENTER
FOR KUNST OG KULTUR
I OPPLÆRINGEN

NORD
universitet

SÁMI LOHKANGUOYDDÁS
SAEMIEN LOHKEMEJARNGE
SÁME LÁHKÁMGUOYDÁSJ
NASJONALT SENTER FOR SAMISK I OPPLERINGA